

ANTHROPOLOGIA INTEGRALIS

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

11/2020/2

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor

Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors

Mgr. Martin Čuta, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Mikoláš Jurda, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

RNDr. Robin Pěnička, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Doc. RNDr. Petra Urbanová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office

Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board

Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitních a přírodních věd Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika

Prof. Dr. H. James Birx, Ph.D., Dr.Sc. hc, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA;

Distinguished Visiting Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminologický ústav Praha

PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA

Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań, Polská republika

Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, Spolková republika Německo

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Archeologický ústav AV ČR Brno

Doc. Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA

Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze

Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forezní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by

Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

**MUNI
PRESS**

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM[®], s.r.o., Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem. Cena za číslo je 135 Kč.

Objednávky časopisu přijímá vydavatel.

Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, německém a slovenském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky přes redakční systém (více o registraci do systému na https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Uzávěrka příštího čísla (roč. 12, č. 1, 2021) je **15. března 2021**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print.

Price of one printed issue is 135 Kč (5 EURO).

Orders for the journal are accepted by the publisher.

More information and content of the journal are available on the website: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra

The journal welcomes submissions in Czech, English, German and Slovak, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts manuscripts submitted via either the Open Journal System (for more information on registration process, see https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

The deadline for the next number (volume 12, number 1, 2021) is **March, 15th, 2021**.

Obálka / Cover: Stáňa Bártová.

Grafická a typografická úprava / Graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.

Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.

Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm)

a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Míkulka.

Tisk / Print: Ing. Vladislav Pokorný, LITERA BRNO.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)

ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

- 7 Eva Jozífková – Martina Koláčková
Dominanční hierarchie
Dominance hierarchy
- 17 Kateřina Hojgrová
Mezi Afrikou a Evropou: Etnografická studie ze života iregulérních imigrantů z Afriky, žijících v Neapoli
Between Africa and Europe: Ethnographical study of the life of irregular immigrants from Africa living in Naples.
- 27 Milan Hrabovský
Georges Vacher de Lapouge a sélections sociales
Georges Vacher de Lapouge and sélections sociales
- 35 Barbora Půtová
Renesanční ideál krásy: Tizianova Toaleta mladé ženy
Renaissance ideal of beauty: Titian's Woman with a mirror

Eseje / Essays

- 43 Anetta Jedličková
Etické aspekty onemocnění covid-19 aneb Ohrožují protiepidemická restriktivní opatření naši svobodu?
Ethical aspects of COVID-19 disease or Do anti-epidemic restrictions undermine our freedom?

Obsah / Contents

Recenze / Reviews

- 47 Miroslav Kolesár
Technologické pokroky v medicíně v etických a psychologických souvislostech
Technological advances in medicine in ethical and psychological contexts

Zprávy / Reports

- 49 Ladislav Bareš
Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc. (27. 7. 1952 – 24. 6. 2020)

Dominanční hierarchie

Eva Jozífková¹ – Martina Koláčková²

1 Katedra biologie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

2 Ústav klinické imunologie a alergologie, Lékařská fakulta, Univerzita Karlova v Hradci Králové

Do redakce doručeno 24. října 2020; k publikaci přijato 1. prosince 2020

DOMINANCE HIERARCHY

ABSTRACT Dominance hierarchy has evolved as an adaptation of socially living beings to environmental surroundings. Even today, the evolutionary history of humans influences modern people of Euro-American societies. Here we 1) briefly explain the function and evolutionary background of dominance hierarchy in terms of behavioral sciences, 2) characterize features of dominance hierarchy in humans, and 3) give examples of how the dominance rank is established in humans, how it affects the life of an individual, and is manifested in human behavior. Hierarchical structure, rank establishment and limitations given by the rank are predictable. Rank limits the individual in many ways (such as reproduction, communication, health, stress and behavioral patterns). Specialists should bear in mind the existence of social hierarchy between individuals, and between groups of individuals, to fully understand human behavior, decisions and feelings.

KEY WORDS dominance hierarchy; hierarchy; dominance; submissiveness; society; social organization; social hierarchy; human

ABSTRAKT Dominanční hierarchie se vyvinula jako adaptace sociálně žijících živočichů na podmínky prostředí. Postavení v dominantní hierarchii výrazně ovlivňuje život a chování člověka i v dnešních moderních evropských a amerických společnostech. Zde 1) stručně vysvětlíme principy a evoluční pozadí dominantní hierarchie z úhlu pohledu behaviorálních věd, 2) popíšeme rysy dominantní hierarchie u člověka, a 3) uvedeme příklady toho, co určuje hierarchické postavení jedince u člověka, jak toto postavení ovlivňuje život jedince a jak se projevuje v chování.

Struktura dominantní hierarchie, ustavení hierarchického postavení (rank) a omezení daná tímto postavením jsou předvídatelná. Postavení ovlivňuje život jedince v mnoha směrech (reprodukce, komunikace, zdraví, tok informací, vzorce chování). Pokud chceme plně porozumět chování člověka, jeho rozhodnutím a pocitům, musíme brát v úvahu existenci dominantní hierarchie mezi jedinci a mezi skupinami jedinců.

KLÍČOVÁ SLOVA dominantní hierarchie; hierarchie; dominance; submisivita; společnost; uspořádání společnosti; společenská hierarchie; člověk

ÚVOD

Jednou z adaptací člověka je vytváření societ a spolužití ve skupinách. Život v societě však podléhá určitým pravidlům. Zřetelně vnímáme hierarchické uspořádání společnosti při studiu historických populací člověka a/nebo populací člověka žijících v podmínkách blízkých původním podmínkám života našeho druhu (u tzv. přírodních národů) např. (Klindworth – Volland 1995; Gibson – Mace 2007; Reyes-Garcia *et al.* 2008; Morrison *et al.* 2018).

Na druhou stranu podle Boehma (2020) lidé vykazují jasně patrnou tendenci k rovnostářství. Za rovnostářské považuje

pravěké i současné populace lovců a sběračů a některá kmenová společenství. Připouští však, že rovnostářství se nemusí vztahovat na všechny členy těchto komunit neomezeně.

Ve skutečnosti se některé prvky chování související s hierarchickým uspořádáním society objevují i v současných euroamerických tzv. westernizovaných společnostech (např. Pratto *et al.* 2006). V následujícím textu vysvětlíme účel a strukturu dominantní hierarchie živočichů, popíšeme dominantní hierarchii v současných euroamerických společnostech u člověka, doložíme, jak postavení v dominantní hierarchii ovlivňuje chování a život člověka a upozorníme na část rizik, která z toho vyplývají.

JAK DOMINANČNÍ HIERARCHIE FUNGUJE

Dominanční hierarchie je způsob organizace society a/nebo rodiny (Veselovský 2005), který snižuje počet střetů mezi jedinci (Manning – Dawkins 2009) a zajišťuje soudržnost skupiny (Veselovský 2005; Jozifkova *et al.* 2014). I jedinci z jedné skupiny nebo rodiny mají různé zájmy. Konkuruje si a dostávají se do sporů. Střet však stojí mnoho sil a může při něm dojít ke zranění. Živočichové, kteří spolu žijí ve skupině, si pamatují podle minulých zkušeností nebo poznají podle různých znamení¹ (např. barva, velikost těla), s kým by střet nevyhráli. Takovým jedincům ustupují (Manning – Dawkins 2009).

Dominanční hierarchie znamená, že ve skupině došlo k ustavení sociálních pozic, při kterém někteří jedinci ustupují ostatním, přičemž jim často poskytují užitečné zdroje bez boje (Alcock 2013). Ponechávají jim například potravu, místa k odpočinku a také sexuálního partnera (Manning – Dawkins 2009). Nižší postavení jedinci jsou omezováni výše postavenými jedinci (Manning – Dawkins 2009). Hierarchický žebříček je udržován tím, že nadřazený hrozí podřazenému, podřazení jedinci se vyhýbají konfliktům s nadřazenými a svoji podřazenost dávají najevo submisivitou.

Postavení jedince v systému závisí především na jeho schopnosti bojovat (a/nebo získat podporu těch, kteří za něj mohou bojovat). Tak, jak se tyto schopnosti mění během života jedince, mění se i jeho hierarchické postavení. Dominanční hierarchie je tedy dynamický systém (Jozifkova 2014).

Dominanční hierarchie patří ke strategiím zajišťujícím přežití v určitém prostředí. Podle prostředí a způsobu života druhu se liší (Manning – Dawkins 2009). Život v societě je adaptací na podmínky, ve kterých živočich žije a vyvíjí se. Podmínky prostředí formují uspořádání society, například počet jedinců v societě, počet samců a samic, párovací systémy (polygynie, monogamie) i sociální systémy (patriarchát, matriarchát). A tyto faktory úzce souvisí s typem dominanční hierarchie.

Možnosti a způsoby, jak se chovat jsou v societě či rodině jsou ovlivněny anebo přímo určeny hierarchickým postavením jedince vůči ostatním. De Waal (2006) použil při popisu chování primátů v tomto smyslu pojem sociální klec. U člověka může například také ovlivnit průběh komunikace, objem a kvalitu předávané informace, hraje roli při dvoření a volbě partnera. Šikana a domácí násilí mohou být chápány jako velmi extrémní projevy dominančních hierarchií.

Postavení v dominanční hierarchii ovlivňuje pravděpodobnost přežití jedince a souvisí s širokou škálou projevů jedince. Na hierarchickém postavení záleží, zda jedinec získá potravu, úkryt či bezpečné místo, zda a s kým se může rozmnožit (Jozifkova 2014).

DEFINICE DOMINANČNÍ HIERARCHIE

Dominanční hierarchie můžeme definovat jako způsob uspořádání society a/nebo rodiny, kdy 1) je snížen počet konfliktů mezi jedinci tak, že 2) jedni ustupují jiným a poskytují jim zdroje bez boje, 3) většinou na základě zkušenosti z předcho-

zích agonistických interakcí a 4) tímto způsobem nadřazení jedinci omezují chování podřazených (Jozifkova 2014; Jozifkova & Kolackova 2020). Jedinec má určitou pozici v hierarchii (*hierarchické postavení, rank nebo sociální status*). Jako *dominance* pak bývá označováno vysoké postavení v hierarchii, podstata získávání nadřazeného postavení, celý systém uspořádání, nebo schopnost vysoké postavení získat (McFarland 1981; Veselovský 2005; Manning – Dawkins 2009; Alcock 2013). Bývá však také označována tendence usilovat o dosažení vysokého postavení (vlastnost *dominance*).

Hierarchické postavení – rank (místo, pozice, hodnota) definují Manning a Dawkins (2009) tak, že chování výše postaveného nebo dominantního jedince není omezováno ostatními, zatímco chování podřazených (subordinátních, submisivních) jedinců je omezováno. Omezení vyplývající z nízkého hierarchického postavení jsou různá, mohou však například určovat přístup k potravě, místům odpočinku, a k samicím (Manning – Dawkins 2009).

POJMY UŽÍVANÉ VE SPOJENÍ S DOMINANČNÍ HIERARCHIÍ V ETOLOGII

Hierarchické vztahy se označují jako *dominančně-submisivní* (De Waal 2006) („dominance-subordination relationships“ (Beaugrand *et al.* 1996; Franck 1996; Fontani – Maffei 1997)) nebo „dominance-submission relationships“ (Guillemin *et al.* 2000). Výše postavení jedinci se označují jako *dominantní*, nižší postavení jako *subordinátní* (Manning – Dawkins 2009) nebo *submisivní* (Audet – Anisman 2010; Feder *et al.* 2010; Manteuffel *et al.* 2010). Nejsilnější dominantní jedinec se označuje *alfa*, další člen *beta*, jemu podřazený *gamma*, *gamma* je podřazená *delta*, nejnižší postavený jedinec je označován *omega* (Veselovský 2005).

Podřazený postoj (*submissive posture* (McFarland 1981)) brzdí negativní projevy vnitrodruhového agresivního chování, zastavuje nebo snižuje agresivitu mezi příslušníky stejného druhu v situaci, kdy je útek znemožněn nebo nevýhodný (Veselovský 2005). Usmiřovací chování (*appeasement behavior*, (McFarland 1981)) nebrzdí agresivní chování, ale odblokuje jiné okruhy chování (Veselovský 2005).

STRUKTURA DOMINANČNÍ HIERARCHIE U ŽIVOČICHŮ

V úvodu zmíněný „peck order“ u slepic je příkladem *lineární hierarchie* (McFarland 1981). Jedna ze slepic tedy byla dominantní v tom smyslu, že mohla odehnat všechny ostatní. Následovala slepice, která mohla odehnat všechny ostatní s výjimkou první. Nejnižší postavená slepice byla odháněna všemi ostatními (Manning – Dawkins 2009). Ve větších skupinách, kde se jedinci nemohou osobně znát, dochází k tzv. *neúplné hierarchii*. Rozpoznáme vedoucího jedince nebo ty výše postavené, ale základna je naznačena jen nejasně (Franck 1996). U některých druhů může být situace složitější. Zvíře

A je nadřazeno zvířeti B, které je nadřazeno zvířeti C, přitom však A nemusí být nadřazeno zvířeti C (Manning – Dawkins 2009). Existují tedy trojúhelníkovité vztahy (Franck 1996) nebo tzv. *kruhové hierarchie* (Nakamichi – Koyama 1997).

Řízení celé skupiny nemusí být záležitostí jednoho jedince. Společenskou formaci může řídit několik zkušených zvířat. (Veselovský 2005) Jedná se o *koaliční způsob řízení*.

Sociální hierarchie se může týkat všech členů společnosti nebo může být pro každé pohlaví oddělená, jako například u vlků, paviánů, makaků a králíků (Veselovský 2005).

Oddělená je v situaci, kdy jedinci každého pohlaví kompetují o odlišné zdroje. Například u volně žijících králíků *Oryctolagus cuniculus* jsou hierarchie samců a samic oddělené (samci mezi sebou kompetují o samice, samice mezi sebou soutěží o nejlepší místa k vybudování nory) (Vervaecke et al. 2010). Sourozenské skupiny domestikovaného králíka *Oryctolagus cuniculus f. domesticus* (plemeno novozélandský) chované na malém prostoru vytvářely lineární hierarchie pro obě pohlaví dohromady.

Jednotlivé druhy lze rozdělit na „tolerantní“ a „despotické“ podle toho, jak strmý je *gradient dominance* (dominance gradient) (Jacobs et al. 2011), tedy podle *strmosti hierarchie* (steepness of the hierarchy) (Vervaecke et al. 2010). Čím je hierarchický rozdíl mezi nadřazeným a podřazeným jedincem větší, tím je hierarchie strmější.

ZRANĚNÍ NEJSOU NUTNÁ, ALFA NENÍ DIKTÁTOR, AGRESIVITA NENÍ DOMINANCE

Vysoký status jedinci nezískávají jen na základě vítězství ve skutečném boji, nýbrž také na základě výhry v *ritualizovaném souboji* (McFarland 1981). Ritualizovaný souboj je boj podle vrozených pravidel, kdy pravděpodobnost zranění snížena (Veselovský 2005). Jedinci mohou také získat status pozitivními interakcemi, jako je například vzájemná péče o povrch těla (*mutual grooming*) (Manning – Dawkins 2009). *Vedoucí jedinec* (leader) je ten jedinec, který je v čele pohybující se skupiny (Ihl – Bowyer 2011). *Iniciátor* (initiator) je ten, kdo započíná s aktivitou a ostatní ho v této aktivitě následují. V obou případech nemusí jít o nejvýše postavené jedince. Může to být starší jedinec, který zná nejlépe prostředí (Jacobs et al. 2011). Různí jedinci mohou vést při různých činnostech (Jacobs et al. 2011).

I živočichové mohou hlasovat, například krávy buvola kaferského hlasovaly o dalším pohybu stáda natočením těla preferovaným směrem (Davies et al. 2012). Hlas výše postaveného však má v těchto případech větší váhu (krávy (Sarova et al. 2010), psi hyenovití (Grim 2010)).

Jednání nejvýše postaveného jedince může být zpětně kontrolováno skupinou, jak pozoroval de Waal (2006) u šimpanzů (*Pan troglodytes*, šimpanz učenlivý). Když alfa samec příliš pronásledoval jiného samce, začalo několik samic protestně poštekávat a ostatní včetně nejvýše postavené samice se přidaly. Alfa samec pak svůj útok přerušil.

Obdobně holubi letěli jinam, než kam je vedl leader, pokud

si mysleli, že je nevede správným směrem (Watts et al. 2016). Agresivní chování nebo tendence k tomuto chování může pomoci zvýšit hierarchické postavení (Alcock 2013), zejména v okamžiku, kdy se sociální hierarchie ustavuje. Agresivita však není totéž, co schopnost dosáhnout a udržet si určité hierarchické postavení.

ČÍM JE DÁNO A CO OVLIVŇUJE HIERARCHICKÉ POSTAVENÍ U ŽIVOČICHŮ OBECNĚ

U živočichů postavení v sociální hierarchii určují vlastnosti, které přímo ovlivňují schopnost jedince „vyhrát“ ve střetech. Mezi základní faktory u živočichů patří zdatnost a kondice (zdravotní stav, říje, věk), pohlaví, zkušenosti, a hierarchické postavení rodiče (např. postavení „děděné“ po matce), příslušnost k rodině/klanu, partnerský svazek (zda existuje či nikoliv) i hierarchické postavení partnera (Lemmon et al. 1997), schopnost ovlivnit chování jiných (manipulace, kooperace), (Borries et al. 1991; Alados – Escos 1992; Veselovský 2005; Curry et al. 2007) a osobnost (*personality*) (Colleter – Brown 2011) včetně agresivity a vrozené tendence k dominanci nebo submisivitě (tj. vlastnost dominance) (Feder et al. 2010). Výsledné postavení pak může být dáno faktorem významným pro konkrétní druh nebo kombinací těchto faktorů.

Hierarchické postavení ovlivňuje život jedince zejména následujícím způsobem. Zabezpečuje výše postaveným přístup ke zdrojům – potravě, vodě, úkrytům, teritoriím a partnerům pro kopulaci a umožňuje jim získat místa chráněná proti predaci či parazitům. Díky tomu mohou výše postavení zvýšit svoji fitness. Na druhou stranu dosažení a udržení hierarchického postavení je spojeno se značnými energetickými náklady. Nejvýše postavení zajišťují vnitřní stabilitu skupiny, chrání skupinu (kterou většinou tvoří jejich sexuální partneři a potomci, zvyšují si tedy jejich ochranou svůj reprodukční úspěch) a podílejí se na zajištění zdrojů významných pro skupinu. Často se podílejí na rozhodování a jejich zkušenosti mohou být pro skupinu zásadním přínosem (Veselovský 2005). Níže postaveným pak umožňuje soužití se skupinou přežít, podílet se na reprodukci či zvýšit svou fitness nepřímo podporou příbuzných.

DOMINANČNÍ HIERARCHIE U ČLOVĚKA

Lidská společnost má tendenci organizovat se do hierarchie (Sapolsky 2019), kdy členové určitých skupin mají vyšší sociální status a moc než členové jiných (Pratto et al. 2006).

Pro současné moderní euroamerické populace je typické:

1) neoddělování hierarchií podle pohlaví. Autoři zaznamenali mírně vyšší postavení mužů oproti ženám (Sidanius et al. 1994; Rubin 2000; Carli 2001; Helweg-Larsen et al. 2004), jedná s však o starší studie a společnost v tomto směru nyní prochází změnami. Dospělí mají ve společnosti větší moc než děti (Pratto et al. 2006).

2) Existence hierarchií v menších skupinách (rodina, bydliště,

pracoviště, zájmová skupina, nemocnice), z nichž do některých jedinec vstupuje dobrovolně, a kde osoby mohou zaujímat do různé míry na sobě nezávislá hierarchická postavení. Člověk prochází v průběhu dne celou řadou statusů (Soukup 2011) a může se ocitát ve velmi rozdílných pozicích (Sapolsky 2019). V těchto skupinách dochází k tvorbě koalic mezi jedinci. Tyto hierarchie vznikají i v prostředí internetu. (viz níže (Rubin 2000; Dunbar – Barrett 2007; Ocker 2007; Soukup 2011; Warren *et al.* 2012)).

3) Existence skupin jedinců s určitou charakteristikou, vlastností, kteří na základě této charakteristiky stojí výše (Pratto *et al.* 2006). Například výše stojí jedinci s vyšším socioekonomickým statusem. Mezi níže postavené (stigmatizované) skupiny mohou patřit osoby s mentálním onemocněním, jedinci s nadváhou, nebo například i jedinci s odlišným sexuálním zaměřením (Ortiz-Hernandez 2005; Evans-Lacko *et al.* 2012; Levy – Pilver 2012; Wight *et al.* 2012).

4) Vznik uskupení velkého počtu jedinců s neúplnou hierarchií (obyvatelé velkoměsta v hromadné dopravě) a větších uskupení jedinců se stejnými charakteristikami (dvě třídy dětí jednoho věku apod.), které mohou rovněž vykazovat neúplnou hierarchii. V období vzniku člověka jako druhu se však pravděpodobně vyskytovaly society (skupiny, tlupy) o menším počtu jedinců (viz Rubin (2000)).

5) Existují různé strmé hierarchie tedy různé přísná pravidla regulující vzájemné chování členů různých skupin vůči sobě a různé strmé hierarchie určující chování členů vůči sobě uvnitř skupiny (viz (Pratto *et al.* 2006; Lindova 2009; Sapolsky 2019). Výrazně se mohou skupiny lišit i v rámci jedné populace.

6) Jedinci mohou preferovat určité postavení v hierarchickém žebříčku uvnitř menší skupiny. Mohou preferovat vyšší i nižší postavení, například v závislosti na tendenci dominovat (vlastnost dominance). Preference pro nižší postavení nebyla podle dostupných studií vždy spojena se ztrátou nebo nevýhodou. Páry, kde se jeden z partnerů podřizoval druhému, měly více dětí nebo více synů (Jozifkova *et al.* 2014). A to bez ohledu na to, jestli byl níže postavený jedinec muž nebo žena. Při jiném experimentu si v roli šéfa vedli lépe ti, kteří si na začátku experimentu přáli tuto roli zaujmout (Mast 2010).

7) Dočasně se může objevit tzv. obrácená hierarchie sociální nadvlády². Boehm (2020) takto nazývá situaci, kdy se níže postavení členové spojí do skupin a ovládají výše postavené jedince. Připisuje ji původním a některým kmenovým společenstvům. Jevy jako petice, vlna kritiky nebo přijetí na sociálních sítích, vyjadřování souhlasu či nesouhlasu masivního počtu osob, kdy jedinci svým sdružováním do početných názorových skupin vyvolají požadované jevy, by mohly být příkladem takového chování v současnosti.

CO URČUJE POSTAVENÍ V HIERARCHII U ČLOVĚKA

U člověka ovlivňovalo postavení v hierarchii pohlaví, zdravotní stav a kondice, věk, fyzické atributy jako výška, rysy tváře, hloubka hlasu, dále pak sexuální atraktivita (především u žen), hierarchické postavení rodiče, hierarchické postavení

partnera, příslušnost ke klanu, schopnost kontrolovat zdroje a teritorium, schopnost ovlivnit chování jiných, zkušenost, a tendence k dominanci nebo submisivitě jako rys osobnosti, a některé další rysy osobnosti. Jedná se tedy opět o faktory, které ovlivňují schopnost jedince vyhrávat v interakcích mezi jedinci a/nebo získat dostatečnou podporu těch, kteří jsou schopni v těchto interakcích vyhrávat.

Muži dosahovali vyšších hodnot sociální dominance než ženy (Sidanius *et al.* 1994). Osoby s mentálním onemocněním nebo například jedinci s nadváhou a například i jedinci s odlišným sexuálním zaměřením stáli níže (Evans-Lacko *et al.* 2012; Levy – Pilver 2012; Wight *et al.* 2012). Děti stojí níže než dospělí (Pratto *et al.* 2006).

Vyšší a tělesně zdatnější osoby zaujímaly vyšší postavení (von Rueden *et al.* 2008). Muži s maskulinnějšími tvářemi (Perrett *et al.* 1998) a osoby s hlubokým hlasem byly vnímány jako dominantnější (Judge – Cable 2004; Wolff – Puts 2010; Klofstad *et al.* 2012). Afroameričané s tmavší pletí měli v USA oproti Afroameričanům se světlejší pletí nižší socioekonomický status a nižší prestiž (Hochschild – Weaver 2007).

Atraktivnější ženy získávaly vyšší vliv (Haas – Gregory 2005). U mužů na rozdíl od žen je atraktivita podmíněna znaky spojenými s vyšším statusem (Evans *et al.* 2008) Tedy atraktivní je ten muž, který má vysoký socioekonomický status. Zatímco žena je považována za atraktivní, pokud vykazuje fyzické znaky, které souvisí s vyšší plodností (Buss 2016).

Při popisu postavení jedince nebo rodiny v širší společnosti bývá často používán pojem socioekonomický status. Ten většinou zahrnuje příjem, vzdělání, zaměstnání a majetek. Takto definovaný socioekonomický status souvisí se schopností získávat a kontrolovat zdroje, což jej spojuje s dominantní hierarchií.

Stupeň vzdělání dítěte byl ovlivněn socioekonomickým statusem jeho rodiče (Korupp *et al.* 2002). Ženy upřednostňovaly muže s vysokým statusem jako partnery pro dlouhodobé vztahy (Gueguen – Lamy 2012; Ha *et al.* 2012). Takovým způsobem mohou zlepšit postavení svých potomků. Jedinci rovněž mohou získat podporu od úspěšnějších členů klanu (Lawson – Saltmarsh 2002).

Teritoriem a zároveň zdrojem může být vlastnictví půdy (Volland *et al.* 1991; Klindworth & Volland 1995; Volland – Dunbar 1995), zdrojem může být vlastnictví dobytka (Guliye *et al.* 2007).

Co se týče schopnosti tvořit koalice, u kmene Tsimane měli muži s velkou sociální podporou vliv i respekt (von Rueden *et al.* 2008). Jedinci s vysokým stupněm tendence k dominanci (tj. „dominance“ jako vlastnost měřená podle psychologických testů) získávali vliv ve skupině, protože se chovali tak, že se ostatním jevíli jako kompetentní, přestože jim způsobilost nebo schopnosti chyběly (Anderson – Kilduff 2009).

JAK HIERARCHICKÉ POSTAVENÍ OVLIVŇUJE ŽIVOT ČLOVĚKA

Hierarchické postavení ovlivňuje život jedince, jeho pravděpodobnost přežití a jeho reprodukční úspěch. Vyšší hierar-

chické postavení je spojeno s vyšší pravděpodobností přežití, protože výše postavení se přednostně dostanou ke zdrojům jako je kvalitní potrava, bezpečná místa a vhodné životní prostředí. Jedinci výše postavení jsou z pohledu evoluční biologie nositeli genů, které obstály v konkurenci s jinými geny. Proto jsou výše postavení upřednostňováni jako partneři k reprodukci, získávají kvalitnější partnery a díky tomu i díky přístupu ke zdrojům jejich potomci přežívají s vyšší pravděpodobností. Výše postavení jedinci tedy mají vyšší fitness.

Například výše postavení muži kmene Tsimané' žijících v Amazonii vykazovali lepší výživný stav (Reyes-Garcia *et al.* 2008). Studie, ve které autoři hledali příčiny nízké porodní váhy v oblasti plání v Nepálu, prokázala, že nejmladší snachy později vařily a jedly méně než ostatní členové domácnosti (Morrison *et al.* 2018). V Etiopii byly děti prvních žen, které jsou nejvýše postavené, lépe živěné než děti druhých a třetích žen (Gibson – Mace 2007).

Výše postavení lidé v Indii měli přístup k lékařské péči (Maharani – Rahardjo 2012) a tedy vyšší pravděpodobnost přežití. Tento efekt byl však zaznamenán i ve vysoce rozvinutých společnostech. Lidé starší 64 let s vyšším socioekonomickým statusem přežívali déle v Japonsku (Hasegawa *et al.* 2011). V Hong-Kongu bylo u osob s nízkým socioekonomickým statusem zaznamenáno více úmrtí spojených s vysokou teplotou prostředí (Chan *et al.* 2012).

Co se týče bezpečného prostředí, například v ghettech Afroameričanů v USA byla zaznamenána nižší průměrná délka života mužů (Barrett *et al.* 2007). Kratší průměrnou dobu života mužů skupiny *Black* oproti mužům skupiny *White* zaznamenala i novější studie (pojmy převzaty z originální studie (Bond – Herman 2016)).

Výše postavení členové církve (Mealey 1985), i mužští pracovníci univerzit (Fieder *et al.* 2005) měli více potomků. Muži výše postavení v mormonské církvi měli více manželek (Mealey 1985), muži ve vedoucích pozicích měli více dětí než ostatní pracovníci univerzity (Fieder *et al.* 2005).

V polygynních společnostech bylo vyšší postavení muže spojené s nižší mortalitou jeho potomků, zatímco v monogamních společnostech souvisel reprodukční úspěch výše postavených mužů s kvalitou jejich žen (von Rueden – Jaeggi 2016). Muži s vyšším statusem uváděli vyšší frekvenci kopulací (Perusse 1993). Výše postavení muži měli atraktivnější, tedy plodnější partnerky či partnerky s kvalitními geny (Borkenau 1993; Grammer – Thornhill 1994; Barber 1998; Jones *et al.* 2001; Jasienska *et al.* 2004; Buss – Shackelford 2008).

Na druhé straně muži s nízkým socioekonomickým statusem, tedy ti, kteří mohli s nízkou pravděpodobností získat partnerku, se častěji uchýlovali ke znásilnění (Thornhill – Thornhill 1992; Thornhill – Palmer 2000) jako k alternativní strategii.

Vysoký status – sociální dominance – u samců úzce souvisel se symetrií těla či odolností k nemocem (Gangestad *et al.* 1994; Grammer – Thornhill 1994; Sidanius *et al.* 1994; Jones *et al.* 2001; Waynforth 2001; Soler *et al.* 2003; Thornhill – Gangestad 2006), a přístupem ke zdrojům (Akkerhuis – Damgaard 1999), a tedy následně s reprodukčním úspěchem (Deruiter – vanHooff 1993).

Ženy přitahovali muži, kteří vykazovali znaky vysokého hierarchického postavení, jako je vysoký sociální status (Mealey 1985; Mazur *et al.* 1994; Fieder *et al.* 2005), tvář s rysy typickými pro dominantní osoby (Mueller – Mazur 1997; Booth – Mazur 1998), fyzická dominance (Wolff – Puts 2010), maskulinní hlas (Feinberg *et al.* 2006), a přitahovala je vůně dominantních mužů (Havlicek *et al.* 2005). Část osob má však opačné preference – některé ženy volí submisivní muže a submisivní muži je sexuálně vzrušují (Jozifkova *et al.* 2014; Jozifkova – Kolackova 2017; Jozifkova 2018). Páry, kde se jeden z partnerů podřizoval druhému, měly vyšší reprodukční úspěch nezávisle na pohlaví výše postaveného jedince, takže se z evolučně biologického hlediska jedná o úspěšnou strategii (Jozifkova *et al.* 2014).

V průzkumu prováděném v České republice přibližně polovinu osob sexuálně vzrušovalo, když se jim partner podřizoval a/ nebo když se podřizovali partnerovi. Silnou preferenci vykazovalo 8,2 % osob a 6,1 % dokonce nevzrušovala rovnost partnerů vůbec. Většinu mužů vzrušovaly submisivní ženy a většinu žen dominantní muži. Avšak 3,4 % žen vzrušovala submisivita mužů a 6,1 % mužů dominance žen (Jozifkova 2018).

STRES, NEMOC A SEBEVRAŽDY

Jedinec je při snaze získat či udržet hierarchické postavení vystaven stresu. Jako stresující faktor působí i nízké postavení samo o sobě, zvláště pokud je jedinci nadřazeno větší množství osob. Nízké postavení je spojováno se zhoršeným zdravotním stavem a pocity deprese. Obdobně působí i vyloučení ze society nebo nedostatek kontaktu s ostatními členy society. Sapolsky (2005) došel k zajímavému závěru, když hledal odpověď na otázku, zda jsou více stresovaní výše či níže postavení jedinci. Výše postavení jedinci byli vystaveni vysokému stresu v situaci, kdy se snažili své postavení uhájit. Na druhou stranu níže postavení byli stresováni opakovanými útoky nadřazených (Sapolsky 2005).

Hierarchické postavení jedince má vliv na hladiny hormonů a zdravotní stav jedince. Výše postavení vojáci měli vyšší hladinu kortizolu nežli níže postavení, pokud uvěřili, že je níže postavení schválně nevystřídali na stráž (Siart *et al.* 2016). V jiném experimentu autoři manipulovali s hierarchickým postavením jedince a mírou dominantního chování jeho oponenta. Účastníkům s nízkým postavením se výrazněji zvýšil tlak. Těm, kteří museli jednat s dominantnějším partnerem, se zvýšil systolický krevní tlak, srdeční frekvence, a vykazovali vyšší změny v parasympatické a sympatické aktivaci srdce. Podle autorů toto pozorování potvrzuje existenci vztahu mezi postavením v dominantní hierarchii a kardiovaskulárním onemocněním (Cundiff *et al.* 2016). Rozsáhlá studie ze Švédska pak doložila vztah mezi subjektivně pocíťovaným sociálním statusem a výskytem zdravotních problémů v populaci pracujících osob. Této studii se účastnilo přes 5 tis. respondentů a u těch, kteří měli nižší subjektivní sociální status, byl zaznamenán častější výskyt zhoršeného zdraví (Miyakawa *et al.* 2012).

Existuje také přímý vztah mezi nízkou pozicí v sociální hierarchii a vzrůstajícím stresem v závislosti na počtu jedinců ve skupině. Čím větší je počet výše postavených jedinců, tím většímu stresu jsou nejnižší postavení jedinci vystaveni. Menší příjem ve srovnání se střední hodnotou (mediánem) v obytných oblastech s populací nad 20 000 obyvatel souvisel s vyšší mortalitou mezi těmi se středním a nízkým platem. Avšak obdobná souvislost nebyla nalezena pro menší obce (Elstad *et al.* 2006). Tato studie proběhla v Norsku.

Níže postavení jedinci mohou trpět zdravotními problémy jen na základě svého postavení (Sapolsky 2005). Tento jev je nazýván socioekonomický gradient (Sapolsky 2005).

Zjednodušeně lze předpokládat, že jedinci na nejnižším hierarchickém umístění v podstatě prohrávají sociální interakce s výše postavenými. Při prohře v interakci dochází ke zvýšení hladiny kortizolu (viz (Jimenez *et al.* 2012)) a zvýšená hladina kortizolu má negativní vliv na zdraví člověka (Finn 2007). S postavením v hierarchii souvisel například výskyt kardiovaskulárních onemocnění (Cundiff *et al.* 2016).

Samo snižování hierarchického postavení je spojeno s pocity deprese (Rohde 2001). Podle *social rank teory of depression* jsou níže postavení jedinci a ti, kteří ztratili své postavení vystaveni většímu riziku výskytu deprese než vítězové a osoby s vyšším statusem (Gilbert – Allan 1998). Výsledky studie tento předpoklad podpořily (Gilbert – Allan 1998).

Jedinci, kteří jsou vyloučeni ze society, nebo osaměle žijící osoby čelí velkému stresu. To může vést ke zdravotním problémům (Finn 2007), depresím (Abe *et al.* 2012; Kelley-More *et al.* 2016) a riziku sebevraždy (Forkmann *et al.* 2012) a smrti (Finn 2007).

TOK INFORMACÍ

Hierarchické postavení ovlivňuje způsob komunikace, její délku, průběh, množství předávaných informací, obsah, kvalitu i význam, jaký předávaným informacím jedinec přikládá.

Jedinec se sklonem k submisivitě nebo jedinec v postavení podřízeného souhlasí, neodporuje, neprosazuje tlakem svůj názor, nevyjadřuje negativní názor, pod nátlakem mění chování, postoje, názory. Jedinec se sklonem k dominanci nebo jedinec v situaci nadřízeného se nepodřídí, nesouhlasí, odporuje v tvrzení, prosazuje tlakem svůj názor, pod nátlakem nemění chování, postoje, názory (Buss – Craik 1980; Goldberg 1999). Průběh komunikace určuje dominantní jedinec, častěji hovor začíná a hovor končí, určuje délku komunikace a určuje i obsah komunikace (viz (Buss – Craik 1980; Goldberg 1999)). Pokládá otázky, ptá se opakovaně, přerušuje ostatní a vyžaduje informace (Maner – Mead 2010). Níže postavení jedinci poskytovali více informací (Maner – Mead 2010). Na druhou stranu dominantní jedinci vykazovali tendenci nechávat si informace pro sebe (Maner – Mead 2010). V jiném experimentu však respondenti dominantnímu virtuálnímu lékaři poskytli méně informací, méně mluvili a více souhlasili. (Mast *et al.* 2008).

Pro osoby níže postavené nebo s tendencí k submisivitě je typické, že své zájmy neobhajují natolik důrazně jako jedinci výše

stojící či že se své zájmy prakticky neobhajují vůbec, na rozdíl od dominantních, kteří své zájmy prosazují i na úkor jiných (Buss – Craik 1980; Maner – Mead 2010).

Informace v komunikaci se může podstatně měnit podle toho, zda informace směřuje od níže postavené osoby k osobě výše postavené a naopak. Například submisivní osoba souhlasí, že udělala chybu, i přes to, že chybu neudělala (Buss – Craik 1980). V souladu s přirozeným chováním člověka mohou mít třetí osoby tendenci přikládat informaci osob níže postavených či submisivněji se chovajících menší význam než informaci osob působících dominantněji, nebo mohou informaci od dominantněji se projevujících osob považovat za pravdivější. Tato tendence může komplikovat situaci osobám, jejich hierarchické postavení bylo sníženo, například obětem domácího násilí, šikany nebo bossingu (Jozifkova 2014).

Sapolsky (2019) zdůrazňuje problematiku stránku silné snahy osob vřadit se do hierarchií a přizpůsobit se. Tzv. konformita například zajišťuje, že jedinci v societách používají stejné signály. Stojí však i za situacemi, kdy osoby mění svoje správné chování, vnímání jevu, nebo názor proto, že ostatní se v dané situaci chovají jinak nebo si myslí něco jiného (Sapolsky 2019).

DALŠÍ POZOROVANÉ VZORCE CHOVÁNÍ

Výše postavení jedinci stanovují pravidla (Goldberg 1999), činí rozhodnutí (Freeman *et al.* 2009), a chrání své zájmy bez ohledu na zájmy ostatních (Maner – Mead 2010). Podřízení jedinci se často neodvážují svoje zájmy chránit. Je pro ně typické, že opomíjejí své potřeby ve prospěch ostatních (Buss – Craik 1980) a snaží se vyhovět požadavkům druhých (Henley 1977). Snaží se ostatní potěšit (Gilbert *et al.* 2003).

Níže postavení za kritiku vinili sebe, zatímco výše postavení vinili ostatní (Gilbert – Miles 2000). Submisivní jedinci pocítovali vinu (O'Connor *et al.* 2000), zatímco osoby vyjadřující hněv byly ostatními vnímány jako dominantnější (Hareli *et al.* 2009). Na druhou stranu výše postavení jedinci byli méně empatičtí (Sherman *et al.* 2015).

Postavení v dominantní hierarchii ovlivňuje i férovost jednání (Siart *et al.* 2016). Vojáci níže postavení v armádní hierarchii při experimentu drželi stráž déle než výše postavení (Siart *et al.* 2016).

Osoby s vysokou hladinou testosteronu a nízkou hladinou kortizolu získávaly vyšší hierarchické postavení s vyšší pravděpodobností (Sherman *et al.* 2016). Ve hře, při které si respondent mohl zvolit strategii holubice nebo jestřába volili častěji strategii jestřába ti s vyšší hladinou bazálního testosteronu a také ti, kteří měli v době experimentu nižší hladinou kortizolu (Mehta *et al.* 2017).

Dominantní muži se rozhodovali rychleji než muži s nižší sociální dominancí a tato rychlost souvisela s vyšší aktivitou v konkrétních oblastech mozku (da Cruz *et al.* 2018).

Domácí násilí, šikana a mobbing jsou v podstatě extrémním projevem dominantní hierarchie, kdy původce násilí cíleně a opakovaně snižuje hierarchické postavení oběti (Jozifkova, 2014) viz Ribbon (2018). Snížené postavení limituje chování

oběti, což bývá pro jedince bez této zkušenosti obtížné vnímat. Je třeba si uvědomit, že osoby se přirozeně chovají v souladu se svým subjektivně vnímaným hierarchickým postavením, což může v těchto případech komplikovat pomoc.

LIMITY STUDIE

V tomto příspěvku byly zkratkovitě shrnuty základní principy vzniku, fungování, a struktury dominantní hierarchie. Zaměřili jsme se na proximální podstatu tohoto chování a použili poznatky z oblasti etologie a behaviorální ekologie živočichů, které poskytují srozumitelný a ucelený náhled na problematiku. U popisu chování člověka jsme se soustředili na jevy, které se uplatňují nejvýrazněji a přednostně jsme popsali ty vzorce chování, které mohou mít negativní účinek na život jedince. Pole současného poznání je však mnohem širší.

ZÁVĚR

Postavení v dominantní hierarchii výrazně ovlivňuje život i chování člověka i v dnešních moderních společnostech. Tyto projevy jsou spojeny s přirozeným chováním jedinců, které jim umožnilo přežít, jsou evolučně ukotvené a pravděpodobně je nelze jednoduše obejít nebo smazat. Lze jim však porozumět, pochopit rizika, kterým jedinci čelí, a předvídat je. Znalost principů dominantní hierarchie umožňuje rozpoznat strukturu society, odhadnout vznik a výsledky konfliktů, a také uvědomit si míru stresu, kterému jsou někteří jedinci vystaveni. S těmito znalostmi je možné včas podat pomocnou ruku tam, kde je to potřeba.

Navzdory snaze o rovnost stále zůstává řada jevů v současných euroamerických společnostech hierarchizovaná. Naprostá rovnost jedinců v societě může být z biologického hlediska obtížně dosažitelným cílem. Důležité, zásadní a reálně dosažitelné je zmírňování velkých hierarchických rozdílů, které jsou spojeny s negativními jevy, z nichž některé popisujeme.

DODATEK

DOMINANČNÍ HIERARCHIE A PŘÍBUZNÉ POJMY

Pojem *dominantní hierarchie* (dominance hierarchy) popisuje uspořádání vzájemného postavení živočichů v societě. V obdobném smyslu byly používány pojmy „social hierarchy“, „social dominance hierarchy“ (Manning – Dawkins 2009), nebo ve starší literatuře „peck order“, klovací pořádek (McFarland 1981; Veselovský 2005; Manning – Dawkins 2009). Dominantní hierarchie byla pod tímto pojmem popsána v roce 1935 u slepic (Veselovský 2005). U člověka bývá pojem *dominantní hierarchie* užíván při popis struktury society a postavení jedince vůči jiným jedincům v societě.

Pojmem „social dominance“ v současnosti (zhruba od roku

2014, podle vyhledávání pomocí klíčových slov v databázi WOS) autoři označují nejčastěji dominanci jedné podskupiny osob nad jinou, ve smyslu teorie sociální dominance (Pratto *et al.* 2006). Postavení jedince ve společnosti je popisováno pojmy jako socioekonomický status, subjektivně pocítovaný sociální status. Dále jsou používány pojmy moc, fyzická dominance, a osobnostní rys dominance. Socioekonomický status se částečně s dominantní hierarchií překrývá, osoby s nižším socioekonomickým statutem bývají v dominantní hierarchii postaveny níže než osoby se statutem vyšším. Nicméně se nejedná o totéž, i osoby se shodným socioekonomickým statutem se mohou lišit postavením v lokální dominantní hierarchii například v rodině nebo na pracovišti. Blíže než socioekonomický status má k postavení v dominantní hierarchii pojem subjektivně pocítovaný sociální status (např. Miyakawa *et al.* 2012).

Postavení v dominantní hierarchii dobře vystihuje pojem moc (power) (viz (Henley 1995)). Fyzická dominance je dána tělesnými vlastnostmi člověka (síla, výška) (Judge – Cable 2004; von Rueden *et al.* 2008). Osobnostní rys dominance bývá definován jako schopnost nebo tendence získávat vyšší postavení v dominantní hierarchii, submisivnost pak bývá vnímána jako opak dominance (např. (Wiggins *et al.* 1988; Cattell – Cattell 1995; Allan – Gilbert 1997; Grant – France 2001)).

POZNÁMKY

1 Signály a odznaky statusu

Podle Maninga a Dawkinse (2009) existují dvě cesty. Za prvé, signály jsou nákladné nebo přinejmenším obtížné a dokážou je vydat jen nejsilnější zvířata. (Přesněji, ti silnější či kvalitnější vydávají kvalitnější signál, tedy síla a/nebo kvalita zvířete se odráží v kvalitě signálu.) S tímto řešením se setkáváme v situaci, kdy se kondice jedince může rychle měnit, například u jelena v říji ze dne na den (Manning – Dawkins 2009).

Za druhé, pokud se živočichové setkávají s příliš mnoha jedinci, než aby se znali individuálně, posuzují hierarchické postavení podle „odznaků statusu“ (například černé skvrny na hrdle vrabce domácího). Zajímavé je, že ačkoliv tyto odznaky nejsou příliš nákladné, slabší zvířata „nepodvádějí“, protože jako „silnější“ by musela čelit výzvám silných zvířat, což by pro ně bylo nákladné (Manning – Dawkins 2009).

2 Obrácená hierarchie sociální nadvlády

Boehm (2020) rozlišuje mezi klasickou hierarchií s nejmocnějším jedincem nejvýše, a tzv. obrácenou hierarchií sociální nadvlády, kdy řadový členové spojení do skupin určují chování nejvýše postavených jedinců. Rozlišuje despotická společenstva, kde „míří pyramida moci vzhůru“ a společenstva rovnostářská (obrácená hierarchie sociální nadvlády), kdy řadový členové spojení do skupin „fakticky diktují alfa jedincům“. Upozorňuje také, že struktura society se může přeracet z jednoho stavu do druhého a zpět. Podle něj byli pravěcí lovci schopni potlačovat příliš dominantní vedení tak, jak to dosud činí žijící lovci a sběrači. Překvapivě považuje antické a moderní demokracie spíše za despotická než rovnostářská společenstva. Zdůvodňuje to tak, že nejvýše postavení mají i v demokraciích možnost použít moc k donucování ostatních (Boehm 2020).

LITERATURA

- Abe, Y. – Fujise, N. – Fukunaga, R. – Nakagawa, Y. – Ikeda, M. (2012): Comparisons of the prevalence of and risk factors for elderly depression between urban and rural populations in Japan. *International Psychogeriatrics*, 24, 1235–1241.
- Akkerhuis, G.A.J.M. – Damgaard, C. (1999): Using resource dominance to explain and predict evolutionary success. *Oikos*, 87, 609–614.
- Alados, C.L. – Escos, J.M. (1992): The Determinants of Social-Status and the Effect of Female Rank on Reproductive Success in Dama and Cuviers Gazelles. *Ethology Ecology & Evolution*, 4, 151–164.
- Alcock, J. (2013): *Animal Behavior: An Evolutionary Approach*. Sinauer Associates: Sunderland.
- Allan, S. – Gilbert, P. (1997): Submissive behaviour and psychopathology. *British Journal of Clinical Psychology*, 36, 467–488.
- Anderson, C. – Kilduff, G.J. (2009): Why Do Dominant Personalities Attain Influence in Face-to-Face Groups? The Competence-Signaling Effects of Trait Dominance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 491–503.
- Audet, M.C. – Anisman, H. (2010): Neuroendocrine and neurochemical impact of aggressive social interactions in submissive and dominant mice: implications for stress-related disorders. *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 13, 361–372.
- Barber, N. (1998): Sex differences in disposition towards kin, security of adult attachment, and sociosexuality as a function of parental divorce. *Evolution and Human Behavior*, 19, 125–132.
- Barrett, L. – Dunbar, R. – Lycett, J. (2007): *Evoluční psychologie člověka*. Portál: Prague.
- Beaugrand, J.P. – Payette, D. – Goulet, C. (1996): Conflict outcome in male green swordtail fish dyads (*Xiphophorus helleri*): Interaction of body size, prior dominance/subordination experience, and prior residency. *Behaviour*, 133, 303–319.
- Boehm, C. (2020): *Hierarchie v pralesích*. Academia: Praha.
- Bond, M.J. – Herman, A.A. (2016): Lagging Life Expectancy for Black Men: A Public Health Imperative. *American Journal of Public Health*, 106, 1167–1169.
- Booth, A. – Mazur, A. (1998): Testosterone and dominance in men. In: *Behavioral and Brain Sciences*, pp. 353–397.
- Borkenau, P. (1993): Rich Man and Beautiful Woman - 2 Studies on Sex-Differences in Mate Preferences. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 24, 289–297.
- Borries, C. – Sommer, V. – Srivastava, A. (1991): Dominance, Age, and Reproductive Success in Free-Ranging Female Hanuman Langurs (Presbytis-Entellus). *International Journal of Primatology*, 12, 231–257.
- Buss, D.M. (2016): *Evolutionary Psychology. The New Science Of The Mind*. Routledge: New York.
- Buss, D.M. – Craik, K.H. (1980): The Frequency Concept of Disposition - Dominance and Prototypically Dominant Acts. *Journal of Personality*, 48, 379–392.
- Buss, D.M. – Shackelford, T.K. (2008): Attractive Women Want it All: Good Genes, Economic Investment, Parenting Proclivities, and Emotional Commitment. *Evolutionary Psychology*, 6, 134–146.
- Carli, L.L. (2001): Gender and social influence. *Journal of Social Issues*, 57, 725–741.
- Cattell, R.B. – Cattell, H.E.P. (1995): Personality Structure and the New 5Th- Edition of the 16Pf. *Educational and Psychological Measurement*, 55, 926–937.
- Colleter, M. – Brown, C. (2011): Personality traits predict hierarchy rank in male rainbowfish social groups. *Animal Behaviour*, 81, 1231–1237.
- Cundiff, J.M. – Smith, T.W. – Baron, C.E. – Uchino, B.N. (2016): Hierarchy and Health: Physiological Effects of Interpersonal Experiences Associated With Socioeconomic Position. *Health Psychology*, 35, 356–365.
- Curry, M.R. – Eady, P.E. – Mills, D.S. (2007): Reflections on mare behavior: Social and sexual perspectives. *Journal of Veterinary Behavior-Clinical Applications and Research*, 2, 149–157.
- da Cruz, J. – Rodrigues, J. – Thoresen, J.C. – Chicherov, V. – Figueiredo, P. – Herzog, M.H. – Sandi C. (2018): Dominant men are faster in decision-making situations and exhibit a distinct neural signal for promptness. *Cerebral Cortex*, 28, 3740–3751.
- Davies, N.B. – Krebs, J.R. – West, S.A. (2012): *An Introduction to Behavioural Ecology*. Wiley-Blackwell.
- De Waal, F. (2006): *Dobráci od přírody*. Academia: Praha.
- Deruiter, J.R. – vanHooff, J.A.R.A. (1993): Male-Dominance Rank and Reproductive Success in Primate Groups. *Primates*, 34, 513–523.
- Dunbar, R.I.M. – Barrett, L. (2007): *The Oxford Handbook Of Evolutionary Psychology*. Oxford University Press: New York.
- Elstad, J.I. – Dahl, E. – Hofoss D. (2006): Associations between relative income and mortality in Norway: a register-based study. *European Journal of Public Health*, 16, 640–644.
- Evans-Lacko, S. – London, J. – Japhet, S. – Rusch, N. – Flach, C. – Corker, E. – Henderson, C. – Thornicroft, G. (2012): Mass social contact interventions and their effect on mental health related stigma and intended discrimination. *BMC Public Health*, 12.
- Evans, S. – Neave, N. – Wakelin, D. – Hamilton C. (2008): The relationship between testosterone and vocal frequencies in human males. *Physiology and Behavior*, 93, 783–788.
- Feder, Y. – Neshet, E. – Ogran, A. – Kreinin, A. – Malatynska, E. – Yadid, G. – Pinhasov, A. (2010): Selective breeding for dominant and submissive behavior in Sabra mice. *Journal of Affective Disorders*, 126, 214–222.
- Feinberg, D.R. – Jones, B.C. – Law-Smith, M.J. – Moore, F.R. – DeBruine, L.M. – Cornwell, R.E. – Hillier, S.G. – Perrett, D.I. (2006): Menstrual cycle, trait estrogen level, and masculinity preferences in the human voice. *Hormones and Behavior*, 49, 215–222.
- Fieder, M. – Huber, S. – Bookstein, F.L. – Iber, K. – Schafer, K. – Winckler, G. – Wallner, B. (2005): Status and reproduction in humans: New evidence for the validity of evolutionary explanations on basis of a university sample. *Ethology*, 111, 940–950.
- Finn, M.V. (2007): Evolution of stress response to social threat. In: *The Oxford Handbook of Evolutionary Psychology* (eds. by Dunbar, R. – Barrett, L.), pp. 273–295. Oxford University Press: New York.
- Fontani, G. – Maffei, D. (1997): Hippocampal electrical activity during development and following the establishment of a dominance-subordination relationship in rabbits. *Ethology Ecology & Evolution*, 9, 345–359.
- Forkmann, T. – Brahler, E. – Gauggel, S. – Glaesmer, H. (2012): Prevalence of Suicidal Ideation and Related Risk Factors in the German General Population. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 200, 401–405.
- Franck, D. (1996): *Etologie*. Karolinum: Praha.
- Freeman, J.B. – Rule, N.O. – Adams, R.B. – Ambady, N. (2009): Culture shapes a mesolimbic response to signals of dominance and subordination that associates with behavior. *Neuroimage*, 47, 353–359.
- Gangestad, S.W. – Thornhill, R. – Yeo, R.A. (1994): Facial Attractiveness, Developmental Stability, and Fluctuating Asymmetry. *Ethology and Sociobiology*, 15, 73–85.
- Gibson, M.A. – Mace, R. (2007): Polygyny, reproductive success and child health in rural Ethiopia: Why marry a married man? *Journal of Biosocial Science*, 39, 287–300.
- Gilbert, P. – Allan, S. (1998): The role of defeat and entrapment (arrested flight) in depression: an exploration of an evolutionary view. *Psychological Medicine*, 28, 585–598.
- Gilbert, P. – Cheung, M. – Grandfield, T. – Campey, F. – Irons, C. (2003): Recall of threat and submissiveness in childhood: Development of a new scale and its relationship with depression, social comparison and shame. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 10, 108–115.
- Gilbert, P. – Miles, J.N.V. (2000): Sensitivity to Social Put-Down: it's relationship to perceptions of social rank, shame, social anxiety, depression, anger and self-other blame. *Personality and Individual Differences*, 29, 757–774.
- Goldberg, L.R. (1999): A broad-bandwidth, public domain, personality inventory measuring the lower-level facets of several five-factor models. In: *Personality Psychology in Europe* (eds. by Mervielde, I. – Deary, I. – De Fruyt, F. – Ostendorf, F.), pp. 7–28. Tilburg University Press: Tilburg.
- Grammer, K. – Thornhill, R. (1994): Human (*Homo sapiens*) Facial Attractiveness and Sexual Selection: The Role of Symmetry and Averageness. In: *Journal of Comparative Psychology*, 108(3), 233–242.
- Grant, V.J. – France, J.T. (2001): Dominance and testosterone in women. *Biological Psychology*, 58, 41–47.
- Grim, T. (2010): Lov kýchajících demokratů. *Vesmír*, 98.
- Gueguen, N. – Lamy, L. (2012): Men's Social Status and Attractiveness Wo-

- men's Receptivity to Men's Date Requests. *Swiss Journal of Psychology*, 71, 157–160.
- Guillemin, M.L. – Atramentowicz, M. – Charles-Dominique, P. (2000): Dominance relationships in captive male bare-tailed woolly opossum (*Caluromys philander*, Marsupialia : Didelphidae). *Revue D Ecologie-la Terre et la Vie*, 55, 337–349.
- Guliye, A.Y. – Noor, I.M. – Bebe, B.O. – Kosgey, I.S. (2007): Role of camels (*Camelus dromedarius*) in the traditional lifestyle of Somali pastoralists in northern Kenya. *Outlook on Agriculture*, 36, 29–34.
- Ha, T. – van den Berg, J.E.M. – Engels, R.C.M.E. – Lichtwarck-Aschoff, A. (2012): Effects of Attractiveness and Status in Dating Desire in Homosexual and Heterosexual Men and Women. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 673–682.
- Haas, A. – Gregory, S.W. (2005): The impact of physical attractiveness on women's social status and interactional power. *Sociological Forum*, 20, 449–471.
- Hareli, S. – Shomrat, N. – Hess, U. (2009): Emotional Versus Neutral Expressions and Perceptions of Social Dominance and Submissiveness. *Emotion*, 9, 378–384.
- Hasegawa, T. – Hoshi, T. – Nakayama, N. – Bosako, Y. – Takahashi, T. – Sakurai, N. – Tomoyama, G. – Kurimori, S. – Yoshinori, F. (2011): The Effects of Socioeconomic Status and Lifestyle on Life Expectancy: A Structural Analysis of an Elderly Japanese Population. *International Medical Journal*, 18, 261–264.
- Havlicek, J. – Roberts, S.C. – Flegr, J. (2005): Women's Preference for Dominant Male Odour: Effects of Menstrual Cycle and Relationship Status. *Biology Letters*, 1, 256–259.
- Helweg-Larsen, M. – Cunningham, S.J. – Carrico, A. – Pergram, A.M. (2004): To nod or not to nod: An observational study of nonverbal communication on and status in female and male college students. *Psychology of Women Quarterly*, 28, 358–361.
- Henley, N.M. (1977): *Body politics: Power, sex and nonverbal communication*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, New Jersey (USA).
- Henley, N.M. (1995): Body politics revisited: What do we know today? In: *Gender, power, and communication in human relationships* (eds. by Kalbfleisch, P.J. – Cody, M.J.), pp. 27–61. Erbaum: Hillsdale.
- Hochschild, J.L. – Weaver, V. (2007): The skin color paradox and the American racial order. *Social Forces*, 86, 643–670.
- Chan, E.Y.Y. – Goggins, W.B. – Kim, J.J. – Griffiths, S.M. (2012): A study of intracity variation of temperature-related mortality and socioeconomic status among the Chinese population in Hong Kong. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66, 322–327.
- Ihl, C. – Bowyer, R.T. (2011): Leadership in mixed-sex groups of muskoxen during the snow-free season. *Journal of Mammalogy*, 92, 819–827.
- Jacobs, A. – Watanabe, K. – Petit, O. (2011): Social Structure Affects Initiations of Group Movements but Not Recruitment Success in Japanese Macaques (*Macaca fuscata*). *International Journal of Primatology*, 32, 1311–1324.
- Jasienska, G. – Ziolkiewicz, A. – Ellison, P.T. – Lipson, S.F. – Thune, I. (2004): Large breasts and narrow waists indicate high reproductive potential in women. *Proceedings of the Royal Society of London Series B-Biological Sciences*, 271, 1213–1217.
- Jimenez, M. – Aguilar, R. – Alvero-Cruz, J.R. (2012): Effects of victory and defeat on testosterone and cortisol response to competition: Evidence for same response patterns in men and women. *Psychoneuroendocrinology*, 37, 1577–1581.
- Jones, B.C. – Little, A.C. – Penton-Voak, I.S. – Tiddeman, B. – Burt, D.M. – Perrett, D.I. (2001): Facial symmetry and judgements of apparent health – Support for a “good genes” explanation of the attractiveness-symmetry relationship. In: *Evolution and Human Behavior*, pp. 417–429.
- Jozifkova, E. (2014): *Úvod do etologie sociální hierarchie: základní principy dominance a submisivity v biologii chování*. Habilitační práce: Masarykova univerzita.
- Jozifkova, E. (2018): Sexual Arousal by Dominance and Submissiveness in the General Population: How Many, How Strongly, and Why? *Deviant Behavior*, 39, 1229–1236.
- Jozifkova, E. – Kolackova, M. (2017): Sexual arousal by dominance and submission in relation to increased reproductive success in the general population. *Neuroendocrinology Letters*, 38, 381–387.
- Jozifkova, E. – Kolackova, M. (2020): Dominance Hierarchy. In: *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science* (eds. by Shackelford, T.K. – Weekes-Shackelford, V.A.), pp. 1–5. Springer International Publishing: Cham.
- Jozifkova, E. – Konvicka, M. – Flegr, J. (2014): Why do some women prefer submissive men? Hierarchically disparate couples reach higher reproductive success in European urban humans. *Neuroendocrinol Lett*, 35, 594–601.
- Judge, T.A. – Cable, D.M. (2004): The effect of physical height on workplace success and income: Preliminary test of a theoretical model. *Journal of Applied Psychology*, 89, 428–441.
- Kelley-Moore, J.A. – Cagney, K.A. – Skarupski, K.A. – Everson-Rose, S.A. – de Leon, C.F.M. (2016): Do Local Social Hierarchies Matter for Mental Health? A Study of Neighborhood Social Status and Depressive Symptoms in Older Adults. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, 71, 369–377.
- Klindworth, H. – Voland, E. (1995): How Did the Krummhorn Elite Males Achieve Above-Average Reproductive Success. *Human Nature-an Interdisciplinary Biosocial Perspective*, 6, 221–240.
- Klofstad, C.A. – Anderson, R.C. – Peters, S. (2012): Sounds like a winner: voice pitch influences perception of leadership capacity in both men and women. *Proceedings of the Royal Society B-Biological Sciences*, 279, 2698–2704.
- Korupp, S.E. – Ganzeboom, H.B.G. – Van der Lippe, T. (2002): Do mothers matter? A comparison of models of the influence of mothers' and fathers' educational and occupational status on children's educational attainment. *Quality & Quantity*, 36, 17–42.
- Lawson, C.W. – Saltmarshe, D.K. (2002): The psychology of economic transformation: The impact of the market on social institutions, status and values in a northern Albanian village. *Journal of Economic Psychology*, 23, 487–500.
- Lemmon, D. – Withiam, M.L. – Barkan, C.P.L. (1997): Mate protection and winter pair-bonds in black-capped chickadees. *Condor*, 99, 424–433.
- Levy, B.R. – Pilver, C.E. (2012): Residual stigma: Psychological distress among the formerly overweight. *Social Science and Medicine*, 75, 297–299.
- Lindova, J. (2009): Pohled a oční kontakt. In: *Lidský obličej* (eds. by Blazek, V. – Trnka, R.), pp. 155–158. Karolinum: Prague.
- Maharani, D.A. – Rahardjo, A. (2012): Is the utilisation of dental care based on need or socioeconomic status? A study of dental care in Indonesia from 1999 to 2009. *International Dental Journal*, 62, 90–94.
- Maner, J.K. – Mead, N.L. (2010): The Essential Tension Between Leadership and Power: When Leaders Sacrifice Group Goals for the Sake of Self-Interest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 482–497.
- Manning, A. – Dawkins, M.S. (2009): *An Introduction To Animal Behavior*. Cambridge University Press: New York.
- Manteuffel, G. – Mannewitz, A. – Manteuffel, C. – Tuchscherer, A. – Schrader, L. (2010): Social hierarchy affects the adaption of pregnant sows to a call feeding learning paradigm. *Applied Animal Behaviour Science*, 128, 30–36.
- Mast, M.S. (2010): Interpersonal behaviour and social perception in a hierarchy: The interpersonal power and behaviour model. *European Review of Social Psychology*, 21, 1–33.
- Mast, M.S. – Hall, J.A. – Roter, D.L. (2008): Caring and dominance affect participants' perceptions and behaviors during a virtual medical visit. *Journal of General Internal Medicine*, 23, 523–527.
- Mazur, A. – Halper, C. – Udry, R.J. (1994): Dominant Looking Male Teenagers Copulate Earlier. In: *Ethology and Sociobiology*, pp. 87–94.
- McFarland, D. (1981): *The Oxford Companion to Animal Behavior*. Oxford University Press: Oxford.
- Mealey, L. (1985): The relationship between social status and biological success: A case study of the Mormon religious hierarchy. *Ethology and Sociobiology*, 6, 249–257.
- Mehta, P.H. – Desjardins, N.M.L. – van Vugt, M. – Josephs, R.A. (2017): Hormonal underpinnings of status conflict: Testosterone and cortisol are related to decisions and satisfaction in the hawk-dove game. *Hormones and Behavior*, 92, 141–154.
- Miyakawa, M. – Hanson, L.L.M. – Theorell, T. – Westerlund, H. (2012): Subjective social status: its determinants and association with health in the Swedish working population (the SLOSH study). *European Journal of Public Health*, 22, 593–597.

- Morrison, J. – Dulal, S. – Harris-Fry, H. – Basnet, M. – Sharma, N. – Shrestha, B. – Manandhar, D. – Costello, A. – Osrin, D. – Saville, N. (2018): Formative qualitative research to develop community-based interventions addressing low birth weight in the plains of Nepal. *Public Health Nutrition*, 21, 377–384.
- Mueller, U.O. – Mazur, A. (1997): Facial dominance in Homo sapiens as honest signaling of male quality. *Behav. Ecol*, 569–579.
- Nakamichi, M. – Koyama, N. (1997): Social relationships among ring-tailed lemurs (*Lemur catta*) in two free-ranging troops at Berenty Reserve, Madagascar. *International Journal of Primatology*, 18, 73–93.
- O'Connor, L.E. – Berry, J.W. – Weiss, J. – Schweitzer, D. – Sevier, M. (2000): Survivor guilt, submissive behaviour and evolutionary theory: The down-side of winning in social comparison. *British Journal of Medical Psychology*, 73, 519–530.
- Ocker, R.J. (2007): A balancing act: The interplay of status effects on dominance in virtual teams. *Ieee Transactions on Professional Communication*, 50, 204–218.
- Ortiz-Hernandez, L. (2005): Influence of internalized oppression on the mental health of homosexuals, lesbians and bisexuals in Mexico City. *Salud Mental*, 28, 49–65.
- Perrett, D.I. – Lee, K.J. – Penton-Voak, I. – Rowland, D. – Yoshikawa, S. – Burt, D.M. – Henzi, S.P. – Castles, D.L. – Akamatsu, S. (1998): Effects of sexual dimorphism on facial attractiveness. *Nature*, 394, 884–887.
- Perusse, D. (1993): Cultural and Reproductive Success in Industrial Societies - Testing the Relationship at the Proximate and Ultimate Levels. *Behavioral and Brain Sciences*, 16, 267–283.
- Pratto, F. – Sidanius, J. – Levin S. (2006): Social dominance theory and the dynamic of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 271–320.
- Reyes-Garcia, V. – Mcdade, T.W. – Molina, J.L. – Leonard, W.R. – Tanner, S.N. – Huanca, T. – Godoy, R. (2008): Social rank and adult male nutritional status: Evidence of the social gradient in health from a foraging-farming society. *Social Science and Medicine*, 67, 2107–2115.
- Ribbon, W. (2018): Power and Control Wheel. (online). <https://www.white-ribbon.org.au/understand-domestic-violence/what-is-domestic-violence/controlling-relationships/power-and-control-wheel>.
- Rohde, P. (2001): The relevance of hierarchies, territories, defeat for depression in humans: hypotheses and clinical predictions. *Journal of Affective Disorders*, 65, 221–230.
- Rubin, P.H. (2000): Hierarchy. *Human Nature-an Interdisciplinary Biosocial Perspective*, 11, 259–279.
- Sapolsky, R. (2019): *Chování. Biologie člověka v dobrém i ve zlém*. Dokořán s.r.o.: Praha.
- Sapolsky, R.M. (2005): Sick of Poverty. *Scientific American*, 293, 92–99.
- Sarova, R. – Spinka, M. – Panama, J.L.A. – Simeček, P. (2010): Graded leadership by dominant animals in a herd of female beef cattle on pasture. *Animal Behaviour*, 79, 1037–1045.
- Sherman, G.D. – Lerner, J.S. – Josephs, R.A. – Renshon, J. – Gross, J.J. (2016): The Interaction of Testosterone and Cortisol Is Associated With Attained Status in Male Executives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110, 921–929.
- Sherman, G.D. – Lerner, J.S. – Renshon, J. – Ma-Kellams, C. – Joel, S. (2015): Perceiving Others' Feelings: The Importance of Personality and Social Structure. *Social Psychological and Personality Science*, 6, 559–569.
- Siart, B. – Pfluger, L. – Wallner, B. (2016): Pulling Rank: Military Rank Affects Hormone Levels and Fairness in an Allocation Experiment. *Frontiers in Psychology*, 7.
- Sidanius, J. – Pratto, F. – Bobo, L. (1994): Social-Dominance Orientation and the Political Psychology of Gender - A Case of Invariance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 998–1011.
- Soler, C. – Nunez, M. – Gutierrez, R. – Nunez, J. – Medina, P. – Sancho, M. – Alvarez, J. – Nunez, A. (2003): Facial attractiveness in men provides clues to semen quality. *Evolution and Human Behavior*, 24, 199–207.
- Soukup, V. (2011): *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Portál: Praha.
- Thornhill, R. – Gangestad, S.W. (2006): Facial sexual dimorphism, developmental stability, and susceptibility to disease in men and women. *Evolution and Human Behavior*, 27, 131–144.
- Thornhill, R. – Palmer, C.T. (2000): *A natural history of rape*. The MIT Press: Cambridge, England.
- Thornhill, R. – Thornhill, N.W. (1992): The Evolutionary Psychology of Mens Coercive Sexuality. *Behavioral and Brain Sciences*, 15, 363–375.
- Veselovský, Z. (2005): *Etologie*. Academia: Praha.
- Voland, E. – Dunbar, R.I.M. (1995): Resource Competition and Reproduction - the Relationship Between Economic and Parental Strategies in the Krummhorn Population (1720-1874). *Human Nature-an Interdisciplinary Biosocial Perspective*, 6, 33–49.
- Voland, E. – Siegelkow, E. – Engel, C. (1991): Cost-Benefit Oriented Parental Investment by High Status Families - the Krummhorn Case. *Ethology and Sociobiology*, 12, 105–118.
- von Rueden, C. – Gurven, M. – Kaplan, H. (2008): The multiple dimensions of male social status in an Amazonian society. *Evolution and Human Behavior*, 29, 402–415.
- von Rueden, C.R. – Jaeggi, A.V. (2016): Men's status and reproductive success in 33 nonindustrial societies: Effects of subsistence, marriage system, and reproductive strategy. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113, 10824–10829.
- Warren, J. – Stoerger, S. – Kelley, K. (2012): Longitudinal gender and age bias in a prominent amateur new media community. *New Media & Society*, 14, 7–27.
- Watts, L. – Nagy, M. – de Perera, T.B. – Biro, D. (2016): Misinformed leaders lose influence over pigeon flocks. *Biology Letters*, 12.
- Waynforth, D. (2001): Mate choice trade-offs and women's preference for physically attractive men. *Human Nature-an Interdisciplinary Biosocial Perspective*, 12, 207–219.
- Wiggins, J.S. – Trapnell, P. – Phillips, N. (1988): Psychometric and Geometric Characteristics of the Revised Interpersonal Adjective Scales (Ias-R). *Multivariate Behavioral Research*, 23, 517–530.
- Wight, R.G. – LeBlanc, A.J. – de Vries, B. – Detels, R. (2012): Stress and Mental Health Among Midlife and Older Gay-Identified Men. *American Journal of Public Health*, 102, 503–510.
- Wolff, S.E. – Puts, D.A. (2010): Vocal masculinity is a robust dominance signal in men. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 64, 1673–1683.

AUTORKY

Doc. RNDr. Eva Jozífková, Ph.D. et Ph.D. vystudovala zoologii (PřF JCU), antropologii (PřF UK), lékařskou psychologii a psychopatologii (LF1 UK). Působí na PřF a FSE UJEP. Zkoumá dominantní hierarchie, evoluční příčiny sexuálních preferencí typu BDSM a chování zvířat. Kontakt: eva.jozifkova@ujep.cz

Mgr. Martina Koláčková, Ph.D. vystudovala parazitologii (PřF JCU) a imunologii (LFHK UK). V současnou chvíli působí na Ústavu klinické imunologie a alergologie na Lékařské fakultě v Hradci Králové. Přestože jejím hlavním zájmem je evoluce B lymfocytů, jejich ontogeneze a podíl na různých typech onemocnění, zajímá se o vliv imunitního systému na chování a vývoj člověka a lidské populace. Kontakt: kolackovam@lfhk.cuni.cz

Mezi Afrikou a Evropou: Etnografická studie ze života iregulérních imigrantů z Afriky, žijících v Neapoli

Kateřina Hojgrová

Katedra politologie a evropských studií, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 12, 77900 Olomouc

Do redakce doručeno 14. dubna 2020; k publikaci přijato 18. listopadu 2020

BETWEEN AFRICA AND EUROPE: ETHNOGRAPHICAL STUDY OF THE LIFE OF IRREGULAR IMMIGRANTS FROM AFRICA LIVING IN NAPLES

ABSTRACT This case study focuses on the issue of African irregular immigrants in Napoli in regard to the amendment of migration act by The Salvini decree. The paper discusses the concept of illegal and irregular migration, and it clarifies the *clandestini* as an alternative to the Italian environment. Qualitative method of ethnographic research, enriched by elements of phenomenology, has enabled to identify the main factors affecting the irregular immigrants (*clandestine*) lives in Napoli. Overall, 23 polo-structured interviews were conducted in autumn 2020. The case study then maps the following: various processes the migrants have to undergo and experience since their arrival in Italy, conditions of their lives in admission centres of the first and second order, participation in the non-formal economy as a crucial pull factor, mutual relations within the African community, and last but not least the paper considers relations.

KEY WORDS clandestini; irregular migration; Salvini's decree; african community; ethnographical research

ABSTRAKT Případová studie se zaměřuje na téma iregulérních imigrantů z Afriky (*immigrante clandestini*) žijících v Neapoli, v tendencích novelizace migračního zákona tzv. Salviniho dekretem. Studie diskutuje nad konceptem iregulérní a ilegální migrace a přibližuje jejich alternativu v rámci italského prostředí. Kvalitativní metoda etnografického výzkumu s prvky fenomenologie umožnila identifikovat hlavní faktory života iregulérních imigrantů (tzv. *clandestinů*) v Neapoli, a to na základě dat sebraných v rámci 23 polostrukturovaných rozhovorů, které byly provedeny na podzim roku 2019. Studie mapuje proces, kterým tito imigranti procházejí od svého příjezdu do Itálie, podmínky jejich života v přijímacích centrech prvního a druhého řádu, jejich participaci na neformální ekonomice jako hlavního pull faktoru, vzájemné vztahy uvnitř africké komunity a v neposlední řadě také sleduje jejich vztahy s majoritní italskou společností.

KLÍČOVÁ SLOVA Clandestini; iregulérní migrace; Dekret Salvini; africká komunita; etnografický výzkum

TÉMA VÝZKUMU

Na vrcholu migrační krize v roce 2016 připadlo k italským břehům více než tři sta tisíc osob (ISTAT 2017). I když se číslo nově příchozích v posledních třech letech stále snižuje, především díky striktní politice bývalého italského ministra vnitra Mattea Salviniho, Itálie díky své geopolitické poloze zůstává evropským nárazníkovým pásmem a otázka migrace je jedním z nejpálčivějších témat zdejší politiky i veřejných debat. Itálie byla dlouhou dobu označována jako země emigrační a bojovala spíše s odlivem obyvatelstva než s přílivem nových

přistěhovalců. Imigrace se na regionální úrovni začala silněji projevovat až na přelomu 60. a 70. let minulého století. O deset let později pak začínala mít debata o imigraci celostátní charakter (Colucci 2018). Po dobu následujících čtyřiceti let v Itálii, kde se počet imigrujících osob stále zvyšoval, probíhalo zavádění nové migrační legislativy (Martelli 1990; Turco-Napoletano 1998; Bossi-Fini 2002; Bezpečnostní balíček 2009; Dekret Salvini 2019) a téma migrace se dostávalo do popředí. V průběhu tohoto období se Itálie potýkala jak s migrací regulérní, tak s imigrací iregulérní. Migrace iregulérní je však v posledních letech jejím problémem hlavním.

Itálie je totiž zasažena spíše krizí smíšenou než uprchlickou, na rozdíl např. od Řecka, které bylo v letech 2015–2016 hlavní tranzitní zemí pro uprchlíky z oblastí válkou postiženého Středního východu. Trasou vedoucí přes území Itálie dále na území Evropské unie kontinuálně přicházely především osoby z afrického kontinentu, u kterých je mnohdy velmi obtížné rozlišit důvody, které k jejich migraci vedly. Jedná se z velké části o imigranty ekonomické, kteří přicházejí kvůli lepším socio-ekonomickým podmínkám (Savino 2015, 26). Za cílovou skupinu studie jsem si proto vybrala osoby migrující z afrického kontinentu, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že v celoevropském měřítku jde o mediálně nejvýraznější skupinu vzhledem k imigraci do Itálie a také proto, že právě iregulární imigranti z Afriky (*clandestini*¹) představují v posledních letech největší skupinu přípluvších k italským břehům (Governo italiano 2019). Mnoho z těchto osob pobývá na území Itálie iregulárně. Iregulárních imigrantů zůstává v Itálii podle odhadů organizace ISMU z konce roku 2018 více než 500 000, přičemž 71 % z těchto osob je ze třetích zemí (ISMU 2018). Podle odhadů Matteo Villa se navíc jejich počet může do roku 2020 zvýšit o dalších 140 000 (ISPI 2018).

I přes fakt, že mnoho osob, které se dostanou na území Evropské unie iregulárně po Centrální středomořské cestě, využívá Itálii pouze jako tranzitní zemi, mnoho z nich na jejím území zůstává, nebo se na její území vrací. Italské prostředí je totiž pro iregulární migrující osoby značně přívětivé. Děje se tak díky dobře fungující neformální „underground“ ekonomice, která je velmi výrazně hierarchicky strukturována dle národnostních skupin. Tato jedna z nejlépe prosperujících neformálních ekonomik v Itálii probíhá v jižním regionu Kampánie a její metropoli Neapoli, která je celosvětově známá svým vlastním fungováním pravidel, díky zapojení Camorry a dalších skupin organizovaného zločinu do oficiální mocenské struktury. Neapol zastává zároveň v Itálii specifickou pozici také díky jejímu starostovi, Luigimu de Magistrisovi, který navzdory přístupu italské vlády stále proklamuje politiku otevřených dveří a nabízí lodím převážejícím imigranty bezpečné útočiště. Posledním dokladem tohoto přístupu byla nabídka Carole Racketeové o možnosti ukotvit svoji loď *Sea watch 3* právě v neapolském přístavu. Pro toto své postavení představuje Neapol neobvyklý případ nejen v rámci Itálie, ale i Evropy. Právě neobvyklost tohoto dění je pak podle typologie Roberta Yina důvodem k jeho prozkoumání, kdy „prozkoumání neobvyklého případu může přinést nové poznatky o obecných procesech“ (Yin 2014, 93).

Cílem této případové studie je proto zmapovat situaci iregulárních imigrantů (tzv. *clandestinů*) v oblasti Neapole, a to především s ohledem na jejich vlastní vnímání socio-ekonomických vztahů, zájem o vlastní sociální mobilitu a jejich budoucí směřování.

Při výzkumu bylo použito metody etnografického a fenomenologického výzkumu, především pak formy pozorování a polostrukturovaných rozhovorů. Současné migrační procesy jsou totiž velmi heterogenní z hlediska jejich trajektorií,

účelu a trvání (Boccagni 2018). Právě hloubkové studium migrujících komunit z hlediska teritoria může nejlépe posloužit k pochopení migrace samotné.

Studium života osob s iregulárním statutem je poměrně novou disciplínou. V evropském akademickém prostoru se začalo objevovat až v polovině 90. let (Meeteren 2014, 1). K pomalému rozvoji této oblasti výzkumu přispěla značnou měrou etická dimenze problematiky, protože iregulární migrace byla na počátku výzkumu spatřována jako téma „too hot to touch“ (Duvell 1998 in *Report of European Commission*). V italském prostředí pak toto zdržení může být vyvoláno již zmíněným pozdním nástupem imigrace i udělováním „ex post“ masových amnestií pro regularizaci statutů migrujících osob, které se odehrávaly především mezi léty 1986 a 2002 (Sciortino 2009, 3). Jako jeden z prvních průniků do života migrantů v šedé zóně, byl příspěvek dvojice autorů Triandafyllidou a Kosic z roku 2006, který se ale soustředil na albánskou a polskou menšinu a jejich strategie pro přežití bez dokumentů. S postupem času a potřebou hlubšího poznání problematiky, etnografických příspěvků na téma života iregulárně migrujících osob přibývá. Mezi konkrétní práce, věnující se oblasti Kampánie a vybraným aspektům ze života migrantů bez dokumentů, patří především práce Hanse Luchta *Darkness before Daybreak: African migrants living on the margins in southern Italy today*, která je sondou do života ghanských rybářů na okraji společnosti. Mezi výrazné práce rozhodně patří studie australského politologa Nicolase Harneyho, který se ve svých pracích zabývá rovnou několika aspekty migrace v Neapoli, jako například neformální ekonomikou přistěhovalců z Bangladéše nebo Afriky.

První část práce je věnována konceptu iregulární imigrace v tendencích současné akademické debaty s ohledem právě na iregulární imigraci do Itálie a Neapole. Ta čtenáře seznamuje nejprve se současným diskurzem, který se tohoto problému týká obecně. Následně se pak zabývá specifiky iregulární imigrace v italském prostředí. Následuje metodologická část práce, která se zabývá metodou sběru dat a terénní prací. Třetí část studie reflektuje samotnou analýzu dat a výzkumná zjištění této studie.

Clandestino, illegal nebo irregolar?

Zkoumaným subjektem této studie jsou iregulární imigranti z Afriky, žijící v Neapoli. K těmto osobám je vztažen pojem, který je v současné italské mediální, politické a veřejné debatě pojmem klíčovým. Je to pojem „*clandestino*“, který je zařazen i mezi pojmy v této studii.

Literatura, věnující se migraci osob obecně, rozděluje tyto osoby do dvou hlavních kategorií, a to na osoby migrující *legálně* nebo *nelegálně*. Výzkum osob migrujících *legálně*, na základě platných právních předpisů, není předmětem této studie, a proto zde není pojem ani cíleně operacionalizován. Pro účely studie je rozhodující zakořenění druhé skupiny osob migrujících *ilegálně*. Osoby *nelegálně* migrující jsou v zahraničí označovány škálou adjektiv *illegal/ irregular/ undocumented/unauthorized/* nebo globálně známými národními názvy

1 Italské označení nelegálních imigrantů viz diskuze níže

jako je „*sans-papiers*“; a „*clandestini*“ (Triandafillidou 2016, 2). K tomu ale Triandafillidou dodává, že „*že označení illegal ve vztahu k osobě není správné, protože žádná lidská bytost nemůže být nelegální, takové jsou pouze její činy*“. Takovéto označení pak navíc vyvolává stigmatizaci imigrantů, která je často kriminalizuje a spojuje s nelegální zločinnou činností. Pojem *illegal* se proto může vztahovat pouze k činu migrace, která ze své podstaty ilegální být může. Zpráva Evropské komise z roku 2008 pojem „*illegal migration*“ v její nejširší definici hodnotí jako migraci, která „*není legální, nebo migraci, která je uskutečňována proti zákonům o vstupu a pobytu do země*“. V její úzké definici se pak jedná o „*akt vstupu do země v rozporu s migračními zákony a týká se zejména aktu překročení hranice bez příslušného povolení*“ (Evropská komise 2008). Pojem *Irregular* pak podle této zprávy vznikl jako reakce na eticky nevhodné označení migrace jako *illegal*, které evokovalo spojení právě s kriminálním prostředím, přičemž ale skutková podstata porušení práv ze strany migrujících osob zůstává nezměněná. Pojem *irregular migration* tedy plně koresponduje s širokou definicí *illegal*. Jako termín může být navíc používán i v kombinaci přímo s osobou migranta, který v jakékoliv fázi vstupu nebo pobytu poruší některý z právních aktů. K překrývání širší definice *illegal migration* s *irregular migration* se kloní i právník Concas Alessandra, který je považuje z právního hlediska za synonyma a doplňuje je v rámci italského právního prostředí s rovnocenným výrazem migrace *clandestini*, tedy ilegální migrace (Concas 2017). S tímto tvrzením ale nesouhlasí jiní výkladoví právníci italského práva, kteří argumentují, že pojem *clandestini* se vztahuje pouze k činu osob, které porušily pravidla pro vstup na území Itálie a nemají žádné zákonné právo zůstat tam. Vzhledem k tomuto tvrzení by se definice pojmu *clandestini* nejvíce podobala definici činu osob migrujících ilegálně, vzhledem k úzké definici ilegální migrace.

Vymezení pojmu *clandestini*, ve vztahu k označení skupiny osob je proto velmi nelehkým úkolem. I když jsou tímto pojmem v italském mediálním a politickém prostředí imigranti často označováni, jeho definice neexistuje v italském, komunitárním ani mezinárodním prostředí, protože se jedná o ustálený výraz bez odborné konceptualizace. Při hledání odpovědi na to, kdo by měl být za osobu – „*clandestino*“ – považován, jsem tedy hledala odpověď v použití pojmu v legislativě. Pojem „*immigrazione clandestino*“ začal do italského právního systému pronikat v roce 1998 s přítomností zákona „*Turco-Napoletano*“ (zákon č. 286/1998). V tomto zákoně se o „*immigrazione clandestino*“ hovoří jak ve smyslu neoprávněného vstupu do země, tak i neoprávněného pobytu. Tento trend pokračuje i v legislativě zákona „*Bossi-Fini*“ (186/2002) i bezpečnostního balíčku 94/2009. Pojem *immigrazione clandestino* je v legislativě používán jak ve smyslu porušení zákona o vstupu, tak i zákona o pobytu (viz např. *cizinci, který „u svého vstupu nepožádal o povolení k pobytu u questora do 8 pracovních dnů vyžadovaných zákonem; cizinci, kterému bylo povolení k pobytu zrušeno; cizinci, který je držitelem povolení k pobytu, jehož platnost vypršela před více než 60 dní, během nichž nepožadoval jeho obnovu.*“ (leggioggi.it). Termi-

nem „*clandestini*“ v tomto smyslu operují ve svých člancích i italské noviny *La republica*, *Corriere della sera*, *Il Piccolo*. Proto jsem v této studii rovněž identifikovala *clandestini* v jejich širší verzi. Do mé cílové skupiny patřily jak osoby, které nedovoleně vstoupily do Itálie, tak i ty, které na jejím území žijí s neplatným či prošlým povolením k pobytu.

Co, kde, jak a proč se děje s „*clandestinem*“

Faktorem, který je pro italského „*clandestina*“ určující, je jeho postavení v rámci systému. Určení toho, kdo je „*clandestinem*“, to ve většině případů není ten moment, kdy se osoba vylodí na italském území. Určení statusu je proces, který dává migrantům čas a podle zákona nemůže být jejich žádost odmítnuta (viz dále). Proces vyhoštění může být zahájen až po vydání finálního rozhodnutí o zamítnutí žádosti o azyl, které ale může trvat i několik let. Řada „*clandestinů*“ těží právě z možné časové prodlevy a svého statusu žadatele nebo i neefektivnosti návratové politiky Itálie. Naprostá většina nově příchozích osob požádá o mezinárodní ochranu již v přijímacím středisku první třídy a od této chvíle čeká na vyřízení svého statusu. V této studii jsem se zabývala procedurami, kterými migranti procházejí od své záchraně ve Středozemním moři po soubor práv, kterými disponují při svém pobytu v Itálii. Legislativa související s přijímáním afrických imigrantů (ale i všech ostatních migrantů ze třetích zemí) a procedury, kterými na italském území procházejí se od účinnosti tzv. *Dekretu Salviniho*² v mnohém změnila. „*Co se týče praxe, ta je v současnosti velmi zmatečná, protože se teprve vytváří precedens, jak při práci s imigranty postupovat*“ (zástupci organizace *Je so pazzo Napoli*).

SYSTÉM PŘIJÍMACÍCH STŘEDISEK A PROCES UDĚLOVÁNÍ STATUSŮ

Před platností Salviniho dekretu noví imigranti procházeli dvěma úrovněmi přijímacích středisek – *prima a seconda accoglienza*. Po vylodění byli imigranti shromážděni v *hot-spotech*³, kde jim bylo poskytnuto lékařské ošetření, podstupovali zdravotní prohlídku, byli identifikováni a zařazeni do systému. Poté měli možnost požádat o azyl⁴ (ISPI 2018). Z hotspotu, kde mohou migranti pobývat oficiálně maximálně 72 hodin, byli poté převezeni do některého z vládních

2 Kontroverzní dekret o bezpečnosti a imigraci bývalého ministra vnitra Italské republiky, který vešel v platnost 4. října 2018.

3 Na konci roku 2018 byly na italském území 4 hotspoty: Taranto, Sicílie, Lampedusa, Pozzallo, Messina (<https://www.lenius.it/sistema-di-accoglienza-dei-migranti-in-italia>)

4 Mohla nastat i situace, kdy daná osoba nepožádá o azyl, a v tom případě pokračuje do Identifikačního a vyhošťovacího centra CIE. Takováto situace, ale nastává zcela výjimečně. V roce 2018 mohli imigranti v takovémto centru zůstat max. 90 dní. Těchto center je v Itálii 7: Bari, Brindisi, Caltanissetta, Turín, Řím a Trapani (tamtéž)

přijímacích center prvního stupně (Cara, Cda, Cpsa)⁵, kde docházelo k další identifikaci, formalizaci žádosti a posouzení individuální situace jedince (Openpolis 2018). Z tohoto stupně přijímacích center pokračovali migranti do přijímacích center druhého stupně. Před Salviniho dekretem se mohli migranti dostat do dvou možných situací. První možností byla účast na Systému ochrany žadatelů o azyl a uprchlíků (SPRAR). Účast v tomto systému zajišťovala imigrantům pomocí místních orgánů nejen sociální, právní a psychologickou péči, ale i účast na integračních projektech, kurzech italského jazyka, kulturních a sportovních aktivitách. Počet míst v tomto systému byl ale velmi omezený. Navíc zřizovatelem těchto programů byly obce, a ty mnohdy tato centra vůbec zřizovat nechtěly, i když byla financována ze státního rozpočtu. Tato nevole mohla být způsobena stranickým bojem, ale i jako populistické gesto vládnoucích antiimigračních stran. Proto vznikla na základě Zákona č. 142/2015 Sb. tzv. speciální přijímací centra (CAS). Tato centra sloužila v původním záměru při mimořádných situacích nebo nedostatku míst v centrech prvního nebo druhého stupně, postupně však začala sloužit jako náhrada umístění migrantů. Příjmová centra CAS jsou zřizována prefekturami v celé řadě hotelů, bytů a farem, přičemž životní podmínky migrantů v těchto zařízeních jsou mnohdy kritické a oproti SPRAR nabízí mnohem nižší záruku poskytovaných služeb. Ta je způsobena především finančním ziskem soukromých zřizovatelů CASů (Lenius 2020). Finanční kompenzace obdržena od ministerstva vnitra na jednoho migranta na den činila 35 eur. Soukromé subjekty, které nepodléhaly kontrole nakládání s přidělenými financemi tak snižovaly standardy životních podmínek, s vidinou vlastního finančního prospěchu. Bussinessu s migranty využila také neapolská Camorra, která na něm postavila nové odvětví svého „podnikání“.

Výše zmíněný Salviniho dekret oproti popsané situaci zrušil systém SPRAR, který nahradil novým systémem SIPROIMI (Systém ochrany pro příjemce mezinárodní ochrany a pro nezletilé zahraniční osoby bez doprovodu). Tento systém již podle názvu poskytuje místo v integračním programu pouze osobám, které již získaly mezinárodní ochranu a nezletilým osobám bez doprovodu. Co se týče CASů, které jsou v reálu hlavními poskytovateli služeb pro imigranty, i zde proběhla změna. Tu lze nejlépe spatřit na alokaci finančních prostředků pro poskytovatele těchto zařízení, kdy se prvotní částka 35 eur na osobu snížila na 19 nebo 21 eur. Efektem této změny je bojkot nabídek některých poskytovatelů služeb CAS, kteří poukazují na neudržitelnost systému. Z ní ale těží mafiánští velkoposkytovatelé služby, kterým nezáleží na osobách migrantů, ale pouze na vlastním zisku.

Poslední a nejvýraznější změnou, kterou Salviniho dekret přinesl ve věci cílové skupiny iregulérních imigrantů je enormně narůstající trend zamítání udělování některého z typů me-

zinárodní ochrany. Před vstupem dekretu v platnost mohl imigrant získat jeden ze tří typů ochrany, a to: status uprchlíka, doplňkovou nebo humanitární ochranu. Humanitární ochrana byla nejčastějším typem udělovaného statusu. Realitou zůstává, že tzv. humanitární status byl udělován celé řadě ekonomických migrantů, kteří by podle zákona neměli mít právo na žádný z typů ochrany. Byl však novým dekretem zrušen, což vedlo k dramatickému nárůstu počtu iregulérních imigrantů. Tento trend se projevil již za rok a půl platnosti dekretu, kdy se jejich počet zvýšil nejméně o 137 000. Jejich repatriace je navíc značně komplikovaná vzhledem k absenci potřebných dohod se zeměmi původu imigrantů (UNHCR 2019). Tento poslední bod tak reflektuje Salviniho snahu zahrnout všechny imigranty do jedné kategorie a v okázalém boji proti nim pak získat hlasy antiimigračních voličů.

Procedura udělování statusu začíná okamžikem požádání o mezinárodní ochranu. Prvním místem, kde je o ochranu žádáno je hotspot. Proceduru je však nutné zopakovat znovu po umístění do některého z center prvního příjmu. Tato žádost se podává na Questure⁶ příslušného obvodu, kam byl migrant umístěn při svém příjezdu do Itálie. Policejní ředitelství vydá dokument potvrzující žádost o mezinárodní ochranu a vytvoří o této skutečnosti zápis podle modelu C3, který obsahuje mnoho osobních otázek o životě migrující osoby, jeho rodinných poměrech, poměrech v zemi původu atd. Jak bylo zmíněno výše, zjevně neopodstatnění žádosti ale není důvodem k zamítnutí této žádosti. V okamžiku, kdy je osobě sestaven profil podle tohoto modelu, obdrží osoba povolení k pobytu jako čekatel, a to na období nejméně 6 měsíců, poté je ale povolení obnovováno až do doby, než je vydáno finální rozhodnutí, které potvrdí nebo zamítne žadatelovu žádost. Povolení k pobytu umožňuje žadatelům okamžitý přístup k lékařské péči a po dvou měsících rovněž slouží jako pracovní povolení. *Je v této situaci žadatel stále „clandestinem“ nebo mu povolení k pobytu zajišťuje jakési alibi?*⁷ O vydání rozhodnutí rozhoduje odborná komise, která sestává z expertů, kdy je posuzována politická, kulturní, sociální a náboženská situace v zemi jeho původu. Vydávání rozhodnutí se v posledních letech stalo mocenským nástrojem, který je do značné míry ovlivněn politickou ideologií policejního ředitelství i úplatkářstvím ze strany migrační mafie.

PŘÍSTUPY

Z hlediska metodologie je tento výzkum jedinečnou případovou studií s prvky etnografického a fenomenologického paradigmatu. Zkoumaným případem je v něm komunita Afričanů ilegálně migrujících do Neapole, která žije ve společnosti jedinečným životem. Jak bylo řečeno v úvodu, výzkum migrujících komunit je nutný pro pochopení migrace jako takové. Při

5 Přijímací centrum a první pomoc, Přijímací centrum, Přijímací centrum žadatelů o azyl). V roce 2018 jich bylo v Itálii celkem 12: Sicílie, Puglie, Benátsko, Friuli Venezia Giulia, Kalábrie, Emilia Romagna (tamtéž)

6 Policejní stanice

7 Migrant z hlediska práva dostal určitý druh statusu, prakticky se však jedná pouze o formální náležitost, která je v mnoha případech zjevně neopodstatněná.

zkoumání konkrétní komunity, jsem použila smíšené metody, protože podle Fusche mohou kombinace použitých přístupů zmírnit limity každé z nich a přispět tak ke komplexnímu pochopení problematiky, přičemž napomohou zmapování zkoumaného případu v širší perspektivě (Fusch 2017).

Případovou studii jsem použila pro její přednost, která spočívá v zachycení složitosti případu v jeho celistvosti (Hendl 2005, 104). V tomto výzkumu jsem se snažila i o pochopení vzájemných vztahů v širších souvislostech, ne pouze k interpretaci jednoho konkrétního pohledu na zkoumanou problematiku. K výzkumu ekonomických, sociálních a kulturních vazeb uvnitř komunity afrických migrantů v Neapoli jsem přistoupila tak, jak to vnímá ve svých pracích Stake, kdy je cílem osvojení případu v jeho žité realitě. Z jeho pohledu se jedná o instrinšidní případovou studii, kdy se zabývám vybraným případem právě kvůli poznání jeho vnitřních aspektů (Ibid. 114). Pro širší pochopení případu je ale nutný nejen vnější pohled, ale i zaměření na jeho vnitřní aspekty. Případ je proto částečně zkoumán i z perspektivy etnografického výzkumu, kdy se snaží odhalit jaké procesy vytváří sociální skutečnost zkoumané komunity. Jedná se o interpretativní neboli hermeneutickou etnografii, která zkoumá sociální interakci uvnitř komunity. Jak poznamenává Geertz „Etnografický výzkum jako osobní zkušenost spočívá ve schopnosti vyznat se v nové situaci... porozumět kultuře jiných lidí znamená odhalit jejich normálnost, aniž bychom umenšovali jejich jedinečnost“ (Geertz 2000, 24). V neposlední řadě reflektuje výzkum i prvky fenomenologického výzkumu, protože se zaměřuje i na subjektivní vnímání reality ze strany imigrantů. Fenomenologický prvek výzkumu byl zakomponován proto, že pro pochopení komunity ji musíme pochopit také z její vlastní perspektivy. Výsledkem fenomenologického přístupu jsou informace, které „zní pravdivě“ pro toho, kdo měl danou zkušenost s daným fenoménem, a poskytuje vhled pro toho, kdo ji neměl (Hendl 2005, 128). Tedy v našem případě poskytne nejsubjektivnější vhled do života osob, iregulérně přichozících a setrvávajících na území italské Neapole.

Toto komplexní pojetí výzkumu ze třech různých perspektiv nám umožní naplnit cíl práce, kterým je zmapování života afrických iregulérních imigrantů (*clandestinů*) na území Neapole.

VÝZKUMNÁ TECHNIKA A VSTUP DO TERÉNU

Svůj výzkum v komunitě nelegálně imigrujících osob na území italské Neapole jsem prováděla více než tři měsíce, a to v rozmezí září až prosinec 2019. Dostatek času mi poskytl možnost postupovat pomaleji a důkladněji, v několika fázích. V první fázi jsem se soustředila na pozorování prostředí a navazování kontaktů. Prvotní kontakt jsem navazovala s imigranty různých národností a nesoustředila se pouze na komunitu Afričanů. Pro pochopení života jednotlivých skupin je totiž velmi důležité, spatřovat je i v komparaci s jinými. Prvotním zdrojem dat této studie bylo využití informací, které jsem získala nezúčastněným pozorováním. Těmi nejdůleži-

tějšími byly ty, které vedly k poznání části města, které obývají většinou nebo často imigranti z Afriky, jak se tito chovají k většinové společnosti, jaké jsou jejich denní činnosti apod. Tyto informace byly užitečné i při vytypování respondentů v lokalitách náhodného výběru.

Nejdůležitějším zdrojem dat pak byla data, získaná pomocí polostrukturovaných rozhovorů. Tyto rozhovory jsem uskutečňovala několika způsoby. Prvním z nich bylo oslovování vytypovaných osob na ulici. Díky zúčastněnému pozorování jsem zaznamenala několik míst ve městě, která jsou nejvíce obývaná osobami z Afriky. Jde především o hlavní vlakové nádraží Garibaldi a jeho blízké okolí – via Bologna, piazza Principe Umberto, Porta Capuana a Porta Nolana, lokality piazza Università, via Forcella, via Toledo, via Duomo.

Druhým způsobem pořizování rozhovorů byly návštěvy místních organizací, pracujících s imigranty. Nejvíce nápomocná mi přitom byla organizace Jeso Pazzo a také misionářská pomoc při neapolské diecézi. Samotné rozhovory probíhaly v rámci dvou měsíců. Některé z těchto rozhovorů bylo velmi složité uskutečnit, protože mnoho respondentů bylo sice ochotno interview poskytnout, nicméně si nepřáli, aby bylo nějak zdokumentováno. Při sběru dat pomocí interview jsem všem účastníkům zaručila anonymitu, což bylo pro jejich postoj k rozhovorům rozhodující.

Celkem jsem provedla 23 rozhovorů s osobami z Nigérie, Senegal, Ghany, Gambie, Mali, Sudánu, Maroka, Egypta, Pobřeží Slonoviny, Nigeru, Eritrei a Etiopie. Všichni respondenti byli mužského pohlaví, ve věku od 18 do 40 let. Neformální rozhovory jsem vedla i se ženami, ty ale většinou nebyly k rozhovorům ochotné a pouze vstupovaly do našeho rozhovoru s muži.

Významným zdrojem dat, které mi poskytli sami respondenti, byly jejich nejrůznější vizuální záznamy, jako například videa nebo fotografie z *Centro di accoglienza*, prezentující životní podmínky jejich každodenního života. Někteří z respondentů byli ochotni ukázat potvrzení, nebo i dokumenty, kterými disponují. Tyto materiální záznamy byly velmi nápomocné pro vizuální dokreslení rozhovorů.

Takováto triangulace jednotlivých druhů dat mi poskytla širší datovou základnu pro všechny tři zvolené přístupy.

LIMITY A PŘEKÁŽKY VÝZKUMU

Hlavním úskalím výzkumu bylo prolínání jazyků, v nichž byly rozhovory vedeny, především však samotná bezpečnost výzkumníka, protože mnohé rozhovory byly vedeny v nestandardním prostředí. Z těchto důvodů byla nutná ve většině případů přítomnost mého italského průvodce.

Na začátku většiny rozhovorů jsem musela respondentům velmi důkladně vysvětlit, za jakým účelem tento výzkum provádím, protože mnoho z nich mělo obavy z jeho pozdější mediální prezentace.

Pro vedení rozhovorů byla nutná vysoká míra empatie, která patří mezi nejdůležitější dovednosti tazatele (Kaufmann 2010, 60–61).

Analýzu dat jsem poté provedla pomocí otevřeného kódování. Samotná analýza dat probíhala částečně již při sběru dat, protože bylo nutné dohledávat určitý typ případů. Protože jsem sběr dat prováděla sama, některé kategorie sociálního jednání se vynořovaly již během provádění rozhovorů. Vzhledem k otevřenému kódování jsem pracovala se všemi dostupnými daty a nerefletovala pouze předem navržené okruhy rozhovorů.

ANALYTICKÁ ČÁST

Život imigrantů z Afriky, jejich socio-ekonomická realita, kterou prožívají na území Neapole, je velmi často ovlivněna obdobím, které předcházelo jejich příchodu na italskou půdu. Psychicky a fyzicky vyčerpávající cesta, kterou migranti absolvovali na území afrického kontinentu a pak přes Středozezemní moře nutně ovlivnila jejich následné sociální jednání v nové společnosti. Pokud se dostanou na evropskou půdu, jakákoliv forma života v této nové společnosti je pro ně lepší než to, co prožili. Za nejproblémovější část cesty považovali respondenti období strávené v Libyi. Mnoho jich uvádělo, že jejich primárním záměrem nebylo v minulosti odejít přímo na evropské území, jak dříve mnohdy proklamoval Muammar Kádáfí, ale původně odešli ze svých domácích států s cílem, najít pro sebe lepší ekonomické prostředí právě v Libyi. Vrcholy migračních vln směrem do Evropy přes Centrální středomořskou trasu vždy započaly v návaznosti na nestabilní politickou situaci v Libyi. Toto tvrzení podporují data, která znázorňují korelaci mezi dvěma migračními krizemi a politickou nestabilitou v Libyi (Morone 2017, 1). Nestabilní politická situace a zhoršení hospodářské situace mělo za následek, že migranti začali být spatřováni jako přílišná ekonomická zátěž a jejich situace se dramaticky zhoršila (Xchange 2017). Respondenti uváděli zkušenost s nucenou prací, odepíráním svobody, rasovou diskriminací, mučením, bitím. Situaci nejlépe vystihuje zázitek s respondentem z Mali, který se odehrál ve večerních hodinách, kdy nedaleko od nás začaly vybuchovat zápalné lahve. Ptala jsem se respondenta, zda chce rozhovor ukončit, on mi ale odpověděl „Co, tohle? V Libyi jsem měl každý den zbraň u hlavy, tohoto se opravdu nebojím“.

ILEGÁLNÍ EKONOMIKA

Pro většinu migrantů, kteří přicházejí do Evropy přes Centrální středomořskou cestu, je hlavním pull faktorem zlepšení jejich ekonomického statusu. Itálie, specificky pak její jižní regiony ovládané největšími mafiánskými skupinami v zemi, jim nabízejí možnost participace na ilegální „underground ekonomice“, která jim zajišťuje finanční zdroje i přes absenci povolení k pracovnímu trhu. Italská ilegální ekonomika, podle renomovaného soukromého výzkumného centra EURIPSES, odhaduje HDP z neformální ekonomiky pro rok 2016 na 200 miliard eur. Tento trend má rostoucí tendenci především od dluhové krize, kdy Itálie místo zvýšení produktivity,

raději posouvá své aktivity směrem k ilegální činnosti. Tato skutečnost poté nahrává přílivu migrantů, kteří fungují jako levná pracovní síla na tomto trhu (Talani 2019, 172). V rámci analýzy se mi podařilo identifikovat hlavní způsoby získávání finančních prostředků, které vzhledem k pull faktoru patří mezi nejdůležitější formy sociálního jednání. Je nutné uvést, že respondenti, se kterými jsem vedla rozhovory, patřili z hlediska vnitřní sociální hierarchie k nejnižším vrstvám. Pokud jde o neformální ekonomiku, existuje pro ně několik nejrozšířenějších druhů aktivit:

Sezónní práce v zemědělství

Téma nelegálního zaměstnávání migrantů v zemědělství není novým tématem a všímá si ho i Evropská komise, která ve svém Meziročním sdělení o strategickém přezkumu agendy pro migraci z roku 2017 uvádí toto zaměstnávání jako jeden z hlavních pull faktorů migrace (Opensociety 2018). „Zaměstnávání“ v zemědělství probíhá buď díky propracovanému systému Caporalato, ale migranti jsou najímáni i individuálně drobnými zemědělci, kteří nabízejí práci přímo „na ulici“, nebo přes kontakty již najatých migrantů. Přesto, že v Itálii není stanovena minimální mzda, i tak je zřejmé, že způsob vyplácení „mzdy“ hraničí s otročskou prací. Za celý den tvrdé dvanáctihodinové práce, si migrant odnese částku okolo 25–30 eur. Respondenti však uváděli i případy, kdy jim odměna nebyla vyplacena vůbec. Vzhledem k ilegálnosti najímání na práci neexistuje pro ně jakákoli odvolací instance.

Nelegální práce na stavbách

Podobná situace jako při najímání pracovníků do zemědělství, existuje i při práci na stavbách. Respondenti si nejvíce stěžovali na to, že při práci v tomto sektoru nedostali žádné ochranné pomůcky, ani jakékoli zabezpečení. Přestože někteří z nich měli zkušenost s tímto typem práce už z Afriky, popisovali, že najímatelé s nimi jednali jako s „otroky“. „Oni si myslí (najímatelé), že uděláme cokoli nám řeknou. Běž tam, dones to, udělej to. Když tam jsou bílí rovněž stejně najatí, myslí si, že nás můžou úkolovat a my budeme zticha“ (respondent z Gambie). Mnoho respondentů má navíc stejnou zkušenost s vyplácením mzdy jako v zemědělství, kdy podle domluvy mají být mzdou vyplaceni např. po týdnu, ale stále se vyplácení odkládá. Nakonec dostanou pouze malou část slíbené odměny.

Prodej drog

Mezi migranty velmi „oblíbeným“ typem výdělků je prodej drog. Jde o jednoduchý typ výdělků, který nevyžaduje mnoho úsilí. Vytypovat prodejce není těžkým úkolem. Vyskytují se na náměstích a mezi uživateli v dobře známých lokalitách. Situace je vždy stejná. Migrant přichází do své „lokality“ ve večerních hodinách a pouze sedí na svém místě. Nic nenabízí. Uživatelé migranty sami oslovují a celá situace netrvá více než minutu. Nejčastějšími prodejci drog bývají osoby z Nigérie,

Ghany a Gambie. Když jsem se s nimi snažila uskutečnit rozhovor byli ochotni zodpovědět pár otázek, nikdy však nedovolili nahrávání rozhovorů. Policie v těchto lokalitách nikdy nezasahuje, prodejci jsou však kontrolováni a monitorováni bossem mafie, přičemž jednotlivé mafie kontrolují své určité lokality. Vše se odehrává pod kontrolou Camorry, která lokality takto kontroluje a ostatní jí musí platit „výpalné“. Při nedodržení podmínek pak často dochází k vyřizování účtů. Nejznámějším případem z oblasti je masakr v Castel Volturmo z roku 2008, kdy byl usmrčen jeden ze členů italské mafie a šest afrických migrantů.

Pouliční prodej „na stáncích“

Jedním z nejčastějších způsobů, jak imigranti v Neapoli získávají zdroje obživy je prodej některého z typických prodejních artiklů, padělků světových značek, jako jsou kabelky, boty, sluneční brýle nebo elektronika. Co se týče módního zboží, prodej je hierarchicky strukturován a prodávací zboží nikdy nevlastní. Jsou pouhým článkem v síti, kdy výše jejich příjmu je závislá na ceně, kterou jsou schopni usmlouvat. Cena, za kterou musí zboží prodat je předem určena při přebírání zboží. Prodávací pak náleží rozdíl v ceně udané „shora“ a ceně, za kterou artikl prodají. Prodávací tohoto padělaného zboží na trhu jsou zřídka kontrolováni. „Tady kontrola probíhá tak jednou měsíčně. Víc ne. Policisté přijdou, nechají nás všechno sklidit, ale za půl hodiny odejdou, a to je všechno“ (respondent z Ghany). Prodávací si denně přijdou na 20–40 eur, v závislosti na množství prodaného zboží. Druhou skupinou jsou prodávací v pojiždných stáncích, kteří ale patří do hierarchicky vyšší skupiny, protože jsou většinou vlastníky prodávajícího zboží a do prodeje vkládají vlastní kapitál. Tito prodávací svůj bussiness zajišťují na frekventovaných místech. Jejich stánky jsou pojiždné, protože frekventovaná místa často kontrolují carabinieri, kteří na rozdíl od tržnice často prodejce konfrontují.

Prodej kradeného/nalezeného zboží

Jedním z typů prodejců jsou prodejci nalezeného/ukradeného zboží. Tito prodejci se vždy orientují na jeden konkrétní artikl, ať už oblečení nebo elektroniku. Mnohdy získávají svůj prodejní artikl v kontejnerech na obnošené oblečení, vybíráním popelnic, nebo kradením značkového zboží např. v nočních klubech.

Na pomezí pouličního prodeje a žebrání je pak speciální kategorie prodejců/žebráků. Tito obligátní větou „hello my dear friend“ pak osobě nabídnou např. zapalovač, papírové kapesníky, nebo šperky. Pokud daná osoba nemá o zboží zájem, poprosí alespoň o drobné na kávu nebo na jídlo.

Způsobem, jak také vytypované osoby získávají finanční prostředky je i žebrání. Buď přímo, na veřejných prostranstvích jako jsou frekventované ulice, náměstí nebo vchody do supermarketů. Pokročilejším způsobem žebrání je oslovování kolemjdoucích a nabídka služeb. Typem těchto služeb je pak úklid ulic, nebo umývání čelních skel automobilů.

Kromě zdrojů z nelegálního bussinessu má každý imigrant

po dobu, než je vyřizována jeho žádost o azyl, nárok na kapesné ve výši 2,5 eura za den. Toto kapesné mohou pak utratit podle svého uvážení, nicméně si ale stěžují, že za tyto peníze si nemohou koupit vůbec nic. Pravdou zůstává, že oficiálně mají nárok na stravu, hygienické pomůcky, zdravotní péči, telefonní kartu a další nezbytné pomůcky od zmiňovaných poskytovatelů CAS.

CO S VYDĚLANÝMI PENĚZI? ANEB – ČÍM VÍC ZNAČEK, TÍM LÉPE...

Protože iregulární imigranti často žijí v centrech pro ně určených, která pro ně zajišťují hlavní životní potřeby, mohou své finanční prostředky využít pro své další činnosti.

Většina z nich si při svém příjezdu do Itálie koupí nový telefon. Nové telefony vlastní i ti, kteří na první pohled v příliš dobré finanční situaci nejsou. Jak sami uváděli, telefon potřebují pro kontakt s rodinou a pro domlouvání pracovních příležitostí. Telefony získávají buď tak, že si koupí použité telefony na ulici od prodejců, kteří prodávají kradené zboží, nebo si je pořídí u některého z operátorů na splátky. Ty ale pak často nesplácejí.

Nově přichodí dostanou při příchodu do Neapole mnoho rad od svých zkušenějších kolegů o tom, jak si opatřit nezbytné věci (viz kapitola sociální vztahy).

Často jde ale o věci ne potřebné, ale chtěné. Respondenti uváděli, že jsou schopni mnoho věcí si opatřit i na ulici. Všem osloveným respondentům ale záleželo na tom, aby byli pěkně a čistě oblečení. Podle jejich slov jsou schopni si oblečení najít buď na ulici a vyprat, nebo ho nakoupit na secondhandových trzích, poblíž Porta Nolana. Často si vybírají oblečení světových značek a chtějí vypadat, jak sami uvádějí, „stylově“.

Mnoho respondentů si stěžovalo na italskou stravu, která podle jejich slov neodpovídá tomu, na co jsou zvyklí. Strava jim způsobuje zažívací obtíže. Někteří proto využívají finančních prostředků k nákupu potravin, hotových jídel, cigaret a také alkoholu. Alkohol není záležitostí pouze nemuslimů, požívá jej i velká část respondentů, kteří uvedli jako svoje náboženství islám. „To Alláh nevidí“ (respondent ze Senegalu s úsměvem na rtech).

Podle tvrzení respondentů je zvykem zasílat část vydělaných peněz do domovských zemí. Ti, kteří jsou mladší, většinou nemají otce, a jako od nejsilnější mužské části v rodině se od nich očekává, že se postarají o zbytek rodiny. Jak bylo zmíněno výše, většina z nich původně hledala práci v Libyi a až v průběhu tamní občanské války se vydali kvůli nepříznivým podmínkám do Evropy. Mnoho z respondentů má rovněž ve své domovské zemi vlastní rodinu, jedno až dvě děti, a posílají peníze na jejich vzdělání a náklady s tím spojené „... aby dítě nemuselo mít stejnou budoucnost jako já.“ Posílají domů částku v rozmezí 50 až 150 eur měsíčně, přičemž tato částka v zemi původu podle jejich slov zabezpečí většinu výdajů rodiny.

Podle respondentů bývá ale největší položkou v jejich rozpočtu ubytování. To jsou nuceny platit jak osoby, které mají propadlé povolení k pobytu, tak nově přichodí, kteří přišli o mož-

nost pobývat v CASu. Někdy totiž nastává i situace, kdy jsou osoby vypovězeny z CASů. Dochází k tomu zejména ze tří důvodů. Za prvé pro porušení pravidel, kdy jsou imigranti povinni se hlásit každý den oproti podpisu ve svém CASu (pokud jsou vypovězeni nemají právo na umístění v žádném jiném centru, i když proces rozhodování o jejich právním statusu stále probíhá), nebo pro porušení pravidel chování (rvačky, drogy). Druhým případem je situace, kdy se stanou jednoduše nepohodlným pro provozovatele CASu, protože si například často stěžují na podmínky v centru, zacházení, neposkytnutí lékařské pomoci atp. („Pokud se ti tady nelíbí, táhni zpátky do Afriky“). Žádný kontrolní mechanismus tohoto postupu neexistuje. Provozovatel centra totiž zavolá policii, a ta ve většině případů uvěří provozovateli centra a osoby vykáže, čímž tyto ztratí nárok na pobyt v centru. Podobné situace se stávají i v hromadném měřítku. V této situaci musí takto postižený migrant sáhnout do vlastní kapsy a zaplatit si ubytování, nebo zůstat na ulici. Imigranti si sami své ubytování nepronajímají. Pronájem vždy probíhá přes třetí osobu, většinou stejně státní příslušnosti, a ta pronajímá byty dále. Ubytování stojí nejméně 90 eur na měsíc (např. via Forcella) do 150 eur. Osoby bydlí ve většině případů ve sdílených pokojích.

SOCIÁLNÍ VZTAHY

Sociální vztahy se budují až v Neapoli, nebo se také obnovují kontakty, které mají iregulární imigranti ve státech Evropy už ze států domovských. Podle respondentů jich mnoho odjíždí přes Středozemní moře samo. Se svými druhy, které potkali v některých fázích cesty se příliš nesblíží, i když jsou všichni na „stejně lodi“. Jak uváděli, pokud by navázali kontakt s některou z dalších osob a projevíli vzájemnou empatii, mohlo by je to stát život. „Když někomu dojde na cestě přes Saharu voda, nedám mu svou, brzy mi totiž dojde taky. Staral jsem se jen sám o vlastní přežití“ (respondent z Gambie). Jak bylo zmíněno výše, v Neapoli se respondenti už stávají součástí místní africké komunity, která je dále diferenciována podle kulturních, jazykových, a v neposlední řadě i náboženských skupin. Africká imigrantská komunita je ovládána jejich bossy, kteří koordinují jednotlivé druhy neformální ekonomiky, zaštiťují pronájmy nemovitostí, vyjednávají s příslušníky ostatních mafiánských sítí. Mezi imigranty ale fungují výrazně přátelské vztahy a vzájemně se o sebe starají. Radí si, jak mají vyřídit komunikaci s úřady, starají se o sebe v případě zdravotních problémů a poskytují si vzájemnou oporu. Ti, kteří přijdou do Evropy sami, žijí ve skupinách přátel, kteří tvoří jakési „rodiny“.

KOLIK JAZYKŮ UMÍŠ, TOLIKRÁT SI ČLOVĚKEM

Znalost jazyků hraje klíčovou roli při navazování sociálních vztahů uvnitř africké komunity v Neapoli. Bývalá koloniální příslušnost domovských států migrantů formuje v komunitě přátelské i pracovní vztahy. Italtština se nepoužívá, lidé do jis-

té míry spoléhají na jazykové vybavení, které znají. Není výjimkou, že některé osoby jsou v Itálii i několik let, a přesto její jazyk neovládají, není to v každodenním životě ani nutné. Vystačí si s několika frázemi, které používají pro obchod, a to jim stačí. Po svém příjezdu do Itálie mají imigranti v komunikaci s úředními orgány i např. při zdravotnické péči právo na překladatele ze svého rodného jazyka, stejně tak poté v případech, kdy jsou zařazeni v systému jednoho z příjmových center. Na státní úrovni i na úrovni neziskových organizací je vyučována italtština, pro imigranty je však problematické se kurzů účastnit, protože čas raději věnují výdělečné činnosti „ten kurz je třikrát týdně a dopoledne, to já nemůžu chodit, protože pracuji“ (respondent měl na mysli prodej na trhu). Výjimkou nebyl ani imigrant z Maroka, který žije v Itálii 9 let a stále hovoří italsky jen na úrovni základních frází. Nejlepším způsobem, jak se mohou imigranti italsky naučit, je přátelská interakce s italskými obyvateli. To se potvrdilo na případě Abdula Azise ze Senegalu, který byl schopen se jazyk naučit za tři měsíce, a to pouze komunikací s italskými přáteli. Z hlediska jazykových kompetencí mají nejlepší podmínky imigranti například z Gambie, Nigérie a Ghany, mluvící plynne anglicky, světovým jazykem číslo jedna. Zároveň jsou spojeni se svými nejzápadnějšími sousedy „mandinkou“ a jejími příbuznými jazyky „bambarou“ a „dioulou“. Někteří mají výhodu ve znalosti francouzštiny, která je spojuje s migranty ze severní Afriky.

NENÍ AFRIČAN JAKO AFRIČAN, ANI BRATR Z NIGERIE NEMUSÍ BÝT BRATREM

Uvnitř africké komunity existuje řada hierarchických zákonitostí, které jsem při rozhovorech s respondenty identifikovala. Afričané ze Subsaharské Afriky pocítují otevřený rasismus ze strany Afričanů ze severní Afriky. Ti mají podle Subsaharů pocit, že do Evropy patří více a že si zaslouží ze strany Evropanů lepší podmínky k životu. „No oni se berou jako něco lepšího, a ukazují nám to, že tady šéfují“ (respondent z Gambie). S tímto tvrzením ale „seveřané“ nesouhlasili, a naopak se ho snažili většinou vyvracet. Částečně ale tuto premisu, že mají „seveřané“ lepší podmínky, potvrzuje fakt, že se viditelně tolik nepodílejí na žádném z výše uvedených typů neformální ekonomiky, i přes fakt, že imigranti z této oblasti se pohybují na předních příčkách počtu imigrantů dle národnosti. (Statista 2020). Může to být způsobeno jejich lepší jazykovou připraveností, protože Afričané ze severu oproti svým jižnějším sousedům ovládají často italtštinu už před příjezdem do Itálie, ale také historickým kontextem, protože migrace ze severní Afriky do Itálie započala mnohem dříve, proto Afričané ze severu mají vytvořené v evropských státech funkčnější, lépe organizované diaspory. V neposlední řadě je to také jejich vyšší sociální mobilitou a připraveností orientovat se v novém prostředí a využívání kliček v zákonech.

Výrazným znakem při rozhovorech s respondenty bylo jejich silné pouto k náboženství, kdy kromě jednoho respondenta ze Senegalu, všichni navštěvovali některé z modlitebních

míst, podle své víry. I přesto, že se snažili respondenti působit dojemem, že jsou ke všem přátelští a nikdo jim nevdává, když jsem v rozhovoru o náboženství zašla hlouběji, např. u respondentů, kteří vyznávali křesťanskou víru, mnohokrát se projevila antipatie ve vztahu k vyznavačům islámu. Tento znak byl nejvíce patrný u osob z Nigérie, kteří vzájemné náboženské antipatie pociťovali nejvíce: „no, s těmi já se nebavím, nechci s nimi nic mít, nejsou to dobří lidé“ (respondent z Nigérie).

SOCIÁLNÍ VZTAHY S MAJORITNÍ SPOLEČNOSTÍ

Je evropská manželka benefitem zákona o sloučení rodin? Mexická a kanadská migrace do USA zná fenomén zelených karet. Mezi imigranty z afrických zemí v Itálii se rozmáhá novodobý fenomén – využívání zákona o sloučení rodin. Většina afrických migrantů chce evropskou ženu. Je tento trend otázkou nějaké právní vypočítavosti nebo skutečně se jednoduše africkým mužům líbí ženy evropského typu? Migranti jistě v určité míře kalkulují se směrnicí Evropské unie 2003/86/ES o právu na sloučení rodiny. Otázkou zůstává, zda jsou natolik orientovaní i v jejich klíčových podmínkách, konkrétně směrem k podmínce „že o sloučení může požádat držitel povolení k pobytu alespoň na jeden rok a který má zákonnou možnost, že získá právo trvalého pobytu“ a výslovně se nevztahuje na „rodinné příslušníky občana EU, ani na státní příslušníky zemí mimo EU, kteří jsou žadateli o přiznání právního postavení uprchlíka a o jejichž žádosti nebylo pravomocně rozhodnuto, nebo kteří požívají nějaké dočasné formy ochrany“ (Směrnice 2003/86/ES o právu na sloučení rodiny).

IREGULÉRNÍ IMIGRANTI JAKO BUSSINESS PRO CAMORRU?

Jak bylo zmíněno výše, z hlediska specifčnosti případu vzhledem k teritoriu, je ten neapolský ovlivněn přítomností hluboce zakořeněného organizovaného zločinu a mafiánských organizací. Kampáňijská Camorra využila migrační krize jako dalšího způsobu příjmu a na obchodu s imigranty vydělává sta tisíce eur. Mezi nejrozšířenější způsoby bohatnutí pak patří spolupráce či vzájemný vztah s mafiemi ze třetích zemí, kterými jsou tolerance a výkupné v drogových lokalitách či pronájmy těchto lokalit, kde poskytují např. sexuální služby přistěhovalkyně ze třetích zemí. Druhým nejčastějším způsobem, jak mohou kriminální sítě ekonomicky využít imigrantů je zřizování výše zmiňovaných CASů.

ITALOVÉ, PŘÁTELE JEN DO URČITÉ MÍRY

Iregulární imigranti, žijící na území Neapole, jsou většinovou společností tolerováni do té míry, která je pro Italy výhodná. Využívají jejich služeb především díky jejich zapojení v neformální ekonomice a prodeji drog. Imigranti čelí ze strany Italů rasismu, je na ně pohlíženo často jako na osoby „dru-

hé kategorie“. Z jejich zkušeností vyplývá, že rasismus není otevřený, jde spíše o přehlížení, o horší navazování vzájemných vztahů, a způsoby, jakými s nimi Italové jednají: „oni se s námi tolik do řeči nedávají, spíš je to o tom, že nám nějak neubližují, ale ani nejsou ochotni se přátelit, protože jsme černí“. Většina respondentů měla s většinovou společností špatné zkušenosti nejčastěji v „pracovním prostředí“, kdy, jak bylo zmíněno výše, jsou mnohdy obětmi vykořisťování a otrocké práce. Druhým případem, kdy dochází k útlaku je jejich pobyt v CASech. Tam jsou často utlačováni a žijí v nevyhovujících podmínkách. Pokud se obrátí na poskytovatele CASů, například v případě nutnosti lékařského ošetření, často se setkávají pouze s hrubým odmítnutím. To má za následek často těžká onemocnění jako je tuberkulóza nebo neléčená HIV. Jediným činitelem, jak je možné proti této situaci zakročit, je činnost neziskových organizací, které docházejí do CASů a situaci monitorují. Lékařské ošetření je sice zakotveno zákonem, nicméně pokud se imigrant vůbec k lékaři dostane, je často přednostně ošetřena osoba z většinové společnosti. „Já jsem čekal v nemocnici s kamarádem 8 hodin, pak se na něho doktor tedy podíval a poslal ho domů, že mu nic není, ale na druhý den už měl velikou horečku a museli jsme ho tam odvést a měl zápal plic“ (respondent ze Senegalu). Pokud jde o nějaký druh pomoci, imigranti si často velmi chválili právní pomoc s vyřizováním dokumentů, nebo i práci neziskových organizací, jako je třeba Je so Pazzo. „Tady máme jazykový kurz, pomáhají nám se všemi dokumenty, je to takové útočiště“.

ZÁVĚR

Výzkum problematiky iregulérních imigrantů (*clandestinů*), přicházejících Centrální středomořskou cestou do Itálie, je poměrně málo popsanou problematikou, která ale vyžaduje mnoho pozornosti pro svou jedinečnost a mnoho doprovodných aspektů. Tuto problematiku je nutné poznat, pochopit a monitorovat jako samostatnou disciplínu.

Snahou této práce bylo jednak představit tenkou hranici mezi regulérním a iregulérním přistěhovalectvím, přispět do debaty o definování příčin a následků iregulérní imigrace vůbec, se snahou ozřejmit procesy, kterým jsou vystaveni imigrující lidé právě v Itálii, a to v kontextu nedávné novelizace italské legislativy (Salviniho dekret), která se problematikou zabývá. V duchu a kontextu právě této novelizace italské legislativy se totiž zdá, že se Itálii příliš nedaří adekvátně reagovat na fenomén právě iregulérního přistěhovalectví a kdy částečně selhává řešení této krize i za využití všech možných legislativou nastolených instrumentů.

Hlavními problémy, jak naznačuje autorčin výzkum problematiky iregulérních imigrantů (*clandestinů*), je zapojení v neformální ekonomice, nedostatek lidských kapacit pro kontrolu přijímacích procesů imigrantů i hluboce zakořeněná přítomnost organizovaného zločinu. To vše, i přes veškerou snahu, neumožňuje Itálii dosáhnout lepších výsledků v udržitelné migrační politice.

Budoucím možným tématem výzkumu by bylo provedení longitudinální studie chování iregulérních imigrantů z hlediska jejich sociální mobility a vzdělávání a zjistit, zda se po získání dlouhodobého statusu jejich život změní a oni se dokážou adaptovat do přijímací společnosti, anebo zda i přes nové možnosti i nadále zůstanou stále někde na pomezí regulérnosti a iregulérnosti.

LITERATURA

- Boccagni, P. (2018): *Migration and the search for home mapping domestic space in migrants everyday lives*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Cambiamenti del decreto sicurezza e immigrazione. (2019): [Online] UNHCR. [cit. 15.1.2020] Dostupné z <https://www.unhcr.it/risorse/carta-di-roma/fact-checking/2019-gennaio-cambiamenti-del-decreto-sicurezza-immigrazione>.
- Che cosa sono i Cas, lo Sprar e gli Hotspot. (2018): [Online] Openpolis. [cit. 20.1.2020] Dostupné z <https://www.openpolis.it/parole/che-cosa-sono-i-cas-lo-sprar-e-gli-hotspot>.
- Colluci, M. (2018): Per una storia del governo dell'immigrazione straniera in Italia: dagli anni sessanta alla crisi delle politiche. *Meridiana* 32(1), 9–36.
- Concas, A. (2017): Il reato di immigrazione clandestina. [Online] Diritto & Diritti [cit. 27.12.2019] Dostupné z <https://www.diritto.it/il-reato-di-immigrazione-clandestina>.
- Ethical issues in irregular migration research. (2008). [Online] Evropská Komise. [cit. 16.12.2019]. Dostupné z <https://ec.europa.eu/migrant-integration/index.cfm?action=media.download&uuiid=2A981619-FBC3-16FC-20988E903B456E97>.
- Cruscotto statistico giornaliero. (2019): [Online] Governo di interno Italia. [cit. 12.12.2019]. Dostupné z http://www.libertacivilimmigrazione.dlci.interno.gov.it/sites/default/files/allegati/cruscotto_statistico_giornaliero_19-11-2019.pdf.
- Geertz, C. (2000): *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Harney, N. (2011): Accounting for African migrants in Naples, Italy. *Critical Perspectives on Accounting* 22 (4), 644–653.
- Hendl, J. (2005): *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Is italian agriculture a pull factor for irregular migration- and if so, why? (2018): [Online] Opensociety. [Cit. 27.1.2020]. Dostupné z <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/ba12312d-31f1-4e29-82bf-7d8c41df48ad/is-italian-agriculture-a-pull-factor-for-irregular-migration-20181205.pdf>.
- Il sistema di accoglienza dei migranti in Italia, spiegato per bene. (2020): [Online] Lenius. [Cit. 1.2.2020] Dostupné z <https://www.lenius.it/sistema-di-accoglienza-dei-migranti-in-italia>.
- Kaufmann, J. (2010): *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON
- Libyan Detention Centers – A Legal Analysis. [Online]. Xchange Foundation. [Cit. 12.12.2019] Dostupné z http://xchange.org/map/Libya_DC.html
- Lucht, H. (2011): *Darkness before Daybreak African Migrants Living on the Margins in Southern Italy Today*. University of California Press, Meeteeren,
- Migranti la sfida dell'integrazione. (2018): [Online] Istituto per gli studi di politica internazionale. [Cit. 12.12.2019]. Dostupné z https://www.ispi-online.it/sites/default/files/pubblicazioni/paper_ispi-cesvi_2018.pdf.
- Morone A. (2017): Policies, Practices, and Representations Regarding Sub-Saharan Migrants in Libya: From the Partnership with Italy to the Post-Qadhafi Era. In: Gaibazzi, P. – Dünnwald, S. – Bellagamba, A. (eds) *EurAfrican Borders and Migration Management*. New York: Palgrave Series in African Borderlands Studies. Palgrave Macmillan. doi. org/10.1057/978-1-349-94972-4_6.
- International and internal migration. (2017): [Online] Istituzione nazionale di statistica. [Cit. 17.12.2020] Dostupné <https://www.istat.it/en/archivio/213837>.
- Savino, R. (2017): *La crisi migratoria tra Italia e Unione europea. Diagnosi e prospettive*. Napoli: Editoriale Scientifica.
- Směrnice Rady 2003/86/ES ze dne 22. září 2003 o právu na sloučení rodiny. [Online] Směrnice Evropského Parlamentu. [Cit. 20.1.2020] Dostupné <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX%3A32003L0086>.
- Sciortino, G. (2009): *Fortunes and miseries of Italian labour migration policy*. [Online] Centro studi di politica internazionale. [cit. 10.12.2019]. Dostupné z https://www.cespi.it/sites/default/files/documenti/country_mig-italia-sciortino.pdf.
- Number of immigrants arrived in Italy between 2019 and 2020, by nationality. [Online] Statista [cit. 28.2.2020] Dostupné <https://www.statista.com/statistics/779300/number-of-immigrants-landed-in-italy-by-nationality>.
- Talani, L. (2019): The Italian Way to Globalisation: Moving to the Dark Side Between Irregular Migration and the Underground Economy. 171–199 In: Talani, L. – Roccu, R. (eds.) *The Dark Side of Globalisation*. Cham: Palgrave Macmillan
- Triandafyllidou, A. (2016): Irregular Migration in Europe in the Early 21st Century. 1–23. In: Triandafyllidou, A. (ed.) *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.
- Yin, R. (2014): *Case Study Research: Design and Methods*. London: SAGE Publications.

AUTORKA

Hojgrová, Kateřina je doktorandkou na katedře Politologie a evropských studií Univerzity Palackého v Olomouci. Vystudovala obor Evropská studia se zaměřením na evropské právo. Mezi hlavní oblasti jejího výzkumu patří téma iregulérní migrace do Itálie po Centrální středomořské cestě. Hlavními metodami jejího výzkumu jsou semi-strukturované rozhovory. V posledních letech participuje na evropském projektu Občanský průkaz, který se zaměřuje na začleňování nových témat do výuky na středních školách. Autorka připravuje sekci, která se bude zabývat právě migrací. Kontakt: Hojgrova.k@seznam.cz

Georges Vacher de Lapouge a sélections sociales

Milan Hrabovský

Bratislava Policy Institute, Klariská 14, 811 03 Bratislava

Do redakce doručeno 9. června 2020; k publikaci přijato 20. října 2020

GEORGES VACHER DE LAPOUGE AND SÉLECTIONS SOCIALES

ABSTRACT The study argues against Vacher de Lapouge's misleading ranking among the "forerunners" of Nazi racism. Vacher de Lapouge was not a "forerunner" of Nazi racism, but he was one of the key representatives of French Social Darwinism. As part of his "social selectionism" aimed at "practical selection" (sterilization and eugenics) of the weaker and poorer, in his view, "inferior", "parasitic" members of society, he offered his vision of a "new society" to promote the reproduction of "superior" race in society. That is why we should be interested in the thinking of this "most important French social Darwinist": in the 21st century, there are "racial theories" that do not have to refer to or be based directly on Nazi racism, but that does not mean that there are no other forms of racism.

KEY WORDS Vacher de Lapouge; Social Darwinism; eugenics; racism; race; Nazism; Aryan

ABSTRAKT Štúdiá argumentuje proti zavádzajúcemu radeniu Vachera de Lapouge medzi „predchodcov“ nacistického rasizmu. Vacher de Lapouge nebol „predchodca“ nacistického rasizmu, ale patril medzi kľúčových predstaviteľov francúzskeho sociálneho darvinizmu. V rámci svojho „sociálneho selekcionizmu“ zameraného na „praktickú selekciu“ (sterilizáciu a eugeniku) slabších a chudobnejších, z jeho pohľadu, „menejcenných“, „parazitujúcich“ členov spoločnosti, ponúkol svoju víziu „novej spoločnosti“, ktorá má podporovať reprodukciu „nadiradenej rasy“ v spoločnosti. To je aj dôvod, prečo by nás malo zaujímať myslenie tohto „najdôležitejšieho francúzskeho sociálneho darvinistu“: v 21. storočí existujú „rasové teórie, ktoré sa nemusia odvolávať alebo vychádzať priamo z nacistického rasizmu, to ale neznamená, že tu neexistujú iné formy rasizmu.

KLÚČOVÉ SLOVÁ Vacher de Lapouge; sociálny darvinizmus; eugenika; rasizmus; rasa; nacizmus; Árijec

1.

Pierre-André Taguieff napísal, že v pomyselných galérii „slávnych rasových teoretikov“ zaujíma Georges Vacher de Lapouge (1854–1936) druhé miesto medzi prvým Arthurom Gobineauom (1816–1882) a tretím Houstonom Stewart Chamberlainom (1855–1927). Táto „slávna trojica“ sa objavuje bok po boku v rôznych štúdiách, knihách, slovníkoch a encyklopédiách venovaných nacizmu a rasizmu, a to hlavne v podobe akýchsi „predchodcov“ nacistického rasizmu (Taguieff 2013, 1807).¹ Dokonca môžem nájsť aj zavádzajú-

ci konštrukt kauzálneho „rasistického reťazca“ v zmysle, že Gobineau splodil Vachera de Lapouge, Vacher de Lapouge Chamberlaina a Chamberlaina Hitlera (Hrabovský 2018, 187).² Avšak, ak už chceme hovoriť o „predchodcoch“ nacistického rasizmu, potom toto vágne označenie platí jedine v prípade H. S. Chamberlaina, jedného z mála autorov, ktorého Hitler spomenul v *Mein Kampf* (Hitler 1936, 296). Hneď na úvod preto učiňme krátku poznámku, ktorú v tejto štúdii neskôr rozvedieme, že Gobineau ani Vacher de Lapouge rozhodne nepatrili medzi „predchodcov“ nacistického rasizmu: Gobineau nemohol predpokladať aká hrozivá ideológia sa neskôr vytvorí vókol pojmu rasa (Budil 2015, 556) a Vacher de La-

1 V tejto štúdii sa nebudeme zaoberať myslením Arthura Gobineaua ani Houstona Stewart Chamberlaina, sústredíme sa iba na myslenie jedného z týchto údajných „predchodcov“ nacistického rasizmu: Georgesa Vachera de Lapouge.

2 Vacher de Lapouge však Gobineaua nikdy nenavštívil a do roku 1894 sa v jeho štúdiách nevyskytovala žiadna zmienka o Gobineauovi (Bloch 1987, 747).

pouge sa ešte počas svojho života jednoznačne ohradil voči tomu, aby bol spájaný s „germanizmom“ a považoval Hitlerove chápanie rasy za „zdeformované“ (Laborde 1933, 8). Lenže neskoršie reflexie nacizmu po skončení II. svetovej vojny, ktoré hľadali zdroje nacistického rasizmu, prisúdili „vynález“ nadradenej árijskej rasy „diabolskému aristokratovi“ – ktorý si však svoj šľachtický titul uvádzal neoprávnené (Budil 2009, 130) – a vyhlásili Gobineaua za priam „najväčšieho rasového darebáka“ v 19. storočí (Hutton 1999, 3). Odsudzovanie Gobineaua však zakrylo to, že presadenie sa nacistického rasizmu by nebolo možné bez „prepojenia“ niektorých politikov – hlásajúcich nacionalisticko-rasistický *Weltanschauung*, trvajúcí na nevyhnutnosti spoločenského pokroku a revitalizácie spoločnosti, prostredníctvom odstránenia „rasovo neplodných zložiek“ (daného) národa – s autoritou modernej vedy. Bez tohto prepojenia politiky, nacionalizmu a vedy by rasové klasifikácie nikdy nezískali svoj deštruktívny potenciál. Neustále spájanie rasových klasifikácií (takmer výhradne) s nacizmom, bráni v pochopení, že existujú aj „nenacistické“ rasové klasifikácie, ktoré s nacizmom nemali nič spoločné, no neskôr boli – po vytrhnutí z ich kontextu – využité pri budovaní nacistického rasizmu. Historik Claude-Olivier Doron píše o „*histoire épistémologique*“ (epistemologickej histórii) rozličných typov rasových klasifikácií. V tomto prípade nás zaujíma výskum *historických významov* slova rasa, kde význam slova rasa využitý v rasizme je iba jeden z množstva významov slova rasa, ktorý sa objavil v histórii západnej civilizácie (Doron 2018, 479). Je preto nevyhnutné rozlišovať medzi (1) skúmanie epistemologickej histórie konkrétnych významov slova rasa, ktoré boli (a sú) využívané vo vedeckom výskume a nevedú k budovaniu rasovej ideológie; (2) skúmanie epistemologickej histórie konkrétnych významov slova rasa, vôkol ktorých sa v 19. storočí vytvorila ucelená ideológia hierarchizácie ľudských rás, odvolávajúca sa na vedu. Avšak táto ideológia nepožadovala násilné vraždenie celých rasových skupín, ale odvolávala sa na odmietanie charity a sociálnej pomoci až sterilizáciu a eugeniku „slabších“, „chudobnejších“, a teda „menejcenných“, a „parazitujúcich“ členov spoločnosti. Vo frankofónnom prostredí je takáto ideológia označovaná ťažko preložiteľným pojmom „racism“ (Taguieff 1998, 12); (3) skúmanie epistemologickej histórie konkrétnych významov slova rasa, vôkol ktorých sa vytvorila ucelená ideológia hierarchizácie ľudských rás, rovnako odvolávajúca sa na vedu, ale smerujúca k stotožneniu rasy s konkrétnym „etnikom“ („národom“), s cieľom násilne segregovať, vylučovať a následne vyvraždiť celé rasové („etnické“, „národné“) skupiny, považované za „nižšie“, „menejcenné“ rasy. Vo frankofónnom prostredí je takáto ideológia označovaná pojmom „racism“ / rasizmus (Taguieff 1998, 12). Hannah Arendt preukázala, že tematizovanie rasových klasifikácií patrilo až do 20. storočia k bežnej a neproblematizovanej ideovej výbave takmer všetkých západných krajín. Rasové klasifikácie a z nich vychádzajúce „rasové teórie“, boli jedným z mnohých názorov, ktoré sa snažili o získanie širšieho uznania a neodporovali ani myšlienkam „sociálnej

spravodlivosti“ (Arendt 1979, 158–161), a dokonca v spojení s eugenickým hnutím 19. a raného 20. storočia bolo úsilie o „zlepšenie rasy“ chápané ako prostriedok k dosiahnutiu „pokrokovejšej“, „kvalitnejšej“ a „bohatšej“ spoločnosti. „Rasové teórie“ sa počas 19. storočia stali súčasťou spoločenských projektov, túžiacich vytvoriť spravodlivejšiu spoločnosť, „kráľovstvo pozemské“, „kráľovstvo“ pokroku, zlepšenia, rozvoja či revitalizácie spoločnosti. „Rasové teórie“ 19. storočia stáli na princípe biologického determinizmu, ktorý s pomocou eugeniky usiloval o vyselektovanie najlepších „dedičných kvalít“ v danej populácii. Obhajcovia týchto „rasových teórií“ opakovane tvrdili, že demokracia a kultúra (ich čias) bola skazená a dekadentná, kritizovali skorumpovanosť elít, korupciu, klientelizmus a individualizmus, pričom hlásali potrebu vytvorenia „nového človeka“, a odstránenie „neplodných“ a „nižších“, a „parazitujúcich“ „zložiek“ spoločnosti (Drábik 2019, 357, 547, 553, 556): v jadre ich „rasových teórií“ bola myšlienka *pokroku a revitalizácie* spoločnosti, dokonca až pokroku a revitalizácie celej Európy.

2.

Gobineau ani Vacher de Lapouge síce neboli predchodcami nacistického rasizmu, avšak Vacher de Lapouge ponúkol svoju víziu „eugenického rasizmu“ (Taguieff 1998, 17) s cieľom vybudovať „novú spoločnosť“, zameranú na „praktickú selekciu“ slabších a chudobnejších, z jeho pohľadu, „menejcenných“, „parazitujúcich“ členov spoločnosti, presadzoval „sexuálnu službu“ „blondých dolichocefálnych“ žien pre zvýšenie pôrodnosti „nadradenej rasy“, obhajoval sterilizáciu „nepriprôsobivých“ a jeho víziu „praktickej selekcie“ môžeme objaviť aj v „teóriách“ rasistov 21. storočia, ktorí odmietajú, aby boli spájaní s nacistickým rasizmom. To je aj dôvod, prečo by nás malo zaujímať myslenie „najdôležitejšieho francúzskeho sociálneho darvinistu“ (Béjin 1982, 324): „teórie“ rasistov 21. storočia sa nemusia odvolávať alebo vychádzať priamo z nacistického rasizmu, to ale neznamená, že tu neexistujú iné formy rasizmu.

Vacher de Lapouge zásadne spochybnil osvietenské ideály, založené na kresťanskom univerzalizme a humanizme. Kritizoval vplyv kresťanstva v spoločnosti, „masovosť“ a priemernosť demokracie, ktorá, podľa neho, prestala vytvárať výnimočné individuality a produkovala vládu priemernosti a nevzdelanosti. No na rozdiel od niektorých nacistických „vedeckých“ autorít, ktoré spájali „nadradenú rasu“ s nemeckým národom, a ktoré si kládli za cieľ novú „rekonštrukciu“ a „očistu“ nemeckého národa, prostredníctvom vraždenia celých „rasovo menejcenných skupín“, Vacher de Lapouge nikdy nevolal po masovom vraždení celých „rasových“ skupín, nespájaj „nadradenú rasu“ s nejakým konkrétnym národom, antisemitizmus nebol súčasťou jeho „rasového projektu“ a nikdy nezaložil nijaké „vedecké“ inštitúcie zaoberajúce sa „definovaním“ skupín („rás“), ktoré mali byť v mene „pokroku“ vyvraždené (Taguieff 2013, 1812–1813, 1822).

3.

André Pichot upozornil, že mysleniu Vachera de Lapouge sa „historici rasizmu“ vyhýbajú a len zriedka ho citujú (Pichot 2000, 60).³ Vacher de Lapouge, ako sme už uviedli, je radený k „predchodcovi“ nacistického rasizmu (Taguieff 2013, 1807), za „duchovného otca“ nacizmu, k autorom, ktorí mali „priamy vplyv na nacistickú doktrínu“ (Hecht 2000, 286). Jedným z príkladov z repertoáru týchto kliše môže byť poznámka Jennifer Hecht, že myšlienky Vachera de Lapouge sa vyznačovali „pesimistickým ateizmom“, ktorý hraničil so samovražedným nihilizmom“ (Hecht 2000, 287). Ak by bol Vacher de Lapouge „pesimista“ a „nihilista“, prečo ale potom napísal svoje štúdie a knihy, v ktorých volal po „praktickej selekcii“ smerujúcej k zlepšeniu a ochrane „nadradenej rasy v spoločnosti“ a svoju „teóriu“ nazval v roku 1933, v rozhovore s novinárom z *Le Temps*, „novým náboženstvom humanity“? (Laborde 1933, 8). Už tento jeden príklad odhaľuje neustále trvajúce nepochopenie myšlienok tých obhajcov rasovej ideológie, ktorí sa nepodieľali na budovaní nacistického rasizmu. Vacher de Lapouge patril k tým obhajcom rasovej ideológie, ktorí neusilovali o „revitalizáciu“ a „progres“ *nejakého konkrétneho národa (alebo štátu)*, ale chápali sa ako „apoštoli“ novej humanity a snažili sa, aby sa v rámci celej Európy (a teda v každom národe) presadili, z ich pohľadu, „nadradené“ a „kvalitné“ rasové typy.

Zaradiť preto Vachera de Lapouge medzi obhajcov nihilizmu, krutosti, nenávisť, amorálnosti a násilia, vnáša do výskumu problematiky rasy a rasovej ideológie moralizmus, ktorý ponúka skôr zavádzajúce metafory, než kritickú analýzu. Tak ako v prípade Gobineaua, aj v prípade Vachera de Lapouge platí, že bol rasistickým „teoretikom“, ale sotva „duchovným otcom nacizmu“. V roku 1933 uskutočnil Guy Laborde, novinár *Le Temps*, rozhovor s Vacherom de Lapouge. Na otázku, čo si myslí o tom, ako Adolf Hitler zavádza do života jeho myšlienky, odpovedal: „*Pokiaľ ide o árijskú rasu, deformoval ju osobitým spôsobom. Neurobil ostatne nič iné, než že nadviazal na tradíciu nemeckých učencov, ktorí prekrútili Gobineaua a mňa samotného*“ (Laborde 1933, 8). Vacher de Lapouge, na rozdiel od Hitlera, nevzýval na masové vraždenie „menejcenných“ rás a jasne sa vymedzil proti tomu, aby bol spájaný s „germanizmom“ (Taguieff 2013, 1808).

Vacher de Lapouge sa vo svojich knihách striktno držal jeho duálneho chápania dvoch konkurujúcich si „lebečných skupín“ (rás) a zásadne odmietol, aby sa rasami nazývali národy. V roku 1915 uviedol Vacher de Lapouge v časopise *Mercur de France*, že viera v nadradenosť nemeckého národa je zmrzačenie histórie a antropológie, ktoré vedie jedine k zisťovaniu akéhosi mystického pôvodu. V roku 1935, niekoľko mesiacov pred svojou smrťou, napísal svojmu žiakovi Du Pontovi ohľadom Hitlera: „*Budúcnosť povie, či strašidelná politika tohto*

3 Napríklad: Hannah Arendtová sa vo svojej knihe *The Origins of Totalitarianism* myslením Vachera de Lapouge nezaoberala a iba raz uviedla jeho meno, aj to len v poznámke pod čiarou (Arendtová 1979, 179).

veľkého človeka nepovedie iba k príšernému zabíjaniu a ku koncu najlepších“ (Taguieff 2013, 1808, 1843) a nacionálny socializmus považoval za hnutie usilujúce o vojnu a za „nacionalistickú úchylku“ od jeho myšlienky sociálneho selekcionizmu, za jej „odpudivú karikatúru“ (Taguieff 2000, 49).

4.

Linda L. Clark si všimla, že sociálny darvinizmus vo Francúzsku získal počas 19. storočia význam „brutálneho ekonomického boja o život“, teda obhajoba ekonomiky laissez-faire sa stala vyjadrením „biologického boja o život“. Z tohto dôvodu sa myšlienky sociálneho darvinizmu neobjavili v prácach biológov, ale medzi intelektuálmi ako bola spisovateľka Clémence Royer alebo Vacher de Lapouge. V roku 1862, približne dvadsaťpäť rokov predtým než Vacher de Lapouge publikoval svoje knihy *Les Sélections Sociale* (1896) a *L'Áryen: Son Rôle Social* (1899), vyšiel francúzsky preklad *O pôvode druhov* z pera prekladateľky a aristokratky Clémence-Auguste Royer. Podľa Iva Budila jej predhovor k tejto knihe položil základy sociálneho darvinizmu vo Francúzsku. V tomto úvode Clémence-Auguste Royer ponúkla radikálne ateistický, liberálny, antiklerikálny a nerovnostársky výklad Darwinovej teórie. Podľa nej táto teória rozbíja myšlienku univerzálnej rovnosti medzi ľuďmi a ukazuje cestu ako dosiahnuť zvýšenie plodnosti „fyzicky nadradených“ členov spoločnosti. Clémence-Auguste Royer presadzovala rasovú hierarchiu, kde na vrchole stoja Árijci ako vrchol evolúcie. Odmietala sentimentalizmus a humanizmus vo vzťahu k „nižším rasám“, ktoré považovala za „podradné plemená“ bez nádeje a budúcnosti. Iba ich odstránením môže vzniknúť spoločnosť vitálna, spravodlivá a prosperujúca. Pod jej vplyvom sa, slovami Budila, „prírodovedecká teória zmenila na extrémistickú politickú ideológiu“, ponúkajúca revitalizačný program smerujúci k zrodu novej árijskej elity (Budil 2017, 13–20). Počas rokov 1881 až 1909 boli vo vplyvnom *The Journal des Economistes* publikované state spájajúce ekonomickú konkurenciu s ideou „struggle for life“ a autori v tomto periodiku premenili obhajobu ekonomiky laissez-faire na myšlienku o vrodenej nerovnosti rás a odmietali preto solidaritu, charitu a starostlivosť o slabých a chudobných. V rámci francúzskej verzie sociálneho darvinizmu došlo na prepojenie medzi sociálnym statusom a rasou. A práve Vacher de Lapouge využil meranie lebečného indexu ako základ pre určenie sociálneho statusu, charakteru a morálky, čím podľa neho preukázal súvislosť medzi rasou a sociálnou triedou (Clark 1981, 1025–1044).

V roku 1886 vznáša Vacher de Lapouge slovo eugenika do francúzskeho jazyka (Taguieff 2018, 518). Eugeniku považoval za „novú vedu“ vychádzajúcu z genetiky, založenú Francisom Galtonom. V roku 1888 uviedol túto „novú vedu“ slovami: „*Existujú rodiny z degenerácie (...) Existujú rodiny kriminálnikov. V iných pochádza talent z ich pôvodu, rovnako ako zdravie, sila a krása (...) Títo pochádzajú z eugeniky a eugenika je úsmev dedičnosti a degenerácie je jej preklatie*“ (Vacher de Lapouge 1888, 175–176.). U Vachera de Lapouge je euge-

nika spojená s víziou obnovenia nadradenej sociálnej kasty, novej rasovej aristokracie, a je v radikálnom protiklade voči ideálom rovnostárskej demokracie a myšlienke práv jednotlivcov. Podľa P.-A. Taguieffa môžeme preto zaradiť eugenické myšlienky Vachera de Lapouge do tradície západnej filozofie, ktorá začala v Platónovej Ústave: kontrolovaním reprodukcie „nižších sociálnych“ tried sa vytvorí priestor pre reprodukciu „vyšších sociálnych“ tried, a tým daný štát začne vo zvýšenej miere produkovať talentovaných, kreatívnych a cnostných členov spoločnosti, čím dôjde k pokroku, rastu a blahobytu daného štátu (Taguieff 1991, 23–45).

5.

Vacher de Lapouge pochádzal zo starobylej aristokratickej rodiny, absolvoval Collège des Jésuites a fakultu práva a medicíny v Poitiers. Vacher de Lapouge bol mimoriadne vzdelaný: na École des hautes études v Paríži študoval asýričinu, egyptológiu a hebrejštinu, neskôr absolvoval École d'anthropologie a na École des langues orientales sa zaoberal čínštinou a japončinou (Béjin 1982, 324–325). Vo svojich prednáškach o Paulovi Brocovi (1824–1880) a Clémence-Auguste Royer (1830–1902) sa stal prvým francúzskym autorom, rozširujúcim eugenické „teórie“, prepojené na árijskú ideológiu a lebečný index považoval za dôležitejší rasový znak než farbu pleti (Taguieff 1998, 92–93). V rokoch 1866–1893 sa stal univerzitným knihovníkom v Montpellier, kde prvýkrát predniesol cyklus prednášok o antropológii, antroposociológii a asyrológii, ktoré sa stali základom jeho známej knihy *Árijec, jeho sociálna úloha* (*L'Aryen : Son Rôle Social*, 1889). Medzi jeho žiakov patril aj mladý Paul Valéry, ktorý mu v roku 1891 pomáhal zhromaždiť šesťsto lebiiek z jedného starého cintorína (Béjin 1982, 325). V roku 1890 založil Vacher de Lapouge v Montpellier pobočku *Parti ouvrier*, prvej marxistickej politickej strany vo Francúzsku a kvôli povesti radikálneho socialistu mu bolo v roku 1892 zrušené akademické miesto (Taguieff 2013, 1812; Budil 2015, 874–875). V rámci svojich prednášok vysvetľoval konflikty rôznych sociálnych tried optikou „biológie“, čím môžeme v jeho myslení vidieť „extrémnu variantu revizionistického marxizmu“ (Budil 2013, 54) či „rasizmus ľavice“ (Budil 2015, 788). Aristokrat a zároveň socialista a rasista? Tento rozpor sa vysvetľuje odkazom na objavenie sa „novej ľavice“, o ktorej sám Vacher de Lapouge napísal: „(...) *M. Niceforo uvidel, a mal na to dobré dôvody, že otázka, ktorá si zaslúži preskúmanie znie (...) či sa pri dôkladnom výskume chudobných tried nedajú objaviť nejaké nové veci. Preto volá antropológiu chudobných tried anthroposociologiou (...)*“ (Vacher de Lapouge 1909, 227–228) (Béjin 1982, 325). A chudobné triedy, podľa Vachera de Lapouge, nehľadajú vlastné pozdvihnutie ani vyššie vzdelanie, ale to, čo závidia nadradeným triedam, nie sú ich vlohy a nadania, ale iba ich ekonomické benefity. Toto stanovisko viedlo Vachera de Lapouge k záveru, že musí existovať „nerovnosť od prírody“, tak vo fyzickom výzore, ako aj v mentalite a inteligencii, ktorú je potrebné „prakticky

selektovať“ v prospech nadradených tried, pretože len tieto usilujú o vlastné, a v tomto zmysle aj „civilizačno-kultúrne“, pozdvihnutie (Vacher de Lapouge 1909, XXI).

Objavenie sa tohto „zvláštneho mixu“ – spojenie „ľavicového“, selekčného (eugenického) a „revitalizačného“ sociálneho darvinizmu vo Francúzsku – pripisuje André Béjin skutočnosti, že Darwin nenašiel vo Francúzsku podobne vzdelaného biológa ako bol Thomas Huxley (v Anglicku), ktorý by propagoval a obhajoval jeho myslenie a kritizoval jeho zavádzajúce interpretácie (Béjin 1982, 327). Druhým dôvodom objavenia sa tohto „zvláštneho mixu“ bol záujem (a zároveň obava) rôznych francúzskych intelektuálov o otázky spojené s demografiou, predovšetkým problém tzv. „*dépopulation*“ (vyľudňovania) Francúzska (Béjin 1982, 327). Samotný Vacher de Lapouge venoval v roku 1887 jednu štúdiu práve problému nízkej natality vo Francúzsku, ktorú, podľa neho, kompenzuje príchod veľkého počtu cudzincov. Problém *dépopulation* je spojený z výmenou nadradených rás [races supérieures] za menej schopné rasy. Vacher de Lapouge vypracoval rozdelenie francúzskych regiónov na imigrantské brachycefálne a pôvodné, autochtónne dolichocefálne populácie, pričom objavil vysokú plodnosť menej schopných brachycefálnych populácií, ktorých vysoká natalita pochádza z ich miešania sa z inými rasami, a tým, podľa neho, postupne nahradia kvalitné dolichocefálne populácie, strážiace si svoju rasovú čistotu odmietaním miešať sa. A už dvanásť rokov pred publikovaním jeho najznámejšej knihy *L'Aryen : Son Rôle Social* tvrdil, že v celej Európe prebieha konflikt dolichocefálnych populácií s brachycefálnymi populáciami. Dôsledok je ten, že chudobné, menej schopné, pasívne, prevažne katolícke, nebojovné a v poľnohospodárstve pracujúce brachycefálne populácie nahradzujú schopné, pôvodné, aktívne, talentované, prevažne protestantské, bojovné dolichocefálne populácie. Konflikt, ktorý prebieha medzi týmito dvoma typmi *európskych* populácií a zvyšujúca sa natalita brachycefálnych populácií – ktorá sa prejavuje morálnym, charakterným, spoločenským, a tým aj ekonomickým úpadkom – by sa mala podľa Vachera de Lapouge riešiť prostredníctvom „praktickej selekcie“ brachycefálnych populácií. Iba dôsledným aplikovaním „praktickej selekcie“ brachycefálnych populácií je možné zastaviť, podľa Vachera de Lapouge, všadeprítomný úpadok spoločnosti (Vacher de Lapouge 1887, 69–80).

6.

Jeho vízia *praktickej selekcie* vychádza z Darwinových myšlienok, ktoré však neboli podľa neho správne pochopené. Skutočná podstata Darwinovej teórie nie je o pôvode druhov, ale o ich prežití, a z pohľadu prežitia sa môže presadiť aj morálne, sociálne a spoločensky podradná forma života. Preto si nevystačíme len s Darwinovou tézou o „prírodnej selekcii“, ale je potrebné pristúpiť k *plánovanej* sociálnej selekcii [sélections sociales]. Sociálny selekcionizmus je doktrína, ktorá má korigovať nepriaznivé dôsledky „prírodnej selekcie“ na spoločnosť a má aktívne napomôcť presadeniu sa nadradených dolicho-

cefálnych rás. Vedu, zaoberajúcu sa touto sociálnou selekciou, nazval antroposociológia [anthroposociologie] a považoval sa za jej zakladateľa (Béjin 1982, 328). Svoju vedu považoval za reakciu na, podľa neho, v jeho čase prebiehajúcu *dyseugeniku* [dysgéniques], ktorá likviduje nadradené dolichocefálne rasy prostredníctvom *vojny* (zabíja najlepších), *demokracie* (podporuje priemerných), *náboženstva* (ktoré monogamiou zabraňuje lepším mať viac potomkov), *charity* (podporuje slabých), *ekonomiky* (plutokracia zabraňuje objaveniu sa intelektuálnej aristokracie) a *profesionalizácie* (najvzdelanejší majú najnižšiu pôrodnosť) (Béjin 1982, 329–330).

Sociálny selekcionizmus sa podľa Vachera de Lapouge podobá socializmu, ktorý koriguje ekonomické nedostatky politických systémov smerom k najlepšiemu ekonomickému usporiadaniu. Za príklad volí USA. Chváli Spojené štáty, že našli odvahu a prijali sumu legislatívnych opatrení, zabraňujúcich reprodukcií potomstva, považovaného za nežiadúce, a ako príklad uvádza zákony amerických štátov, ktoré zakázali manželstvá medzi epileptikmi, imbecilmi, slaboduchými, syfilitikmi, alkoholikmi či ľuďmi s tuberkulózou (Vacher de Lapouge 1899, 504–505). Presvedčenie o existencii sociálneho konfliktu medzi podradnými brachycefálnymi populáciami (triedami) a nadradenými dolichocefálnymi populáciami (triedami), ktorý, ako uvedieme nižšie, prevedie Vacher de Lapouge do rasového slovníka, aplikoval aj na jeho pochopenie zlyhania ideálov Francúzskej revolúcie, pretože sa prehládlo, že tu nešlo o „súboj ideí“ alebo o „súboj rás“. Francúzska revolúcia odhalila, že myšlienky bratstva a rovnosti všetkých ľudí sú proti zákonom prírody; skutočným zákonom dejín je konflikt rás (Vacher de Lapouge 1899, VII). „Motorom“ dejín sa pre Vachera de Lapouge stal boj rás, v ktorom nezohráva individuálny človek žiadnu rolu. Rasu prirovnal ku knihe, kde individuum je iba písmenom v knihe rasy. Písmeno samotné nemá nijaký význam, ale kniha áno (Taguieff 2018, 317): „*Jedinou nesmrteľnosťou, o ktorú môže človek usilovať, nie je v oblasti teologických snov, ale tá, ktorá zabezpečuje odovzdanie svojej plazmy [plasma] budúcim generáciám. Každý z potomkov je súčasťou seba samého, reprodukuje sa, prenáša a buduje nové organizmy*“ (Vacher de Lapouge, 1896, 190–191).

7.

Vacher de Lapouge rozdelil pomocou anatomických kritérií (korešpondujúce s morálnymi a psychologickými znakmi) populačné zloženie Európy do troch rás: *Homo europæus* (rasa nordická, árijská, dolichocefálna, blond s modrými očami), *Homo Alpinus* (rasa rastom menšia, brachycefálna, hnedá) a *Homo Contractus* (rasa mediteránna, dolichocefálna, hnedá) (Béjin 1982, 329; Taguieff 1998, 123–124).

Vacher de Lapouge odmietol Gobineauov pesimistický pohľad na pokrok rás. A za nositeľa potenciálu nového sociálneho a kultúrneho rozmachu života európskych spoločností prehlásil *jednu* zo „zoologických vetiev“ európskych rasových typov, ktorý pomenoval *Homo europæus*. Túto *jednu* konkrétnu vetvu, ktorá sa podľa neho vyznačuje dolichocefálnym (dlhým

a úzkym) tvarom lebky a svetlou farbou pleti, pomenoval *árijská*. Označenie árijský volí Vacher de Lapouge z dôvodu, že pojem árijský všeobecne potvrdili filológovia. Súhlasí s pôvodom pojmu árijský (vypožičaným zo „svätých kníh Indie a Perzie“), ale nesúhlasí s pôvodom skupiny, ktorú pojem árijský popisuje. Nepovažuje za „šťastnú myšlienku“, že sa snáď všetci Európania odvolávajú na árijský pôvod, ale kladie dolichocefálnu rasu, árijskú rasu *par excellence*, a teda aj Árijskú civilizáciu do škandinávského regiónu, do nížin Severného a Baltického mora (Vacher de Lapouge 1899, 1–3, 10).

Najváženejšie odsúdenie ale vyslovuje Vacher de Lapouge proti pojmu árijskej rasy, ak sa pripisuje nejakému *národnému* či *etnickému* typu. Vacher de Lapouge svojim chápaním rás odmietol (v jeho dobe) názory xenofóbných nacionalistov (Taguieff 2000, 15) a prehlásil, že slovo rasa vychádza zo zoolologickej taxonómie a neoznačuje „národné rasy“, čo je myšlienka „úplne metafyzická“, a veda nikdy nehovorí o rase latinskej, rase francúzskej, rase germánskej, rase slovanskej, alebo rase židovskej. Pojem árijský preto nemôže byť pripísaný rase v národnom alebo etnickom význame. Jediné vhodné použitie pojmu árijská rasa, i keď stále do istej miery nepresné, je, ak ide o árijskú civilizáciu geografickú s jej zoologickým typom (definovaným výškou, farbou očí a vlasov a tvarom lebky) (Vacher de Lapouge 1899, 7–8, 345–346). Vacher de Lapouge kritizuje politikov a spisovateľov hovoriacich o „latinských rasách“ alebo o „slovanských rasách“. Rasy neexistujú v ich „národno-etnickom“ chápaní, ale iba v zoologickom význame (Vacher de Lapouge – Closson 1897, 58). Árijec je pre Vachera de Lapouge skôr akýsi anatomicko-charakterovo-psychologický typ, jednota vonkajších anatomických znakov (dolichocefálna lebka, úzka a dlhá tvár, biela farba pleti) a vnútorného charakteru (tvorivá, asertívna, bojovná, vitálna, morálna a nábožensky prevažne protestantská), ktorá putujúc dejinami buduje veľké a mocné civilizácie. Nadradenosť Árijca neleží v jeho „eticite“ alebo „národnosti“, ale v jeho nadradených anatomických znakov a charakterových vlastnostiach.

Druhý európsky anatomicko-charakterovo-psychologický typ, úplne odlišný od Árijcov, sú rasy s brachycefálnou (krátkou a širokou) lebkou. Medzi brachycefálne rasy radí Vacher de Lapouge šesť rás. *Homo hyperboreus* (Laponci), *Homo contractus*, *Homo Alpinus*, *Homo Dinaricus*, *Acrogonus* a *rasu Furtooz*. Pôvod brachycefálnych rás nie je podľa neho známy a prikláňa sa k hypotéze, že ide o evolučný proces, ktorý prebiehal na úkor dolichocefálnych árijských rás. Vacher de Lapouge sa domnieva, že tieto brachycefálne rasy sa na konci neolitu rozliali cez Belgicko, Anglicko, Taliansko, Poľsko a Rusko a neskôr sa vmiešali medzi dolichocefálnych Árijcov. Brachycefálne rasy sa vyznačujú prevažne katolíckym náboženstvom, náchylnosťou k zotročeniu, sú vynikajúci otroci každého politického systému, pretože tolerujú jeho chyby a zlyhania. Kým dolichocefálni Árijci pracujú intelektuálne, v písomníctve, vede, umení a riadení, brachycefálne rasy pracujú iba v najťažších manuálnych profesiách (Vacher de Lapouge 1899, 227, 14–16, 231–238, 398). Výsledné rasové zloženie Európy sa skladá z dvoch anatomicko-charakterovo-

-psychologických („lebkových“) typov: a) dolichocefálny Árijec, nadradený rasový typ, prevažuje vo Veľkej Británii, severnom Nemecku, Holandsku, Škandinávii a v Spojených štátoch a charakterizuje ho protestantizmus; b) dolichocefálna rasa, podradnejší rasový typ, obývajúci Francúzsko, Švajčiarsko, južné Nemecko, Rakúsko, Poľsko, severné Taliansko, Balkán, Malú Áziu a Kaukaz a je prevažne katolícka (Vacher de Lapouge – Closson 1897, 59–60, 64).

Navzdory týmto jeho „lebečným“ definíciám rás je zrejme, že fyzické znaky rás sú len „povrchové“ definície. Vnútorne vlastnosti, ktoré Vacher de Lapouge pripisuje rasám, odhaľujú, že tu máme dočinenia skôr so sociálnymi triedami, pričom lebkovo-rasové kritériá: „(...) sú iba politické kritériá, ktoré sú s pomocou niektorých úvah o forme lebky a farbe chlupov prestrojené za kritériá rasové (...) politický diskurz jasne presvita cez tieto biologické termíny“ (Pichot 2000, 352–353). A už v tomto bode môžeme vidieť, ako sa neskorší nacistický rasizmus, ktorý spojil árijskú rasu s konkrétnym „etnickým pôvodom“ (germánsky), etnicitou (Germán) a jazykom (nemecký), zásadne odklonil od myšlienok Vachera de Lapouge.

8.

Podľa Vachera de Lapouge sú najnebezpečnejšími konkurentmi dolichocefálnych Árijcov Židia. Avšak nie v zmysle (vtedajšieho) politického francúzskeho antisemitizmu, ktorý stotožňoval Árijcov s Francúzmi. Vacher de Lapouge radil Francúzsko medzi krajiny s prevahou „menej kvalitných“ brachycefálnych rás, a práve brachycefálne rasy, podľa neho, vyvolali Revolúciu a chopili sa vlády. Antisemiti sú brachycefálne „nižšie (sociálne) triedy“ a jediným cieľom ich antisemitizmu je získať politickú a ekonomickú moc. Nebezpečenstvo Židov pochádza zo skutočnosti, že majú taktiež prevažne dolichocefálne lebky (nie však árijský pôvod), čím sa stávajú priamymi konkurentmi dolichocefálnych Árijcov v schopnosti „dobývať svet“, a to prostredníctvom vysokých intelektuálnych kvalít, vitálnym duchom rasy a efektívnom využívaní práce brachycefálnych „otrockých“ rás. Vacher de Lapouge ale nevolal po vraždení Židov, pretože podľa neho sa Árijec nemusí obávať konkurencie Židov (Árijec je obdarený mocnejšími a silnejšími anatomicko-charakterovo-psychologickými vlastnosťami než Židia), ale skôr si vyčká na to, že sa Židia zničia sami (Vacher de Lapouge 1899, 464–476).

Medzi neeurópske farebné rasy radí Vacher de Lapouge *Homo asiaticus* (japonské, čínske, arabské rasy) a *Homo Afer* (černochoch). A opäť, dolichocefálny Árijec sa týchto rás nemusí obávať, nakoľko je im anatomicky, morálne aj charakterovo nadradený, skôr by sa mal obávať menejcenných brachycefálnych rás vo vlastných radoch. Ázijské a čierne rasy vynikajú v manuálnych pozíciách, a preto zo selekcionistického pohľadu nepovažuje za vhodné, aby sa eliminovali farebné rasy. Namiesto toho presadzuje víziu budúcej duálnej spoločnosti, v ktorej „nadradené a kvalitné“ dolichocefálne árijské rasy budú vládnuť a „podradné a nekvalitné“ brachycefálne a farebné rasy – budú vykonávať iba hrubú manuálnu prácu. Čo vyčítal Vacher

de Lapouge Židom – využívanie práce brachycefálnych rás vo svoj prospech – je sociálna pozícia, ktorú pripisuje Árijcom. Závažným dôsledkom jeho duálnej „európskej“ rasovej schémy („kvalitné“ dolichocefálne rasy verus „nekvalitné“ brachycefálne rasy), ktorú nacistickí rasoví „teoretici“ odmietli, bolo jeho tvrdenie, že nie každá biela dolichocefálna („európska“) rasa patrí zároveň k árijskej rase. Ak člen dolichocefálnej rasy nedokáže preukázať svoj pôvod, ktorý Vacher de Lapouge lokalizoval do nížin v okolí Severného a Baltického mora, potom má síce dolichocefálnu lebku, ale nemá árijský pôvod. Vacher de Lapouge upozorňoval, že je veľkým omylom označovať akýkoľvek európsky národ ako celok pojmom árijská rasa. Európske národy sú zmesou dolichocefálnych a brachycefálnych rás. Takže bariéry pre presadenie sa dolichocefálnych árijských rás nevyplývajú z evolúcie, ale z politických zriadení. Brachycefálne rasy s ich „otrockou psychológiou“ presadzujú myšlienky slobody, rovnosti, humanizmu a ľudských práv, ktoré zabraňujú, aby sa v spoločnosti presadili dolichocefálne árijské rasy s ich odvahou, bojovnosťou, asertivitou, vzdelaním, podnikavosťou, inteligenciou – vlastnosti, ktoré učinili a vybudovali zo západnej civilizácie silnú, bohatú a vitálnu civilizáciu (Vacher de Lapouge 1899, 378–379, 404, 483–487).

9.

Dôvod, prečo Vacher de Lapouge odmietol kresťanstvo, demokraciu, liberalizmus a humanizmus nebola jeho „nenávisť“ voči týmto politickým ideám či jeho „nenávisť“ rasizmus“, ale jeho zhrozenie sa nad stavom spoločnosti. Vacher de Lapouge sa v jednom nevydanom článku z roku 1928 sťažoval, že demokracia, kresťanstvo a myšlienky solidarity, humanizmu a rovnosti vytvorili, podľa neho, prostredie, v ktorom sa rozbužila „hrozivá korupcia vo všetkých triedach“, kde „všetko je na predaj, ženy, sudcovia, úradníci, parlament, duchovenstvo, vlády“ (Taguieff 2013, 1841). Demokracia a jej snaha vytvoriť „raj na zemi“ viedla k skorumpovanej spoločnosti, ktorá už nemá záujem o podporu talentovaných a inteligentných dolichocefálnych rás. Riešením, tvrdil Vacher de Lapouge, preto nemá byť nová snaha o pozdvihnutie chudobných tried, ale práve naopak, odstránenie sociálnej solidarity, pretože „zlepšenie nás je utópia vychádzajúca z nesprávneho pochopenia myšlienky evolúcie“ (Taguieff 2013, 1816). Pre Vachera de Lapouge, jedine dolichocefálni Árijci vybudovali veľké a mocné civilizácie, jedine táto rasová skupina bola tvorivá, vitálna a morálna, schopná odolať vnútenému rozkladu a korupcii. Vacher de Lapouge bol pesimista pokiaľ išlo o snahy demokratov a humanistov o pozdvihnutie chudobných tried, pretože tieto politiky nevedú v skutočnosti k ich pozdvihnutiu, ale k skorumpovaniu všetkých tried. Nebol však pesimista pokiaľ išlo o novú víziu – revitalizáciu spoločnosti, ktorá má cez „praktickú selekciu“ odstrániť „skazené a neschopné“ osoby a podporiť tak rozmnožovanie dolichocefálnej elity (Laborde 1933, 8). Podľa Vachera de Lapougeho je preto nevyhnutné postaviť vedu proti rovnostárskej demokracii (Taguieff 1998, 123). Sociálny selekcionizmus bol pre Vachera de Lapouge

LITERATÚRA

jediným prostriedkom, pomocou ktorého je možné zabrániť celkovému rozkladu spoločnosti. Vacher de Lapouge bol presvedčený, že ak nedôjde k uplatneniu jeho chápania sociálnej selekcie, v spoločnosti prepukne vraždený barbarizmus, takže európske spoločnosti majú na výber: riadená eugenika alebo masové vraždenie. (Taguieff 1998, 95). Toto presvedčenie ho motivovalo k jeho slávnemu „proroctvu“, ktoré vyslovil v roku 1887 a neskôr v roku 1899: „Konflikt rás práve začína v národoch a medzi národmi, a možno sa pýtať, či myšlienky bratstva, rovnosti ľudí nie sú proti zákonom prírody (...) Som presvedčený, že v budúcom storočí sa budú ľudia podrezávať po miliónoch pre jeden alebo dva stupne lebečného indexu. Tento znak, ktorý nahradí biblický šiboleť a jazykovú príbuznosť, bude slúžiť na identifikáciu národnosti (...) a poslední sentimentalisti budú svedkami masového vraždenia ľudí“ (Vacher de Lapouge 1887, 150–151; Vacher de Lapouge 1899, VII; Taguieff 2013, 1815; Budil 2015, 876). Na základe tohto „proroctva“, ktorého naplnenie je údajne možné vidieť v nacistickom rasizme, je Vacher de Lapouge považovaný za proroka podobného Nostradamovi (Taguieff 1998, 96). Vacher de Lapouge ale nenavrhol iné riešenie sociálnych problémov (jeho čias) a v duchu jeho „novej vízie spoločnosti“ volal iba po „selekcií“ (eugenike) „slabších“, „menejcenných“ a „chudobnejších“ členov spoločnosti. A sociálni darvinisti 21. storočia hľadajúcich nejaké „riešenie“ sociálnych problémov, (vedome alebo nevedome) rovnako ako Vacher de Lapouge tvrdia, že sociálne problémy danej spoločnosti nie je možné odstrániť nejakou formou sociálnej pomoci, ale jedine eugenikou „zaostávajúcich“ členov spoločnosti. Vacher de Lapouge ponúkol ďalším sociálnym darvinistom zavádzajúcu (a zvädzajúcu) metódu argumentácie: ak sa najprv sústreďme iba na kritiku údajného celkového zlyhanie demokracie, kresťanstva, humanizmu, rovnosti, charity, solidarity a rôznych programov sociálnej pomoci, a poukážeme na zdanlivú neschopnosť demokratických spoločností riešiť sociálne problémy v spoločnosti, potom musíme – s cieľom „zachrániť“ prosperitu, rast a blahobyt spoločnosti a „zabrániť“ masovému vraždeniu – prijať jedine adresné eugenické opatrenia. Takáto „argumentácia“ umožňuje obhajcom selekcie a eugeniky stáť „na strane anjelov“: už sa nevidia ako obhajcovia neprijateľných a nehumánnych „metód“, ale ako „apoštoli“ novej „revitalizácie“, „progressu“ a „blahobytu“ „ľudského druhu“.

Z myšlienok Vachera de Lapouge ale nevyplýva volanie po genocídnom vraždení celých rasových skupín. Jeho vízia bola „skromnejšia“: zlepšenie ľudského druhu kontrolou pôrodnosti „menejcenných zložiek“ spoločnosti. Jeho „eugenický projekt“ odhaľuje skôr neustále prepájanie pokroku, blahobytu a prosperity s kultom zdravia, večnej mladosti a s idolatriou „inteligencie“ a sily. Takže podľa P.-A. Taguieffa skôr ako v nacistickom rasizme môžeme dnes vidieť „realizáciu“ praktickej selekcie Vachera de Lapouge v snahách o „seba-zlepšenie ľudského druhu“ – čo má ďaleko od presadzovania árijského rasizmu – v túžbach niektorých skupín vytvoriť zo seba „novú biologicko-genetickú elitu“ cez metódy genetických terapií, klonovania, biotechnológií, až genetického „prerobenia“ ľudských embrií (Taguieff 1998, 163; 2013, 1847).

- Arendt, Hannah (1979): *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: A Harvest Book, Harcourt Brace & Company.
- Béjin, André (1982): Le sang, le sens et le travail : Georges Vacher de Lapouge darwinista social fondateur de l'anthroposociologie. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, (73), 323–343.
- Bloch, Jean-Richard (1987): Une Correspondance inédite : Jean-Richard Bloch et Vacher de Lapouge. *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 87(4), 744–752.
- Budil, Ivo (2009): *Jitro Árijců*. Praha: Triton.
- Budil, Ivo (2013): *Úsvit rasismu*. Praha: Triton.
- Budil, Ivo (2015): *Triumf rasismu*. Praha: Triton.
- Budil, Ivo (2017): Clémence-Auguste Royerová a vznik sociálního darwinismu. *Anthropologia integra*, 8(1), 13–20.
- Chapoutot, Johann (2014): *La loi du sang. Penser et agir en nazi*. Paris: Editions Gallimard.
- Clark, Linda, L. (1981): Social Darwinism in France. *The Journal of Modern History*, 53(1), 1025–1044.
- Doron, Claude-Olivier (2018): Histoire épistémologique et histoire politique de la race. *Archive de Philosophie*, 3(81), 477–499.
- Drábik, Jakub (2019): *Fašizmus*. Bratislava: Premedia.
- Hecht, Jennifer (2000): Vacher de Lapouge and the Rise of Nazi Science. *Journal of the History of Ideas*, 61(2), 285–304.
- Hitler, Adolf (1936): *Mein Kampf*. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Hrabovský, Milan (2018): *Rasa: rasová klasifikácia ľudí*. Bratislava: Veda.
- Hutton, Christopher (1999): *Linguistics and the Third Reich*. London and New York: Routledge.
- Laborde, Guy (1933): Un maître français de Hitler : Vacher de Lapouge. *Le Temps*, (26408), 8
- Pichot, André (2000): *La société pure. De Darwin à Hitler*. Paris: Champ essais.
- Taguieff, Pierre-André (1991): L'introduction de l'eugénisme en France : du mot à l'idée. *Mots*, (26), 23–45.
- Taguieff, Pierre-André (1998): *La Couleur et le sang. Doctrines racistes à la française*. Paris: Mille et une nuits.
- Taguieff, Pierre-André (2000): Sélectionnisme et socialisme dans une perspective aryaniste : théories, visions et prévisions de Georges Vacher de Lapouge (1854-1936). *Mil neuf cent*, (18), 7–51.
- Taguieff, Pierre-André (2013): Vacher de Lapouge Georges, 1854–1936. In: Taguieff, Pierre-André, éd., *Dictionnaire historique et critique du racisme*. Paris: Presses Universitaires de France – PUF, 1807–1853.
- Taguieff, Pierre-André (2018): *La force du préjugé. Essai sur le racisme et ses doubles*. Paris: Gallimard.
- Vacher de Lapouge, Georges – Closson, Carlos, C (1897): The Fundamental Laws of Anthro-sociology. *Journal of Political Economy*, Vol. 6(1), 54–92.
- Vacher de Lapouge, Georges (1887): La dépopulation de la France. *Revue d'anthropologie*, 2(1), 69–80.
- Vacher de Lapouge, Georges (1887): L'Anthropologie et la science politique. *Revue d'anthropologie*, (16), 136–518.
- Vacher de Lapouge, Georges (1888): L'hérédité dans la science politique. *Revue d'anthropologie*, (15 mars 1888), 169–191.
- Vacher de Lapouge, Georges (1896): *Les Sélections sociales*. (Cours libre de Science politique professé à l'Université de Montpellier 1888-1889). Paris: Albert Fontemoing.
- Vacher de Lapouge, Georges (1899): *L'Aryen : Son Rôle Social*. Paris: Ancienne Librairie Thorin et Fils.
- Vacher de Lapouge, Georges (1909): *Race et milieu social. Essais d'Anthroposociologie*. Paris: Marcel Rivière.

AUTOR

Milan Hrabovský, PhD. (1978, Ružomberok, neskôr Lubochňa) vyštudoval na Univerzite J. A. Komenského v Bratislave filozofiu. Absolvoval pobyt v Bruseli a letnú školu na St. John's College v Oxforde. V roku 2011 publikoval svoju doktorskú prácu *Rasová mytológia*, prvú slovenskú monografiu o pojme rasa a v roku 2018 monografiu *Rasa: rasová klasifikácia ľudí* (VEDA, 2018), ktorá získala prémii Literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru v kategórii spoločenské vedy za rok 2018. S profesorom Nižňanským je spoluautorom

prvej slovenskej učebnice *Rasizmus, antisemitizmus, holokaust (anticiganizmus)* (2013). Je nositeľom ocenení Ministra práce, sociálnych vecí a rodiny SR za prácu v oblasti migrácie a integrácie cudzincov (2012) a prezidenta Policajného zboru Slovenskej republiky za vypracovanie „Všeobecného manuálu pre otázky rasizmu, diskriminácie a xenofóbie“ (2007). Viac ako 15 rokov sa venuje problematike rasy a rasizmu a je autorom viacerých štúdií, v ktorých sa venuje predovšetkým problematike rasy. Žije v Senci a má jedno dieťa.
Kontakt: milan.t.hrabovsky@gmail.com

Renesanční ideál krásy: Tizianova *Toaletta mladé ženy*

Barbora Půtová

Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika

Do redakce doručeno 20. září 2020; k publikaci přijato 18. listopadu 2020

RENAISSANCE IDEAL OF BEAUTY: TITIAN'S WOMAN WITH A MIRROR

ABSTRACT This paper deals with art-scientific description, analysis and interpretation of Titian's canvas *Woman with a Mirror* (1512–1515) from the Prague Castle Picture Gallery (Obrazárna Pražského hradu). The paper applies iconographic approach to the interpretation of motifs as well as to historic, fine art and literary sources of inspiration and influences. Attention is paid particularly to the motifs of the mirror, reflection and the Renaissance ideal woman in the context of the period fashion, body care and corporal beauty. In this context, the paper also describes and analyses the creation of the female half-length portrait as artistic innovation in the works by Venetian masters from the first third of the 16th century. The paper does not omit other versions and variations of this canvas from Titian's workshop or painters who followed up with their works *Woman with a Mirror*. In the last part, the paper presents the acquisition history of the canvas and its occurrence in the Rudolf II' collection at the Prague Castle.

KEY WORDS Titian; Renaissance; toilet; mirror; portrait; woman; ideal of beauty

ABSTRAKT Předmětem studie je uměnovědná deskripce, analýza a interpretace Tizianova plátna *Toaletta mladé ženy* (1512–1515) z Obrazárny Pražského hradu. Ve studii je uplatněn ikonografický přístup k výkladu konkrétních motivů, včetně postižení historických, výtvarných i literárních předloh a vlivů. Pozornost je kladena zejména na motiv zrcadla, zrcadlení a renesanční ideál ženy v kontextu dobové módy, péče o tělo a tělesný půvab. V této souvislosti je popsán a analyzován také vznik ženského polovičního portréru jako výtvarné inovace v dílech benátských mistrů první třetiny 16. století. Studie neopomíjí ani další verze a variace tohoto plátna z okruhu dílny Tiziana nebo malíře, kteří ve své umělecké tvorbě navázali na obraz *Toaletta mladé ženy*. V závěru studie je prezentován akviziční osud plátna a jeho výskyt ve sbírce Rudolfa II. na Pražském hradě.

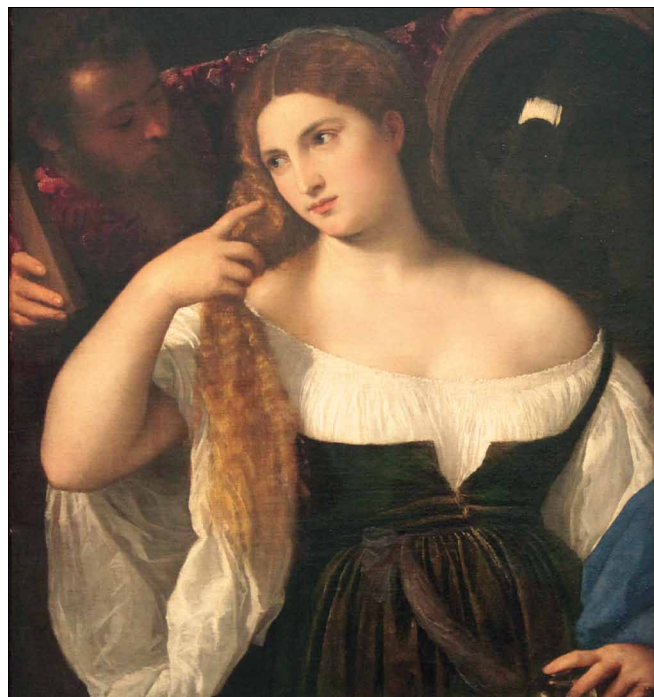
KLÍČOVÁ SLOVA Tizian; renesance; toaleta; zrcadlo; portrét; žena; ideál krásy

Toaletta mladé ženy (1512–1515) od italského malíře Tiziana (1488–1490) se nachází v Obrazárně Pražského hradu (Neumann 1976). Plátno je reprezentativní ukázkou renesančního ženského portréru, jehož prostřednictvím umělci „představovali svého vlastního genia“ (Goffen 1997, 17). Tizian na plátně zachytil ideál ženské krásy 16. století, včetně jemnosti ženských forem a vyjádření měkkosti pokožky, kterou charakterizuje vlhký lesk i záře. Tizian dokázal uplatnit benátskou zálibu v barevnosti za užití subtilní hry světla a stínu. Mladá žena je oděna v šatech a bílé až šedě stínované košili, jejíž linka těsného a nabíraného živůtku, zabořená do kůže, zdůrazňuje hebkost bledé a místy až namodralé pokožky, hluboké dekoltaže paží a dekoltu. Světlost pokožky i košile vytváří v divákovy pocit, že se postava ženy nejen odráží od tmavého pozadí,

ale také z něj vystupuje. Košile překrývají šaty se čtvercovým výstřihem bez rukávů, které doplňují široké a našasené rukávy košile, která s nedbalou elegancí odhaluje levou paži. Šaty jsou nabírané v pase, kolem něhož je svinutý pruh hedvábí, sloužící jako pásek svázaný v uzlu a našasený na koncích. Šaty tmavě zelené barvy, vyrobené pravděpodobně z grogrénu nebo kepru, představovaly jednoduchý domácí oděv. V přítomnosti návštěvy se žena většinou oblékla ještě do dalších šatů nebo županu. Takový kus oděvu, patrně modrý šál, překrývá zápěstí ženy na jiné verzi plátna *Toaletta mladé ženy* z Louvru. Tizian zachytil ženu v okamžiku, kdy si rukou přidržuje pletenec zvlněných plavých vlasů rusého odstínu, jenž byl v Benátkách předmětem obdivu. Další kadeře vlasů jí spadají na záda. Její pozdvižený ukazováček směřuje k obličej.

Tizian, *Toaleta mladé ženy* (1512–1515). Olejomalba, 83 cm × 79 cm. © Obrazárna Pražského hradu, Praha.

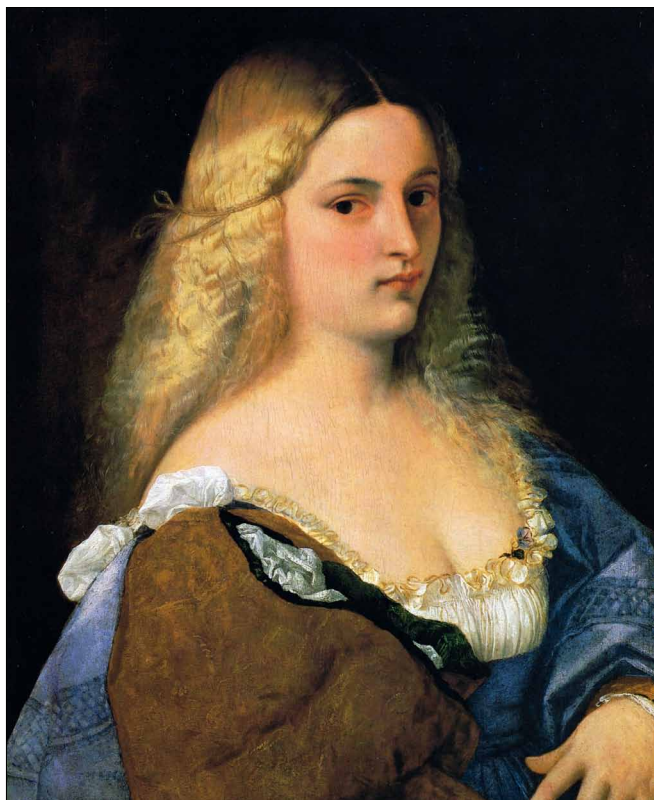
Tizian, *Toaleta mladé ženy* (kolem 1515). Olejomalba, 99 cm × 76 cm. © Musée du Louvre, Paříž.

Jedná se o okamžik nanášení parfému, masti nebo oleje. Prst druhé ruky totiž žena pokládá na lahvičku stojící na policičce se záměrem nanést kapku na pokožku. Kromě lahvičky jsou zde jako součást zátiší odložený hřeben a stužka. Lahvička na parfém, mast nebo olej jsou analogií k malbě, která je také míchána a aplikována (Pardo 1993). Žena má na plátně zkroucené předloktí a loket nepřírozeně vzdálený od ramene. Ruka je zde součástí Tizianovy vizuální iluze, jež v jeho vlastní imaginaci maluje postavu ženy. Na prsténku levé ruky je navlečen jednoduchý prsten, patrně zásnubní, vyjadřující ženu alegoricky stojící před volbou. Na verzi plátna z Louvru je prsten navlečený na malíčku, a navíc ozdoben kamenem. V tomto případě se jedná o vyjádření jedinečnosti; žena může být svobodná nebo být milenkou muže. Některá plátna jsou považována za portréty kurtizán, čemuž by odpovídaly skvělost oděvu a šperků i dekoltáž. Je však obtížné přijmout zobecnění, „že ideální krása kombinovaná s erotickou přitažlivostí v mnoha těchto portrétech měla za důsledek (...), že je někteří historici prohlašovali za znázornění kurtizán.“ (West 2004, 150) Stejně tak šperky, prsteny, perly a květiny mohou být doklady toho, že se jedná o nevěsty. Posláním těchto atributů bylo sloužit jako iniciace a inspirace smyslného vztahu očekávané nové ženy. Prsty ženy ve tvaru V na plátně *Toaleta mladé ženy* jsou aluzí na Venuši, případně na ctnost, anebo pouze výrazem půvabu a uhlazenosti.

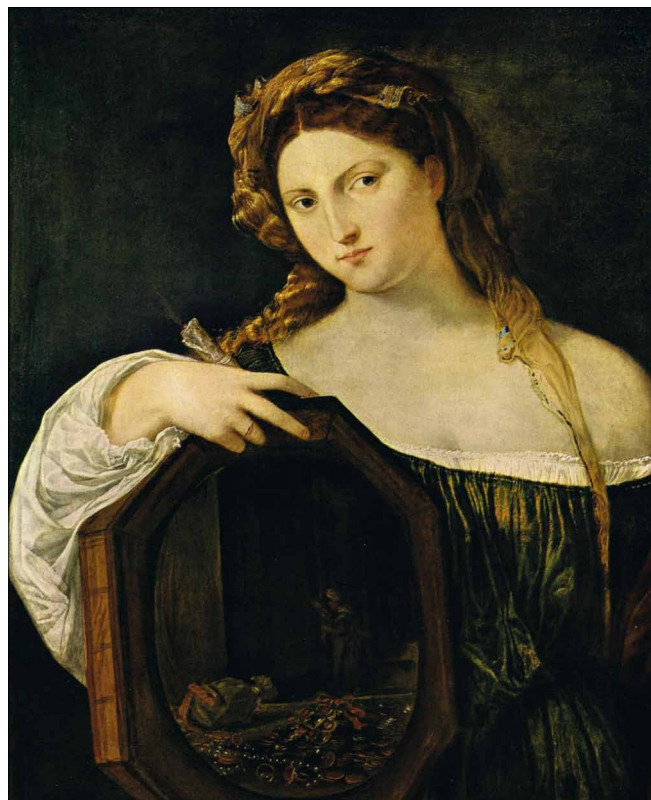
Vysoce individualizovaná žena pohlíží s klidným výrazem ve tváři do zrcadla, které jí přidržuje mladý muž vystupující ze stínu, možná snoubenec, manžel, sluha nebo milenec. Několik málo mužů mohlo být v renesanční společnosti účastno intimní úpravy ženy v ložnici. Zpravidla to byli holič nebo

umělec, kdož měli povoleno nosit sako. Mladý muž na plátně *Toaleta mladé ženy* je oděn v brokátově červeném saku a jeho hlavu zdobí světle modrý turban. Kromě menšího obdélníkového zrcadla zepředu přidržuje mladý muž druhé oválné vypouklé zrcadlo zezadu. Toto temné zrcadlo však nic neodráží. Symbolizuje smrt a je objektem spojovaným s ďáblem. Držením zrcadla mladý muž určuje i průběh prováděné toalety (Hagen – Hagen 2002). Zrcadlo, hřeben a lahvička jsou využity jako typická šlechtická proprieta, duplikující krásu ženského těla, která znásobuje senzualitu malířského díla (Melchior-Bonnet 2001). Identifikace ženy na obraze zůstává doposud neobjasněna. Zpravidla je uváděna jako Laura Dianti (1480–1573), milanka ferrarského vévody Alfonse I. d'Este (1476–1534), nebo Isabella Boschetti, milanka mantovského vévody Federica II. Gonzagy (1500–1540). Tizian Lauru Dianti zachytil také na jiném portrétu z období po roce 1520. Jako předloha a inspirace přicházela v úvahu také Violante, dcera italského malíře Palma Vecchio (1480–1528) a potenciální Tizianova milanka, již ztvárnil na stejnojmenném plátně kolem roku 1515.

Dvě zrcadla zachycená na plátně vyjadřují odlišné mody vnímání – světské a duchovní. Navíc kruh v renesanci zastupoval nebeská tělesa, zatímco obdélník tělesa pozemská, a to s ohledem na čtyři body kompasu i čtyři živly. Kulaté zrcadlo bylo spojováno se ženou, Měsícem a katoptromantií (věštba). Žena nemusí v zrcadle pozorovat pouze svou vlastní tvář, ale může do něj projektovat obraz budoucnosti. Alegoricky krása pohlíží na sebe do zrcadla, aby zde náhle spatřila pomíjivost a smrt. Je zde umělecky vyjádřena myšlenka podobná motivu na dalším Tizianově plátně *Vanitas* (kolem 1515). Zrcadlo

Tizian, *Violante* (kolem 1515). Olejomalba, 64,5 cm × 50,8 cm. © Kunsthistorisches Museum Wien.

Tizian, *Vanitas* (kolem 1515). Olejomalba, 97 cm × 81,2 cm. © Alte Pinakothek, Mnichov.

je atributem moudrosti i pomíjivosti a marnosti. Alegorické zobrazení mladé ženy může vést k obrácení pozornosti pouze k vlastní osobě. Zrcadlo se tak stává výlučnou oblastí soustředění vlastního obdivu a středobodem, jenž přitahuje a poutá zrak ženy. Cesare Ripa (kolem 1560–kolem 1622) v díle *Iconologia* (1593) vysvětluje shlížení pýchy v zrcadle tak, že „*pyšní lidé se vždy považují za hodné a krásné a odmítají si připustit jakoukoli nedokonalost*“ (Maser 1991, 126). Žena je neschopná odolat vábení půvabů a krásy vlastního těla, které je však dříve nebo později předurčené k zániku a rozkladu.

V období renesance obraz zrcadla a odraz ženy vstupoval i do milostné poezie. Například italský básník Francesco Petrarca (1304–1374) adresoval výčitky zrcadlu, které působením svého odrazu ubíralo půvaby tváře jeho milované Laury.

„*Já však spíš krutá zrcadla dnes káři,
že vaše zraky krásou unavily.*

*Před nimi láska prosebnice není
že němý stín a musí mlčeti,*

když sama jste cíl svého roztoužení.“ (Petrarca 1965, 29)

Zobrazení ženy se zrcadlem v sobě skrývá poselství zvěstující časovou omezenost lidské existence, směřování k neodvratné konečnosti samotného bytí a jednoznačnosti smrti. Směrodatné bylo v tomto případě vědomí dočasnosti existence člověka na tomto světě, proto i zrcadlo svým letným odleskem lidské přítomnosti pouze smrtelnost potvrzovalo. Faktor pomíjivosti podporovala také jeho křehká forma, jejíž destrukce

reprezentovala symbolický rozpad pozemského světa, který se odráží na reflexním povrchu zrcadla. Současně také vytvářela jistý vizuální odkaz na křehkou zranitelnost lidského života (Christel 2011).

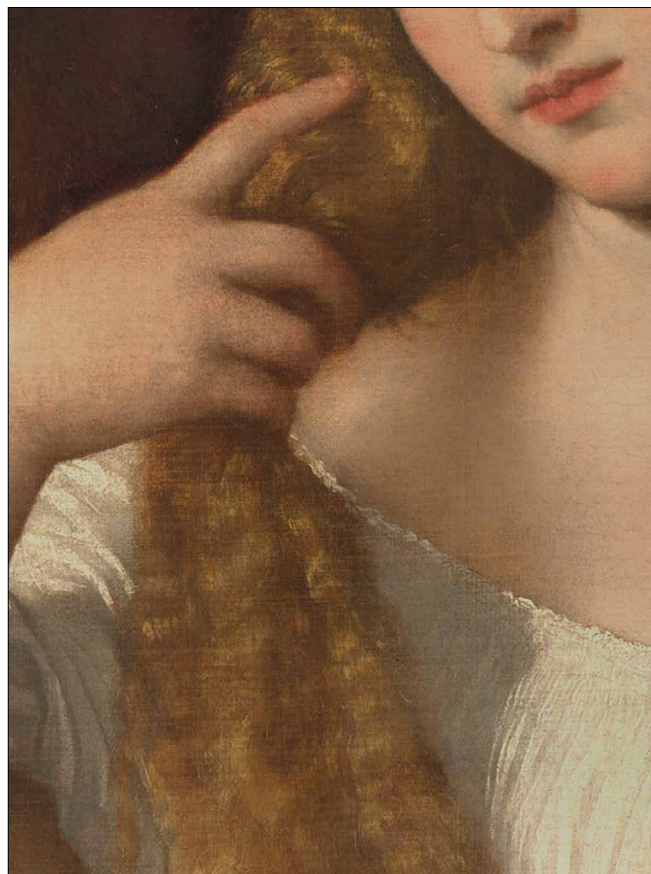
Nárůst maleb s motivem zrcadla a zrcadlení je možný v díle italských mistrů, zejména však Benátčanů, zaznamenaný od počátku 16. století. „*Zrcadla a zrcadlíci se obrazy hrají důležitou roli v benátské malbě 16. století, kdy umělci využívali vlastnosti olejových barev při zkoumání textury, zrcadlících se forem a světla.*“ (Tinagli 1997, 141) Východiskem těchto pláten se stal bohatě vyřezaný nábytek restello, v jehož středu se nacházelo zrcadlo a po stranách obrazy (Goffen 1999). Cílem využití zrcadel v obrazové kompozici bylo vyvolat hmatový dojem tělesnosti. Zrcadlo je magickým předmětem v moci ženy, zjevujícím v jedinečné chvíli její odraz a umožňujícím odhalit místa, která by za normálních okolností nemohla sama zkontrolovat a prohlédnout. Žena využívá nejenom reflexivity, ale také reflexe ke kontrole svého zevnějšku. Toto odhalené tajemství však náleží pouze jejímu zraku. Její soustředěný pohled působí dojmem zkoumavého sledování vlastní tváře a zamyšleného pátrání, jež dosahuje charakteru psychologické introspekce. Zrcadlo nemůže odrážet krásu jejího těla, ale pouze její tvář během posledních úprav. Zrcadlo figuruje jak v oblasti výtvarného umění jako symbolický motiv, tak i v roli praktického prostředku sloužícího k toaletě ženy. Umožňuje totiž šlechtění jejího těla, úpravu vlasů a tváře i optickou

kontrolu dosaženého výsledku (Bertamini – Latto – Spooner 2003). „Chytré zrcadlo, které určuje a kontroluje krásu.“ (Tour d'Albenas 1953, 353) Zrcadlo se stalo důvěrným společníkem zkrášlování i očisty těla a často také jediným svědkem intimních momentů ženy. Zrcadlo představovalo luxusní předmět, na nějž měli v období renesance výrobní monopol ve svých rukou Benátčané. Zrcadla se odtud vyvážela nejenom do Evropy, ale i na Východ. Zrcadlo nebylo pouze symbolem marivosti, ale tvořilo poměrně běžnou praktickou součást výbavy žen vyšších kruhů (Melchior-Bonnet 2001). „Žena při toaletě znázorňuje daleko více než sebe samou: ztělesňuje ovládanou přirozenost, tajemství svádění a je prototypem krásy osvobozené od nepředvídatelnosti práce.“ (Melchior-Bonnet 2001, 214)

Toaleta mladé ženy odpovídá představě renesančního ideálu ženy a jejímu přirovnání k antické váze „s dlouhým krkem vystupujícím jemně z ramen, je váza jako žena s dlouhým štíhlým krkem a širokými půvabnými rameny“ (Cropper 1976, 374). Ideál renesanční ženské krásy charakterizovala 1. bílá pleť, 2. světlé dlouhé vlasy zlatavých až hnědý odstínů, 3. velké a mírně vystupující oči, 4. upravované obočí plné ve středu a zužující se u konců, 5. světlá oční víčka s prosvítajícími žilkami, 6. červené líce, 7. úzký nos k obočí, 8. malá ústa, 9. dlouhý krk, 10. vysoké čelo, 11. pěstěné ruce. Znázorněná žena je reálnou živoucí bytostí, patrně namalovaná podle konkrétního modelu. Model renesanční ženy předložil italský diplomat Baldassare Castiglione (1478–1529) v knize *Dvořan* (1527). „Neuvědomujete si, oč přitažlivější je žena, která když se líčí, líčí se jen docela nepatrně a skromně, takže to málokdo pozná, nežli ta, co si zmaluje obličej, až to vypadá, jako by na něm nosila masku, neodvažuje se zasmát, aby si nátěr nezničila (...) A že se ze všech nejvíce líbí žena (pravda ne ošklivá), na které každý jasně vidí, že nemá na sobě žádné šminky, není ani příliš bílá, ani příliš červená, ale má přirozenou barvu, jen občas se ze studu nebo z rozpaků nevinně zardí (...) že se pohybuje volně a přirozeně a nedává najevo tu přepětlivou snahu být krásná?“ (Castiglione 1978, 78) „Totéž platí o rukou: jsou-li jemné a pěkně utvářené a ukazuje-li je dáma nezakryté ve chvíli, kdy je k něčemu potřebuje (...) působí rozkošně.“ (Castiglione 1978, 79)

Ideálu renesanční krásy žena dosahovala prostřednictvím kosmetických prostředků. Základní ingredienci make-upu tvořila cerusa (uhličitán olovnatý), jež se míchala s dalšími přísadami do odstínu alabastru. Aplikovala se na obličej, krk a dekolt. Červená, odstíny karmínové, světle červené až růžové, sloužila na líčka a rty. Tužky se užívaly k dotvarování pinzetou vytrhaného obočí. Ženy si však vytrhávaly a holily také vlasovou linii za účelem zvýšení dojmu vysokého čela. Vlasy se odbarvovaly (hydroxid sodný nebo draselný) a barvily; užívala se hena a další rostlinná barviva z kurkumy nebo rebarbory (Angeloglou 1970; Gunn 1973). V období renesance představovala prosperující řemeslo výroba vonných olejů, pomád, vodiček a parfémů z alkoholu. Mezi populární vůně patřila neroli (silice z květů hořkého pomerančovníku), damašská růže, levandule a myrha (Genders 1972).

Ženský poloviční portrét představoval inovaci v dílech benátských mistrů první třetiny 16. století. Do této doby kvantitativně převyšovaly mužské historické portréty. Zdůvodnění lze

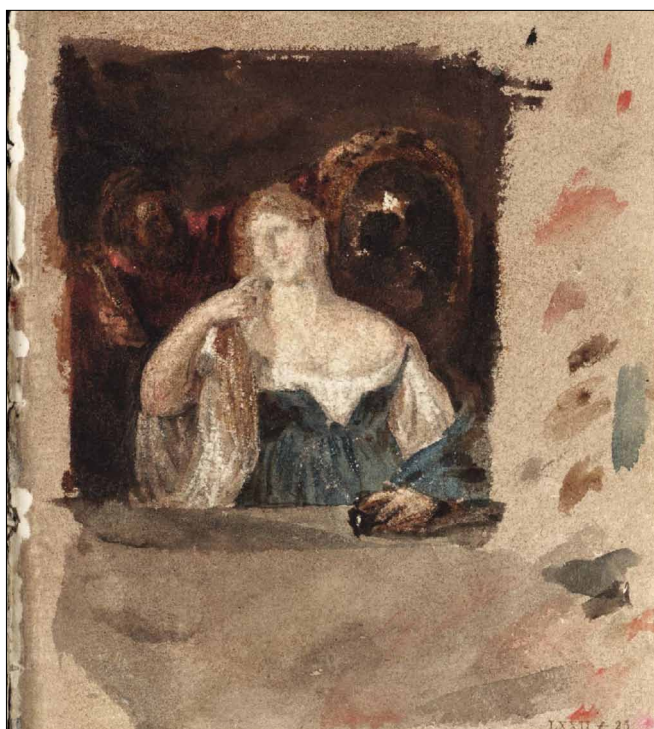

Tizian, *Toaleta mladé ženy* (kolem 1515), detail prstů, vlasů a živůtku. Olejomalba, 99 cm × 76 cm. © Musée du Louvre, Paříž.

hledat v benátské oligarchii, která vyrazovala ženy z vládnoucí role (Chojnacki 1990). Dokonce plátna manželek dóžat se dochovala sporadicky, a to většina z období po polovině 16. století, kdy se ženské portréty objevily ve velkém počtu. Od roku 1422 však Benátská republika vydávala kvůli udržení oligarchie dekrety, jež stále více podporovaly ženy ze šlechtických rodin. Aby byla zaručena čistota vlády patriciátu, Benátky zabezpečily materiální potřebu žen prostřednictvím nových zákonů dědičnosti. Ženské portréty měly význam v dynasticky strukturovaném městském státě a sloužily k potvrzení nároku dědičné moci. Manželé začali zanedbávat své profesní povinnosti v obchodní nebo politické oblasti. Nedostatek zachovaných historických portrétů šlechticů, dcer, nevěst nebo bohatých manželek vyrovnávají idealizované portréty. Tento typ zahrnuje různé formy oslavy ženské krásy (Cropper 1986; Simons 1995). Mnoho atributů je spojeno s biblickými postavami, jako byly například Judita a Salome, nebo mytologickými postavami, zejména Florou a Venuší. Realistické rysy portrétů jsou často potlačeny, ačkoliv individuální rysy mohly být do malby začleněny na žádost zadavatele. Senzibilita je vyjádřena půvabnými gesty, rafinovaným postojem, nakloněním hlavy, polopostavou ženy z profilu anebo zezadu. Tizianova korespondence naznačuje, že pravděpodobně zaměstnával ženy jako modely. Jeho idealizované portréty tak odráží a zachycují realistické rysy (Brown – Ferino-Pagden 2006).

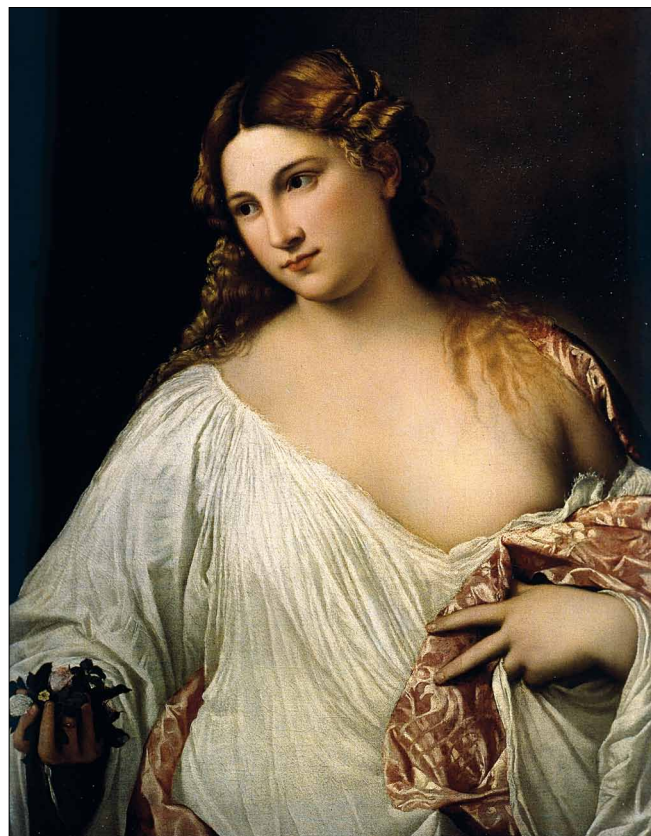

Giovanni Bellini, *Toaleta mladé ženy* (1515). Olejomalba, 60,3 cm × 80,4 cm. © Kunsthistorisches Museum Wien.

William Turner, *Tizian a jeho milenka* (1802). Skicář Studie v Louvru, akvarel a tužka, 12,8 cm × 11,4 cm. © Tate Gallery, London.

Tizian v provedení plátna *Toaletu mladé ženy* a umístění ženy mezi dvěma zrcadly následoval malířského vzoru svého učitele Giovanni Belliniho (1430–1516) na jeho posledním nebo jednom z posledních plátnů *Toaletu mladé ženy* (1515). Využití barevné kombinace zelené a červené zde odpovídá Tizianově giorgionovskému období. Modrá se na plátně projevuje pouze ve světlém odstínu, zatímco v pozdější fázi zastupuje zelenou a stává se vedle červené primární barvou. Objemová skladba se spojuje s benátským citem pro kolorit (Neumann 1966). Tizian na plátně *Toaletu mladé ženy* navázal a rozvinul de-

Tizian, *Flora* (kolem 1515). Olejomalba, 79 cm × 63 cm. © Galleria degli Uffizi, Florencie.

batu o srovnání malířství a sochařství. Konvexním zrcadlem umožňuje totiž divákovi obdivovat záda ženy a pokoj, v němž se žena nachází. A stejně jako sochu lze ženu sledovat z několika bodů a úhlů pohledu. Tizianovo provedení prstů ruky je možná inspirováno plátnem *Autoportrét* (1500) německého malíře Albrechta Dürera (1471–1528). V moderním umění zdobňoval studie rukou podobným způsobem španělský malíř Pablo Picasso (1881–1973). Plátno *Toaletu mladé ženy* inspirovalo také britského malíře Williama Turnera (1775–1851), v jehož náčrtníku se dochovala studie *Tizian a jeho milenka* (1802). V mnoha případech však jako přímá inspirace nesloužilo plátno z pražské sbírky, neboť umělci navazovali na další variace tohoto díla dnes připisovaná jeho dílně. Jmenovitě *Toaletu mladé ženy* (kolem 1515) v pařížském Louvru, *Toaletu mladé ženy* (po roce 1520) v Museu Nacional d'Art de Catalunya v Barceloně a *Toaletu mladé ženy* (kolem 1555) v National Gallery of Art ve Washingtonu (Wethey 1975). Motiv zrcadla a zrcadlení Tizian uplatnil také na dalších plátnech, například *Venuše se zrcadlem* z období kolem roku 1550 a následně kolem roku 1555 (Meyers 2002). Jemnost tváře mladé ženy, natočení šije a pozice těla však odpovídají ztvárnění na jeho dalších plátnech *Flora* a *Salome*, které vznikly ve stejném období (Kaminski 1998).

Plátno *Toaletu mladé ženy* tematicky odpovídá sbírce císaře Rudolfa II. Habsburského (1552–1612), který se natrvalo usadil v Praze v roce 1583 a setrval zde až do své smrti v roce 1612.

David Teniers mladší, *Leopold Vilém ve své obrazárně v Bruselu* (kolem 1651). Olejomalba, 106 cm × 129 cm. © Museo del Prado, Madrid.

Rudolfova záliba v umění odpovídala zájmu jeho předků a výchově. Jeho otec císař Maxmilián II. Habsburský (1527–1576) patřil k mecenášům umění. Dalším vzorem v oblasti sběratelství byl pro Rudolfa jeho strýc, španělský král Filip II. (1527–1598), na jehož madridský dvůr byl poslán na výchovu. Ve Španělsku poznal Filipovy sbírky, v nichž byl osloven obrazy italských mistrů včetně Tiziana. Za vlády Rudolfa II. lze Prahu přirovnat k Parnasu. Císař se zaměřoval zejména na alegorická a mytologická plátna erotické povahy. Kromě produkce svých dvorních umělců sbíral práce proslulých mistrů, k nimž patřili Jan van Eyck, Raffael Santi, Leonardo da Vinci, Correggio, Parmigiano, Tintoretto a Tizian (Hausenblasová – Šroněk 1997). Jeho sběratelské ambice se odrazily v početném sbírkovém souboru výtvarných artefaktů a uměleckých děl v privátních prostorách Pražského hradu. Skladba pražských sbírek Rudolfa II. – kunstkomy a obrazové galerie, odpovídala osobnímu zájmu císaře a současně reflektovala akviziční činnost pověřených specializovaných agentů. Tito

umělečtí prostředníci realizovali nové akvizice v podobě rozmanitých artefaktů i výtvarného umění za účelem rozšíření sbírky i zapojení umění do státní reprezentace (Kneidl 1989; Fučíková 1997). Kolekci Rudolfa II. lze přibližně rekonstruovat na základě několika dochovaných inventářů. V průběhu třicetileté války byla kolekce nenávratně narušena a na českém území zůstala pouze v reliktech (Brožková a kol. 1983). Nemohla se proto stát základem pozdějšího muzea nebo galerie, jako tomu bylo například v případě kunstkomy Rudolfova strýce arcivévody Ferdinanda II. (1529–1595) na zámku Ambras u Innsbrucku (Špět 2003; Putová 2016). V 50. letech 17. století se na obnově obrazárny Pražského hradu podílel rakouský arcivévoda Leopold I. Vilém (1614–1662), jenž během svého působení v Bruselu získal stovky italských, španělských, nizozemských a německých děl. Celkem vlastnil na 40 Tizianových obrazů. Zčásti se jeho díla získaná v Bruselu ocitla ve Vídni a zčásti v Praze (Berger 1883). Plátno *Toaleta mladé ženy* je patrně zachyceno v obraze *Leopold Vilém ve své*

obrazárně v Bruselu (kolem 1651). Jeho tvůrcem je David Teniers mladší (1610–1690), který zastával pozici dvorního malíře i správce bruselských sbírek Leopolda I. Viléma (Sterling 1998). Plátno *Toalety mladé ženy* ovšem Teniers ztvárnil nedůsledně; schází polička, lahvička i hřeben a místo zrcadla jsou na pozadí provedeny iniciály V V P značící VECCELLIUS VENETUS PINXIT. Mladého muže s hladkou tváří ztvárnil bez turbanu. O tom, že se plátno *Toalety mladé ženy* nedostalo do Vídně, však vypovídá jeho absence v inventáři z roku 1659 (Wethey 1975). V roce 1685 je v inventáři Pražského hradu evidováno na 551 obrazech. Mezi nimi se nachází i plátno *Toalety mladé ženy* uvedené jako Tizianův originál. To přetrvává i v letech 1718 a 1737 (Köpl 1889, 1891). V roce 1782 je však již označeno jako anonymní. V letech 1832 a 1838 je následně připisáno Oraziovi (kolem 1528–1576), synovi Tiziana. V roce 1860 se stává opět dílem anonymního mistra, tentokrát však kladené do souvislosti s plátnem *Toalety mladé ženy* z Louvru. V inventáři z let 1880–1944 je plátno explicitně označeno jako kopie tohoto díla (Morávek 1937). Ještě v roce 1910 zůstává anonymním plátnem. Tizianovo autorství je s jistotou uváděno až od druhé poloviny 20. století (Neumann 1966).

LITERATURA

- Angeloglou, Maggie (1973): *A History of Make-Up*. New York: Macmillan.
- Berger, Adolf (1883): Inventar der Kunstsammlungen des Erzherzogs Leopold Wilhelm von Österreich aus dem Jahre 1659. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses in Wien* 1–2, LXXIX–CLXXVII.
- Bertamini, Marco – Latto, Richard – Spooner, Alice (2003): The Venus Effect: People's Understanding of Mirror Reflections in Paintings. *Perception* 32, 593–599.
- Brown, David Alan – Ferino-Pagden, Sylvia (Eds.), (2006): *Bellini, Giorgione, Titian and the Renaissance of Venetian Painting*. New Haven: Yale University Press.
- Brožková, Helena a kol. (1983): *Sběratelství*. Praha: Svoboda.
- Castiglione, Baldessare (1978): *Dvořan*. Praha: Odeon.
- Cropper, Elizabeth (1976): On Beautiful Women, Parmigianino, Petrarchismo, and the Vernacular Style. *Art Bulletin* 58, 374–394.
- Cropper, Elizabeth (1986): The Beauty of Women: Problems in the Rhetoric of Renaissance Portraiture. In Ferguson, Margaret W. (Ed.), *Rewriting the Renaissance: The Discourse of Sexual Difference in Early Modern Europe*. Chicago: Chicago University Press, 175–190.
- Fučíková, Eliška (Ed.), (1997): *Rudolf II. a Praha: Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*. Praha: Správa Pražského hradu.
- Genders, Roy (1972): *Perfume Through the Ages*. New York: Putnam.
- Goffen, Rona (1997): Introduction. In Goffen, Rona (Ed.), *Titian's Venus of Urbino*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–22.
- Goffen, Rona (1999): Crossing the Alps: Portraiture in Renaissance Venice. In Aikema, Bernard (Ed.), *Renaissance Venice and the North: Crosscurrents in the Time of Bellini, Dürer and Titian*. Milan: Bompiani, 114–131.
- Gunn, Fenja (1973): *The Artificial Face: A History of Cosmetics*. London: David & Charles.
- Hagen, Rainer – Hagen, Rose-Marie (2002): *What Great Paintings Say II*. Köln: Taschen.
- Hausenblasová, Jaroslava – Šroněk, Michal (1997): *Urbs Aurea: Praha císaře Rudolfa II.* [Praha]: Gallery.
- Chojnacki, Stanley (1990): Marriage Legislation and Patrician Society in Fifteenth Century. In Nicholas, David – Bachrach, Bernard S. (Eds.), *Law, Custom, and the Social Fabric in Medieval Europe: Essays in Honor of Bryce Lyon*. Michigan: Western Michigan University, 163–184.
- Christel, Dominik (2011): *Žena a zrcadlo: Proměny zobrazení ženy ve vztahu k motivu zrcadla a fenoménu optické reflexe*. Diplomová práce. Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Brno.
- Kaminski, Marion (1998): *Tiziano Vecellio, Know as Titian: 1488/1490–1576*. Köln: Könemann.
- Kneidl, Pravoslav (1989): *Počátky sběratelství a strahovský kabinet kuriozit*. Praha: Památník národního písemnictví.
- Köpl, Karl (1889): Urkunden, Acten, Regesten, und Inventare aus dem k. k. Statthaltereii-Archiv in Prag. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 10, LXIII–CC.
- Köpl, Karl (1891): Urkunden, Acten, Regesten, und Inventare aus dem k. k. Statthaltereii-Archiv in Prag. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 12, I–XC.
- Maser, Edward A. (Ed.), (1991): *Cesare Ripa: Baroque and Rococo Pictorial Imagery. The 1750–60 Hertel Edition of Ripa's Iconologia with 200 Engraved Illustrations*. Toronto: Dover Publications.
- Melchior-Bonnet, Sabine (2001): *The Mirror: A History*. New York: Routledge.
- Meyers, Diana T. (2002): *Gender in the Mirror: Cultural Imagery and Women's Agency*. Oxford: Oxford University Press.
- Morávek, Jan (1937): *Sbírký Rudolfa II.: pokus o jich identifikaci. XII. výstava Musea hlav. města Prahy, spolu s Archivem pražského hradu, březen–květen 1937*. Praha: Nákladem Kuratoria Musea hlav. města Prahy.
- Neumann, Jaromír (1966): *Obrazárna Pražského hradu: soubor vybraných děl*. Praha: Academia.
- Neumann, Jaromír (1976): *Pocta Tizianovi: k 400. výročí úmrtí, výstava, Národní galerie v Praze, Okresní národní výbor v Kroměříži, Československá komise pro spolupráci s UNESCO Praha, Královský letohrádek, prosinec 1976–únor 1977*. Praha: Národní galerie.
- Pardo, Mary (1993): Artifice as Seduction in Titian. In Turner, James (Ed.), *Sexuality and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 55–89.
- Petrarca, Francesco (1965): *Sto sonetů Lauře*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.
- Putová, Barbora (2016): Tiziano e la collezione di Rodolfo II. Titian and the Collection of Rudolf II. In Puppi, Lionello – Baccaglia, Serena (Eds.), *Tiziano, Vanitas. Il Poeta dell'Immagine e l'Ombra della Bellezza. Titian. The Poet of the Image and the Shade of Beauty*. Milan: Silvana Editoriale, 85–98.
- Simons, Patricia (1995): Portraiture, Portrayal and Idealization: Ambiguous Individualism in Representations of Renaissance Women. In Brown, Alison (Ed.), *Language and Image of Renaissance Italy*. Oxford: Clarendon, 263–311.
- Sterling, Charles (Ed.), (1998): *Fifteenth- to Eighteenth-Century European Paintings: France, Central Europe, The Netherlands, Spain, and Great Britain*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Špét, Jiří (2003): *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Tinagli, Paola (1997): *Women in Italian Renaissance Art*. Manchester: Manchester University Press.
- Tour d'Albenas, Bérenger de la (1953): *Le Miroir*. In *Poèmes du XVIIe siècle*. Paris: Gallimard, 353.
- Turner, Joseph Mallord William (1802): Titian and his Mistress. In: *Studies in the Louvre Sketchbook, D04300, D04301; Turner Bequest LXXII*. London: Tate Gallery.
- West, Shearer (Ed.), (2004): *Portraiture*. Oxford: Oxford University Press.
- Wethey, Harold E. (1975): *The Paintings of Titian III.: The Mythological and Historical Paintings*. London: Phaidon.

Eseje / Essays

Etické aspekty onemocnění covid-19 aneb Ohrožují protiepidemická restriktivní opatření naši svobodu?

Anetta Jedličková

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8

Do redakce doručeno 28. září 2020; k publikaci přijato 1. října 2020

ETHICAL ASPECTS OF COVID-19 DISEASE OR DO ANTI-EPIDEMIC RESTRICTIONS UNDERMINE OUR FREEDOM?

ABSTRACT The ongoing COVID-19 disease pandemic constantly brings unprecedented and unknown situations and new challenges, both for professionals as well as for the general public, and we can see the growing ability of the new coronavirus SARS-CoV-2 to uncompromisingly divide society in both groups. One of the topical issues is (non)compliance with anti-epidemic measures.

KEY WORDS anti-epidemic measures; COVID-19; ethical aspects; ethics; freedom; undermining freedom

ABSTRAKT Současná pandemie onemocnění covid-19 neustále přináší dosud nepoznané situace a nové výzvy, a to jak pro odbornou, tak i pro laickou veřejnost, a takřka v přímém přenosu sledujeme sílící schopnost původce aktuální pandemie nekompromisně rozdělovat společnost v obou skupinách. Jedním z aktuálních problémů je (ne)dodržování protiepidemických opatření.

KLÍČOVÁ SLOVA covid-19; etické aspekty; etika; ohrožení svobody; protiepidemická opatření; svoboda

Je jisté, že nový koronavirus SARS-CoV-2 se našim náladám, zvyklostem, plánům či zájmům nikterak nepřizpůsobuje a bezpochyby se vyvíjí, šíří, přenáší a množí zcela nezávisle na rozporuplných názorech té které skupiny expertů všech oborů či laiků. Čím více nabírá pandemie onemocnění covid-19 na rychlosti a intenzitě, tím více rozeprá mezi lidmi vyvolává. Každé seskupení diskutujících má svou nepoddajnou pravdu a neutichající pocit, že právě ten názor, který daná skupinka zastává, je pravý a platný.

Názory různých odborníků i neoborníků všech možných profesí na nás číhají kamkoli se hne. V žádném případě není mým úmyslem přizívat čilé polemiky, hledat viníky, kritizovat, oponovat, poukazovat na čísla a grafy, ba dokonce ani radit či apelovat. Chci se jen zamyslet a pokorně a uctivě požádat vnímavého čitatele taktéž o jeho zamyšlení, bude-li to považovat za dobré. O naprosto obyčejné zamyšlení nad lidstvem a lidskou dobrotou, lidskou sounáležitostí a soudrž-

ností, pokorou a úctou k člověku, svědomím a morálkou. Již nesčetněkrát v historii jsme ukázali sami sobě i světu, že tyto hodnoty v sobě mírou nezměrnou zcela jistě máme. O tom není žádných pochyb. A přece se dnes jeví, jako bychom žili ve dvou paralelních a naprosto protichůdných světech. Jeden svět tvoří ti, kteří berou současnou situaci vyvolanou pandemií onemocnění covid-19 vážně a snaží se striktně dodržovat rady a doporučení odborníků a předpisy či nařízení relevantních institucí. Druhý svět prezentují ti, kteří považují současnou situaci za nehodnou hlubšího zájmu a respektu, a v rámci ochrany své svobody rozhořčeně a urputně bojkotují jakékoli rady, doporučení, příslušná opatření, pravidla či předpisy. Až se člověku nechce věřit, že se během pár měsíců z národu, který se tak obdivuhodně semknul a vzájemně si pomáhal například šitím roušek, vyvinul národ, který dnes vymýšlí triky, jak obcházet zavírací časy barů, který si dnes šije roušky ze záclon, aby se opatřením vysmál.

JAK VNÍMAT SVOBODU

Každý z nás má nepochybně právo na svou svobodu a její ochranu. Jedinec se při svém jednání může svobodně rozhodnout, má tedy možnost svobodné volby, na kterou stranu se v jakékoli situaci přidá. Je však při svém svobodném rozhodování a následném jednání něčím ovlivněn? Musí mít i svoboda svá pravidla, aby byla jednotlivci skutečně svobodou? Velmi výstižně a názorně popisuje tři modely svobody filosof Jan Sokol:

- *svoboda jako absence vnějších překážek* a přinucení, tedy možnost jednat a rozhodovat podle vlastního uvážení, nezávisle na vnějších podmínkách, bez vnějších omezení a nátlaků, svoboda jako vymanění z vnějších zábran;
- *svoboda jako možnost výběru a volby* z daných možností;
- *hra jako model střetnutí dvou svobod*, které si navzájem nabízejí své možnosti, při níž jsou okamžiky svobodné volby omezovány stále novým rozhodnutím a tahy soupeře (či jednáním společnosti).

Zatímco u prvních dvou modelů nelze svobodu rozvíjet, jelikož nelze neomezeně stupňovat požadavky svobody (tj. nelze se zbavit všech vnějších omezení, odstranit všechna pouta a překážky či donekonečna rozšiřovat možnosti výběrů), třetí model nám ukazuje, že pro rozvoj vlastní svobody potřebujeme druhé lidi (jako ve hře potřebujeme protihráče) a k tomu jasná spravedlivá a účinná pravidla, protože bez pravidel si nelze „zahrát“.

Jan Sokol pozoruje jasnou souvislost mezi hrou a svobodnou společností. Ve hře nabyli lidé zkušenosti, že při zavedení dobrých, spravedlivých a vymahatelných pravidel nedochází ke konfliktu a mohou si dobře zahrát. Hráč, který hru nebere s vážností a nerespektuje její pravidla, hru kazí (Sokol 2007, 26–32).

Na tomto příkladě je nejen dobře uchopitelný, ale především důsledně pochopitelný rozdíl mezi omezeními (překážkami) svobody a pravidly. Dobrá pravidla hru nejen neomezují, ale ji ve své podstatě umožňují a tvoří. Bez pravidel by hra degenerovala, jen si zkusme představit kolektivní sporty jako fotbal či hokej (a vlastně všechny sporty) bez pravidel. V tomto smyslu je skutečná lidská svoboda vždy omezená, protože potřebuje pravidla, kterými se budeme řídit všichni, abychom ve společnosti mohli všichni svobodně a bezpečně existovat.

Na příkladu modelu hry jako střetnutí dvou svobod lze tedy ukázat skutečný význam pravidel pro společenský život. Nejde o pouhou metaforu či metonymii. Pokud by se například pod záminkou svobody chápající jako odstraňování překážek měla zrušit společenská pravidla, nebude taková společnost, analogicky hře, svobodně fungovat (Sokol 2007, 26–32).

V návaznosti na výše uvedené se vraťme k epidemiologickým mimořádným opatřením. Již víme, že pravidla nám svobodu neomezují, ale naopak umožňují. Kdybychom pravidla neměli, v tomto konkrétním případě tedy mimořádná opatření podle § 69 odst. 1 písm. b), i) a odst. 2 zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících

zákonů¹, jako jsou například nařízení o zákazu pohybu a pobytu osob bez ochranných prostředků dýchacích cest (nošení roušek, respirátorů apod.), nařízení o omezení činností v provozovnách či nařízení o omezení hromadných akcí, hrozí nám, že se pandemie ještě více rozšíří a budou nutná opatření přísnější. Přišli bychom tedy o další svobody. Naše vzájemné svobody se nepochybně prolínají, často mezi sebou dokonce soupeří. Je však důležité uvědomit si, že ignorováním jakýchkoli pravidel, v tomto případě nedodržováním opatření, si po našich svobodách sami šlapeme. Nenošením roušek nejde o pouhé odstraňování omezení a překážek našich svobod či svobodnou možnost volby. Jde naopak o třetí model, tj. o nedodržování pravidel, která nám svobodu umožňují. Více nakažených však neznamená jen další opatření, jež mohou vést k dalším omezením svobod ve společnosti; více nakažených především znamená více vážně nemocných, více hospitalizovaných a v neposlední řadě také více úmrtí. Každý z nás má své blízké, rodiny, partnery, kolegy, kamarády. Jistě jim nepřejeme nic zlé. Avšak právě nedodržováním opatření ohrožujeme také jejich svobodu a konkrétní životy našich blízkých. Jde o střetnutí vzájemných svobod v praxi, kde pravidla fungovat musí, jinak si dobře „nezahrajeme“. A to ani ti, kteří pravidla nedodržují.

Jakkoli může chaos v systému, který nepochybně nastal (ať už to jsou hygienické stanice, které evidentně nestíhají současný nárůst pandemie zvládat, neboť jejich kapacita a systém nejsou nastaveny na zvládnutí infekčních agens s takovým pandemickým potenciálem, jaký má koronavirus SARS-CoV-2, nebo jsou to různá protichůdná stanoviska a prohlášení odborníků a politických představitelů, neuspokojivé testování potenciálně nemocných či problematika alokace vzácných zdrojů), vyvolávat ve společnosti rozklad, výsměch, despekt či neúctu, je stále potřeba respektovat a chránit to nejzákladnější, co v naší společnosti máme, a tím je lidská svoboda. Pro její ochranu je ovšem nevyhnutné dodržovat pravidla. A to také ta nepopulární restriktivní opatření, která nám všem, tj. celé společnosti, umožňují v rámci možností současné pandemie svobodně žít.

ČÍM ŘÍDIT NAŠE ROZHODOVÁNÍ, JEDNÁNÍ A KONÁNÍ ANEB ROLE SPOLEČENSKÉHO MRAVU, INDIVIDUÁLNÍ MORÁLKY A ETIKY

Zamyšlení si jistě zaslouží rovněž způsob, kterým se naše svobodné rozhodování a následné jednání v konkrétních situacích řídí. Cítíme, že není zcela nahodilé, otázkou je, čím je však řízeno. Při svém rozhodování sledujeme nějaké konkrétní cíle, případně ideály, které chceme dosáhnout. Svě jednání tedy přizpůsobujeme nebo také podřizujeme jakémusi záměru či účelu a hledáme vhodnou cestu, jak k cíli

1 Zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů. [online]. [cit. 2020-09-20]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-258>

dojít. Jednou se jeví určitá cesta dobrá, jindy se ukáže, že nebyla nejlepší či nejvhodnější. Své jednání na základě zkušeností řídíme nebo se také necháváme do jisté míry spontánně vést a konáme podle zvyku či mravu našeho okolí. A jelikož je etika filosofická disciplína, opět si dovolím krátkou reflexi úvah filosofa Jana Sokola, který rozlišuje tři roviny toho, čím se při svém jednání necháváme vést: jedná se o

- *společný mrav*
- *individuální morálku* a
- *etiku* jako hledání lepšího, případně dokonce nejlepšího (Sokol 2010, 66).

Naučené kulturní stereotypy chování, které zahrnují všechny běžné životní situace, na jejichž základě jednáme samozřejmě a automaticky, vytvářejí náš specifický *společný mrav* (Sokol 2010, 66–67). Každá společnost svůj generacemi vytvořený společný mrav po svých členech přímo či nepřímou vyžaduje (někdy i vymáhá), na nás zůstává plně si osvojit a zautomatizovat souhrn naučených vzorců toho, co se dělá, a co se naopak nedělá ve společnosti, v níž žijeme, aby byl náš každodenní život přijatelný.

V některých situacích však již člověku nepostačuje jednat způsobem, jakým jednají všichni, a pouze se přizpůsobovat společnému mravu. Naopak člověk sám má v konkrétních situacích poznat, co již není správné, co je špatné, a v případě potřeby se má dokonce proti nepravosti, ničemnosti či většině postavit. V těchto případech se jedná o *individuální morálku*, která oslovuje každého člověka zcela jednotlivě a vyžaduje, aby sám v dané situaci soudil a zvažoval (Sokol 2007, 150). Na rozdíl od předchozího mravu, který je společenský, kolektivní a konkrétní, morálka je individuální. Jde o osobní mravní odpovědnost za to, jak se člověk v dané situaci rozhoduje, jak jedná a koná.

Člověku však nepostačuje spokojit se pouze s vědomím, že nic špatného neprovedl a že koná pouze to, co je dovolené, nýbrž chce konat dobro, touží být lepším. Takové hledání lepšího, případně nejlepšího, které se už nedá vyjádřit žádnými pravidly ani předpisy a kterým se řídí naše skutečně svobodné jednání, se nazývá *etika* (Sokol 2010, 72–73).

Dnes se o etice často mluví, vzniklo dokonce nepřehledné množství rozličných etických kodexů téměř ve všech oborech lidské činnosti, pramálo se však o etice přemýšlí způsobem, který by etiku uváděl do reálného života tak, aby byla v dennodenním rozhodování a jednání lidí skutečně použitelná. A ta cesta je jednoduchá: stačí hledat lepší, případně nejlepší.

JE DNES NASLOUCHÁNÍ SVĚDOMÍ A PĚSTOVÁNÍ CTNOSTÍ JEŠTĚ „IN“?

Mravní prospěšnost či škodlivost lidského jednání neustále posuzuje *svědomí*, neúnavný a poctivý vnitřní soudce. Jiří Skoblík uvádí, že „svědomí je rozumový úsudek, kterým člověk poznává, zda je konkrétní jednání, které zamýšlí vykonat nebo právě uskutečňuje nebo už provedl, mravně dobré nebo zlé“ (Skoblík 1997, 89).

Dále J. Skoblík poukazuje na skutečnost, že svědomí je osobní morální atribut: „Svědomí je zakotveno v hloubce osoby, protože člověk je konstruován směrem k uskutečnění vlastní hodnoty. Proto je chybou svědomí potlačovat právě tak jako nepěstovat nebo nevychovávat. Hlasem svědomí je člověk zasažen ne proto, že by se jednalo o mimoosobní hodnoty, ale o jeho vlastní já, k jehož hodnotné podobě je člověk volán“ (Skoblík 1997, 89). Podle „vztahu k objektivní normě mravnosti“ (Skoblík 1997, 91), rozlišuje J. Skoblík svědomí „správné a mylné. Správné je s ní v souladu, mylné v nesouladu. Pouze správné svědomí je žádoucím pravidlem jednání. Proto je zapotřebí své svědomí vzdělávat rozšiřováním mravních vědomostí (...) Jestliže jednání, diktované mylným svědomím, nikomu neškodí, je možno pokusit se druhého ohleduplně vyvést z omylu. Jestliže takovým jednáním škodí člověk sám sobě, je třeba ho před vlastním mylným úsudkem chránit. Jestliže takové jednání způsobuje škodu druhým lidem, je správné takovému jednání zabránit.“ (Skoblík 1997, 91).

Podívejme se na další pojem, který při rozhodování a jednání člověka hraje důležitou roli, a tím je pojem *ctnost*. Je škoda, že se z běžného slovníku dnešního člověka poněkud vytráčí, neztratili se již zcela. Skutečně nejde o archaický pojem, představuje významnou součást vnitřních atributů jedince.

Ctnosti jsou podle J. Sokola jedinečné schopnosti člověka spontánně se rozhodnout v dané situaci co nejlépe, a jednat tak zcela přirozeně a samozřejmě. K charakteristice ctností dále přidává, že: „Ctnostnému jednání nejde jen o udržení základní úrovně slušnosti, nutné pro lidské spolužití, nýbrž o čest a svědomí, o dobré a ještě lepší jednání, které oslovuje a přitahuje, strhává k napodobení (Sokol 2008, 180–181).

Podle T. Akvinského ctnost upevňuje a řídí směr a pohotovost našeho jednání. „Díky tomu jsme schopni jednat i v mnoha různých a proměnlivých situacích víceméně podobně a mířit vždy k dobru, ať se ukazuje nebo projevuje jakkoli.“ (Akvinský 2012, 9).

Ctnost je tedy přirozená, trvalá a neměnná ochota a nepřetržitě odhodlání vůle člověka činit dobro zcela samozřejmě, bez přemýšlení a za všech okolností.

Jak však porozumět tomu, že ačkoli sice člověk disponuje (nebo se alespoň předpokládá, že by disponovat měl) takovými hodnotnými vnitřními pomocníky, jako jsou svědomí a ctnosti, přesto se nerozhoduje v každém okamžiku výhradně hledáním dobrého, lepšího, nebo dokonce nejlepšího? Hlas svědomí lze jistě ztlumit, oslabit jeho naléhavost, překřičet či ignorovat. O ctnostech se v dnešní moderní době jaksí nemluví. A přesto někde hluboko v každém jedinci svědomí i ctnosti dřímají a čekají na svou perspektivu laskavého průvodce a moudrého rádce při našich rozhodováních a jednáních. Jen je probudit. Zcela jistě je proto nutné na etiku a na etické jednání neustále poukazovat, a to nikoli pouze v odborných kruzích různých profesí, ale také v prostředí široké veřejnosti. Je totiž evidentní, že v úsilí o dobré jednání člověka ve společnosti (v kontextu tohoto textu ve snaze o dodržování pravidel a opatření) je nutné nejen vytvářet příslušné právní předpisy, které jen stěží přesvědčí jedince o smysluplnosti řešení dnešní situace, či slepě spoléhat na společný mrav,

ale je potřeba dovolávat se cti jedince na úrovni individuální morálky, probouzet a formovat svědomí, a pěstovat tak etické citění a vnímání. Cesta nepochybně dlouhá a náročná, avšak nevyhnutelná, protože dokáže nejen poukazovat na hloubku a rozměr těch lidských hodnot, které se nám ve společnosti postupně vytrácí, jako je pokora, empatie, altruismus, respekt či úcta, ale je také neúnavně připomínat a pečovat o ně, abychom je neztratili zcela.

ZÁVĚR

Vyzbrojení výše uvedeným krátkým diskurzem do filosofické teorie již víme, že žít svobodně znamená respektovat pravidla, protože jsou to právě pravidla, která nám svobodu umožňují. Rovněž víme, že etika znamená svobodné hledání lepšího a nejlepšího. Jde o touhu člověka jednat eticky, být dobrým a snad i lepším. A tady se nabízí prosté zamyšlení, zda nerespektování pravidel mimořádných opatření a jejich všemožné obcházení je hledáním toho lepšího či nejlepšího pro člověka, a především také pro naše blízké a pro společnost. Jakkoli lze pochopit touhu každého jedince po prosazení a ochraně vlastní svobody také během pandemie onemocnění covid-19, nabízí se však neodbytná otázka: zamýšlíme se zcela upřímně ve svém hlubokém nitru a v čisté opravdovosti a vážnosti ke svému svědomí nad etickým dilematem o svobodě jiných? Rozhodujme se tedy skutečně svobodně a eticky, tedy tak,

aby naše jednání a konání bylo naplněno touhou konat dobro a hledat nejlepší možnou variantu svého rozhodnutí, aby bylo vedeno respektem a úctou k člověku, ke křehkosti ohrožených a ke zranitelnosti bližních, abychom si tak mohli sami sebe vážit a žít ctnostně a s čistým svědomím.

A i kdyby mělo takové zamyšlení a následné rozhodování a jednání zachránit jen jeden jediný lidský život, hodnota zamyšlení by byla nevyčíslitelná. Byla by v souladu s výše uvedenými slovy J. Skoblíka v pojednání o svědomí: „způsobuje-li určité jednání škodu druhým lidem, je správné takovému jednání zabránit“ (Skoblík 1997, 91). A právě o to se tento článek pokorně snaží v duchu slov Tomáše Špidlíka: „Mravní hodnota skutku závisí především na úmyslu“ (Špidlík 1994, 13).

LITERATURA

- Akvinský, T. (2012): *Otázky o ctnostech I: O ctnostech obecně*, z lat. přeložil T. Machula. Praha: Krystal OP.
- Skoblík, J. (1997): *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum.
- Sokol, J. (2007): *Moc, peníze a právo: Esej o společnosti a jejích institucích*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Sokol, J. (2008): *Filosofická antropologie: člověk jako osoba*, 2. vyd. Praha: Portál.
- Sokol, J. (2010): *Etika a život: pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad.
- Špidlík, T. (1994): *Po tvých stezkách*. Praha: Societas.
- Zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů. [online]. [cit. 2020-09-20]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-258>.

Recenze / Reviews

Technologické pokroky v medicíně v etických a psychologických souvislostech

Technological advances in medicine in ethical and psychological contexts

MIROSLAV KOLESÁR

*Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova
Pracoviště doktorských studií FHS UK*

Editoři doc. Petr Bartůněk a prof. Radek Ptáček se ve své nové knize zamýšlejí nad etickými a psychologickými otázkami, které přináší současný technologický pokrok napříč všemi medicínskými obory, a snaží se na ně hledat odpovědi. Jak samotní editoři v předmluvě zmiňují, rychlost vědeckého pokroku v posledních desetiletích doznala značného rozvoje a etika a psychologie nestíhá s tímto vývojem držet krok. Kládou si otázku, zda je stále ještě možné dát do přímého vztahu rychlost vědeckého pokroku a obecně lidské hodnoty. Uvědomují si, že problematika je velice aktuální a je potřeba se jí věnovat, a publikaci proto sestavili z odborných příspěvků předních specialistů různých oborů.

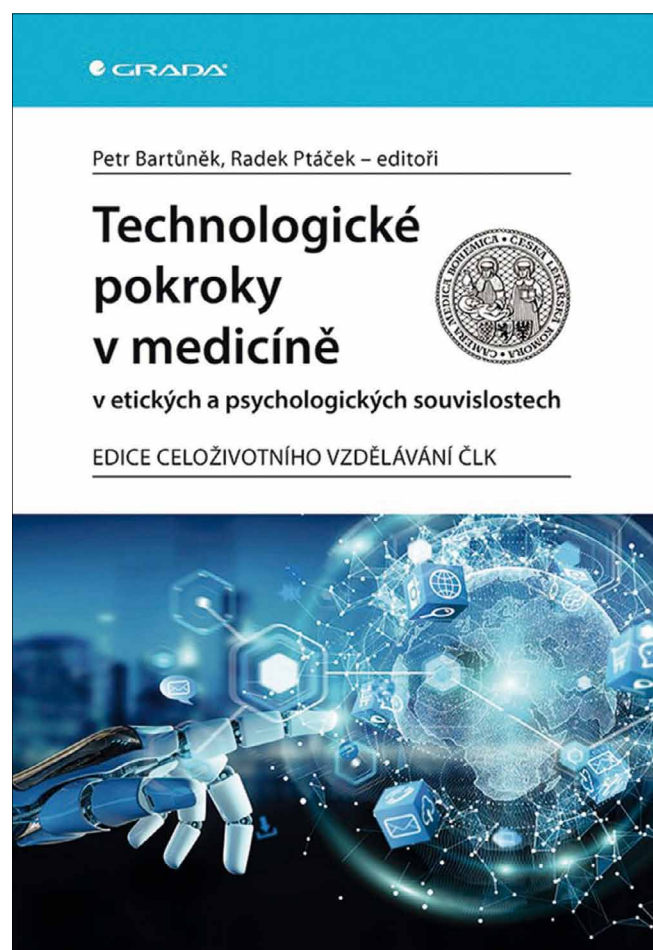
V předmluvě se významní představitelé našeho medicínského a společenského života shodují na tom, že být je věda hodnotově neutrální, teprve respektování či porušování etických norem určuje, zda pod rouškou výzkumu a vědy bude páčáno dobro či zlo. Pokud nechceme dopustit, aby bylo páčáno zlo, musí být i vědecko-technologický pokrok držten v mezích práva a morálky.

Obsah knihy je rozdělen na dvě části. První část se velice podrobně věnuje aktuálním medicínským tématům, s nimiž se moderní společnost stále častěji setkává. V širších souvislostech jsou probány pokroky v oblasti implantace kochleárního aparátu a transplantace různých orgánů – dělohy, střeva, ledvin, srdce a plic. Dále se první část zaměřuje na pokroky v moderní léčbě diabetu, na možnosti prevence karcinomu děložního hrdla a také etické aspekty mimotělní podpory u dětí.

Pokrok v oblasti kochleární implantace vrací pacientům schopnost přímé verbální komunikace, která je jedním ze zá-

kladních projevů lidství. Autoři poukazují na fakt, že na rozdíl od České republiky, jsou dnes již ve světě standardem kochleární implantace do obou uší.

Překotný technický a technologický pokrok byl zaznamenán také v hematologii, hematooonkologii a u transplantací krvetvorných buněk (TKB). Rozdíly v metodách prováděných transplantací orgánů a transplantací krvetvorných buněk se promítají do etických problémů spojených s transplantacemi,

Přebal knihy: Bartůněk, Petr – Ptáček, Radek eds., (2019): *Technologické pokroky v medicíně v etických a psychologických souvislostech*. GRADA, 152 stran. ISBN 978-80-271-1322-4.

rozhodovací proces TKB je tak velice obtížný a kontraindikace TKB z důvodu medicínských se nakonec jeví jako méně problematická než z důvodů psychosociálních.

U transplantace dělohy se stále ještě jedná o metodu experimentální. Dárce může být žijící nebo zemřelý. Odlišnost transplantace dělohy oproti jiným transplantacím shledávají autoři v tom, že primárně nejde o transplantaci samotnou, ale cílem je narození vlastního potomka. Samotná etická problematika se pak úzce dotýká otce dítěte, žijícího dárce (zpravidla matka příjemkyně), jako i dítěte samotného, společnosti a systému zdravotní péče včetně úhrad.

Kapitola transplantace střeva a multiviscerální transplantace popisuje tři typy transplantací: izolovanou transplantaci střeva, kombinovanou transplantaci střeva a jater a transplantaci multiviscerální. Autor zdůrazňuje, že i zde platí čtyři základní principy lékařské etiky: princip nonmaleficence, princip beneficence, princip respektování autonomie a princip spravedlnosti.

Na rozdíl od výše popsaných transplantací, u transplantace srdce a transplantace srdce a plic se jedná již o zavedenou klinickou metodu léčení pacientů v terminálním stadiu srdečního selhání. V transplantační medicíně jsou plíce a srdce nejvíce úzkoprofilovým orgánem. Dárce srdce je nejčastěji osoba, která zemřela na poškození mozku s prokázanou smrtí mozku.

V další kapitole autor poukazuje na fakt, že karcinom děložního hrdla skýtá v dnešní době unikátní možnosti prevence. Díky rozpoznání etiopatogeneze, že se jedná o dlouho přetrvávající infekci papilomaviry, je dnes k dispozici vysoce efektivní primární prevence založená na vakcinaci. Druhou úrovní prevence je diagnostika prekanceróz. Očekává se, že zavedením výše popsaných preventivních opatření se karcinom děložního hrdla stane v budoucnosti vzácným onemocněním.

Další kapitola se věnuje etickým aspektům mimotělní podpory u dětí. Mimotoělní membránová oxygenace (ECMO), jako součást intenzivní medicíny, doznala v posledních 40 letech nesmírný pokrok v léčbě závažného respiračního nebo oběhového selhání. Autor zdůrazňuje, že se nejedná o léčebnou metodu, která by postižený orgán léčila. Poskytne však postiženému orgánu čas pro jeho reparaci a obnovu jeho funkce, případně do doby, než dojde k rozhodnutí o jiném způsobu mimotělní podpory či rozhodnutí o transplantaci samotného postiženého orgánu (srdce, plíce). S použitím ECMO se často řeší etický problém týkající se tzv. marné léčby. Teda léčby takové, která nevede k uchování zdraví či udržení kvality života. Problémem je, že marnou léčbu nelze často jednoznačně určit. Transplantace ledviny je ve srovnání s dialýzou nejlepší metodou léčby irreverzibilního selhání ledvin. Významně zlepšuje

jak kvalitu života pacienta, tak i délku přežívání. Za pozornost stojí i výrazně nižší ekonomické náklady. Přes veškerá pozitiva není možné tuto léčebnou metodu nabídnout všem. Důvodem je nedostatečný počet dárců, omezené přežití transplantovaných ledvin jako i případný špatný zdravotní stav samotného pacienta, jakožto exkludující kritérium pro neúnosné operační riziko.

Objev inzulínu před sto lety umožnil zásadní zlepšení života diabetiků a vedl k záchraně milionů pacientů. Přes původní nadšení se ukázalo, že léčba inzulínem není jednoduchá. Intenzivním studiem inzulínu doznaly jak inzulíny, tak i jejich dávkování v průběhu let značného pokroku. Zásadním aspektem pro prognózu diabetika a ovlivnění chronických komplikací je co nejlepší kompenzace diabetu. Snahou proto je opustit "rigidní" dávkování inzulínu a nabídnout pacientovi léčbu s mnohem "jemnější" regulací. Vývoj směřuje k použití inzulínových pump a kontinuálnímu monitorování glykémie. Přes značný pokrok v oblasti léčby diabetu však moderní systémy stále nedokáží nahradit funkci zdravé slinivky.

Dále se autoři v druhé části publikace věnují etickým otázkám medicíny v informační a technologické době. Zamýšlejí se nad etickými aspekty nových technologických postupů, jako jsou propojení lidského mozku s počítačovými systémy a internetem. Implementace etických zásad do oblasti umělé inteligence přináší rozpor mezi etikou deontologickou a utilitární. Tento rozpor je vlastní i lidské mysli, která se podvědomě v některých situacích a kontextech rozhoduje podle etiky deontologické, jindy zase podle utilitární.

V knize nechybí kapitola na často diskutované téma, kterým je eutanazie. V některých státech, jako např. Belgie, je eutanazie umožněna zákonem. Nezdá se, že by se česká společnost tímto tématem v současné době nějak podrobně zabírala, anebo zavedení eutanazie přímo požadovala. Diskuze zatím probíhá spíše v odborných kruzích. Je však zřejmé, že při zavedení kvalitní paliativní péči, nezavedení eutanazie nepovede k žádným závažným důsledkům. Naopak, její zavedení přinese zcela nepředvídatelná rizika budoucího vývoje.

Je nutné mít na paměti, že všechny pokroky v oblasti medicíny přinášejí nová očekávání, současně ale vytváří nové problémy, nevyjímaje problémy etické.

Závěrem lze konstatovat, že kniha má vysokou odbornou úroveň, je čtivá a přehledná. Čtenáři nabídne nejnovější poznatky v oblasti medicínské vědy a výzkumu a mnohé nezodpovězené otázky vybědnou čtenáře k zamyšlení.

Knihu doporučuji k přečtení.

Kontakt: MUDr. Miroslav Kolesár, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova (FHS UK), Pracoviště doktorských studií FHS UK Obor Aplikovaná etika. e-mail: Miroslav.Kolesar@kzcr.eu.

Zprávy / Reports

Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc.
(27. 7. 1952 – 24. 6. 2020)

LADISLAV BAREŠ

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1.

Ve věku nedožitých 68 let zemřel v Praze po dlouhé a těžké nemoci významný český egyptolog a dlouholetý spolupracovník tohoto časopisu prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc. Prof. Vachala se sice narodil v Jaroměři, ale dětství a mládí strávil

v Hradci Králové a až do konce svého života zůstal tamním zaníceným patriotem; zde také byl na hřbitově v Kuklenách uložen k věčnému odpočinku.

B. Vachala se již v mladším školním věku začal zajímat o starý Egypt a československé výzkumy v této zemi – podnětem mu možná právě tehdy byla účast našeho státu na velké mezinárodní akci UNESCO na záchranu památek starověké Núbie, které měly být zaplaveny přehradním jezerem v té době budované Vysoké asuánské přehradě. Záhy si proto začal dopisovat s ředitelem tehdy Československého egyptologického ústavu Filozofické fakulty UK v Praze prof. Zbyňkem Žábou, který ostatně dětství i mládí strávil rovněž v Hradci Králové. Po maturitě na tamním gymnáziu J. K. Tyla tak kroky mladého B. Vachala nemohly vést jinam, než na Filozofickou fakultu UK

Prof. Břetislav Vachala u vstupu do hrobky soudce Intiho v Abúsíru (Archiv Českého egyptologického ústavu FF UK, foto K. Voděra)

v Praze, kde se právě tehdy, v roce 1970, otevíral nový ročník egyptologického studia, a to v kombinaci s arabistikou.

Oba obory úspěšně absolvoval v roce 1975 a po následující téměř roční stáži na Fakultě archeologie Káhirské univerzity se zapojil do práce Československého (dnes Českého) egyptologického ústavu, jehož členem zůstal až do své smrti. Jedinou výjimkou bylo období základní vojenské služby, a pak úspěšné působení ve funkci velvyslance České republiky v Egyptě a v Súdánu v letech 1993 až 1997.

Ve své vědecké práci se B. Vachala od samého počátku zaměřoval na vybrané otázky vývoje staroegyptské společnosti, mj. na tehdy ještě málo zkoumanou problematiku postavení žen a pojetí rodiny. Touto tematikou se zabývala už jeho diplomní práce, a později jí věnoval řadu studií u nás i v zahraničí, které si získaly značný ohlas. Svým způsobem vyvrcholením jeho práce v této oblasti byla účast ve velkém projektu mapujícím světové dějiny sexuality, erotiky a lásky (Vachala 2007).

Další sférou jeho zájmu byl staroegyptský jazyk a literatura. České veřejnosti tak v moderních překladech zpřístupnil velkou část staroegyptského literárního odkazu (Vachala 1992, 1994, 2000, 2003, 2009). Jeho překlady staroegyptských textů se objevují i v mnoha původních nebo do češtiny přeložených publikacích o starém Egyptě, zaměřených spíše na širší veřejnost. Tu ostatně B. Vachala systematicky seznamoval s nejnovějšími výsledky egyptologického bádání jak ve vlastních knihách (Vachala 1989, 2001), tak formou hesel v nejrůznějších slovnících a encyklopediích – za zmínku stojí zejména Verner – Bareš – Vachala (2007) nebo Malina, ed. (2011). Zapojil se i do rozsáhlého projektu zkoumajícího na základě původních pramenů staroegyptské lékařství (Strouhal – Vachala – Vymazalová 2010, 2017), který získal i značný mezinárodní ohlas (Strouhal – Vachala – Vymazalová 2014).

Po několik desetiletí se B. Vachala účastnil i českých archeologických výzkumů v Egyptě (zejména v Abúsíru) a rozsáhle se podílel i na zpracování a publikování jejich výsledků (Vachala 2004). Rozsáhle se věnoval i publikování staroegyptských artefaktů uložených v našich i zahraničních muzeích a sbírkách. Nepominutelná byla i účast B. Vachaly při výchově dalších ge-

nerací českých i zahraničních egyptologů a dalších odborníků, a to jak na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, tak na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Navzdory těžké nemoci neztrácel prof. Vachala svůj bytostný optimismus a až do posledních dní pracoval na publikaci českého překladu nejrozsáhlejšího staroegyptského lékařského Ebersova papyru (Vachala 2020), jehož knižního vydání se už bohužel nedožil. Padesát let života, které prof. Vachala strávil s českou egyptologií, představuje téměř přesně polovinu doby institucionálního rozvoje tohoto oboru v naší zemi. Jeho podíl na úspěších české egyptologie je nepominutelný, a budou si ho připomínat i další generace.

LITERATURA

- Malina, Jaroslav, ed. (2011): *Encyklopedie antropologie. První interaktivní mezinárodní encyklopedie antropologie/Encyclopaedia of Anthropology. First interactive international encyclopaedia of anthropology*, 2. aktualizované vyd. Brno: Masarykova univerzita.
- Strouhal, Eugen – Vachala, Břetislav – Vymazalová, Hana (2010): *Lékařství starých Egyptanů I: staroegyptská chirurgie, péče o ženu a dítě*. Praha: Academia.
- (2014): *The Medicine of Ancient Egyptians I: Surgery, Gynecology, Obstetrics, and Pediatrics*. Cairo – New York, The American University in Cairo Press.
- (2017): *Lékařství starých Egyptanů II: vnitřní lékařství*. Praha: Academia.
- Vachala, Břetislav (1989): *77 zajímavostí ze starého Egypta*. Praha: Albatros
- (1992): *Moudrost starého Egypta*. Praha: KPK.
- (1994): *Pověsti a legendy faraónského Egypta*. Praha: KPK.
- (2000): *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše*. Brno: NAUMA.
- (2001): *Starí Egyptané*. Praha: Libri, 2. vyd. 2010.
- (2003): *Milostné písně starého Egypta*. Praha: SET OUT.
- (2004): *Abusir VIII: Die Relieffragmente aus der Mastaba des Ptahschepes in Abusir*, Praha, Set Out.
- (2007): Starověký Egypt. In: Malina, Jaroslav a kol., *Kruh prstenu. Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků až do současnosti. 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 421–467.
- (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.
- (2020): *Ebersův staroegyptský lékařský papyrus*. Praha: Academia.
- Verner, Miroslav – Bareš, Ladislav – Vachala, Břetislav (2007): *Encyklopedie starého Egypta*. Praha: Libri.

Pokyny pro přispěvatele časopisu *Anthropologia integra*

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, německém a slovenském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření.

Redakce přijímá příspěvky elektronicky přes redakční systém (více o registraci do systému na https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Recenzní řízení

Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autorovi doporučeny případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální

Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 20 normostran, u ostatních příspěvků 10 normostran a u recenzí a zpráv 3 normostrany (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).

Obsah a členění příspěvku:

1. Název příspěvku.
2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.
- 2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).
- 2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).
3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).
4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: ... (Boas 1908, 25–28).
5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:
 - 5.1. knižní monografie
Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.
 - Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.
 - 5.2. studie ve sbornících
Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.
 - 5.3. články v časopisech
Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.
 - 5.4. elektronické dokumenty
Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.
6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).
7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je: sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické

1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.
2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrďe“ zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.
3. K zvýraznění určité části textu použijte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.
4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.
5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výšce uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zaslány elektronicky (redakční systém, e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.
6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.
7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): ... Pramen: Klíma 2010, 12. ... Foto: Jiří Němec. ... Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the *Anthropologia integra* journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, German and Slovak languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

The editor's office accepts manuscripts submitted via either the Open Journal System (for more information on registration process, see https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Peer review process

Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.

Formal guidelines

In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 20 standardized text-pages (for original articles), 10 pages in case of other contributions and 3 pages for reports (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).

Content and structure of contributions

1. Contribution's title

2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).

2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).

2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).

3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).

4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a comma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:

5.1. book monographs

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. proceedings papers

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. journal articles

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. electronic documents

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).

7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines

1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf.

The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5cm offset on both sides. The pages are to be numbered at the bottom, in the centre.

2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.

3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.

4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.

5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WME, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by open journal system, e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.

6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.

7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): ... Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.

